Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn

Minister Spraw Zagranicznych

VI Sprawozdanie okresowe Rządu Rzeczypospolitej Polskiej z wykonania postanowień Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet obejmujące okres od 1 czerwca 1998 r. do 31 maja 2002 r.

Rząd Rzeczpospolitej Polskiej, jako strona *Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet,* zgodnie z artykułem 18. tejże Konwencji, przedkłada VI raport ze stosowania Konwencji w ustawodawstwie i praktyce.

Raport VI obejmuje okres od 01 czerwca 1998 r. do 31 maja 2002 r.

Niniejszy raport powstał w oparciu o znacznie szerszą bazę źródłową niż poprzednie połączone raporty IV i V. Możliwe to było dzięki stopniowemu wprowadzaniu w życie – zgodnie z ogólnym zaleceniem nr 9 Komitetu CEDAW - postulatu segregowania danych ze względu na płeć zarówno w resortach administracji rządowej jak i w innych instytucjach gromadzących dane i prowadzących badania. Wprawdzie jeszcze nie wszystkie informacje dotyczące poszczególnych płci są w ten sposób przedstawiane, ale np. Narodowy Spis Powszechny przeprowadzony w 2002 r. przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) uwzględniał ten postulat.

Zgodnie z zaleceniami Komitetu CEDAW, w niniejszym raporcie przedstawione są wyłącznie informacje dotyczące tych obszarów problemowych, w których nastąpiły zmiany normatywne lub faktyczne w stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego. W związku z brakiem takich zmian w zakresach objętych art. 1, 4 i 15 Konwencji, artykuły te zostały pominięte.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE		3
Artykuł 2.	**Obowiązek przeciwdziałania dyskryminacji**	10
Artykuł 3.	**Pełny rozwój i awans kobiet**	12
Artykuł 5.	**Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn**	15
Artykuł 6.	**Wykorzystywanie kobiet**	18
Artykuł 7.	**Życie publiczne i państwowe**	24
Artykuł 8.	**Udział w reprezentacji na forum międzynarodowym**	28
Artykuł 9.	**Obywatelstwo**	30
Artykuł 10.	**Edukacja**	31
Artykuł 11.	**Zatrudnienie**	34
Artykuł 12.	**Równy dostęp do opieki zdrowotnej**	43
Artykuł 13.	**Korzyści społeczne i ekonomiczne**	50
Artykuł 14.	**Kobiety wiejskie**	55
Artykuł 16.	**Równość w małżeństwie i wobec prawa rodzinnego**	61
ANEKS		63

WPROWADZENIE

Sytuacja ekonomiczna

1.

W latach 1998 –2002 kontynuowano transformację ustrojową, którą Polska podjęła u progu lat dziewięćdziesiątych, oznaczającą radykalny przełom polityczny oraz fundamentalne zmiany systemu gospodarczego i społecznego. Reformy gospodarcze miały na celu poprawę konkurencyjności polskiej gospodarki, a rozwiązania prawne – harmonizację z prawem Unii Europejskiej, integracja z którą pozostawała celem strategicznym Polski. W tym okresie ważną płaszczyzną reform była kontynuacja działań mających na celu doskonalenie warunków rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Wydarzeniem o istotnym znaczeniu dla oceny sytuacji społecznej było także przeprowadzenie w 2002 r. Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań.

2.

Lata 1998 – 2002 to okres słabnięcia dynamiki rozwojowej Polski. W wyniku kumulowania się niekorzystnych zjawisk i tendencji wewnętrznych, jak i zewnętrznych spadało tempo wzrostu PKB: z 4,8% do 0,9% (drugi kwartał 2002 r.), chociaż jeszcze w latach 1998 – 1999 należało do najwyższych w Europie. Działo się to w następstwie następujących zjawisk i procesów:

- rosnącego na początku okresu sprawozdawczego popytu konsumpcyjnego,
- działań mających na celu jego osłabienie,
- zmniejszania się skłonności ludności do oszczędzania,
- wysokich kosztów kredytu,
- restrykcyjnej polityki monetarnej i fiskalnej,
- skutków kryzysu rosyjskiego (tylko w latach 1998 – 1999 eksport do Rosji zmniejszył się o 2/3).

W efekcie nastąpił gwałtowny spadek nakładów inwestycyjnych: z 15,3% w 1998 r. (wartość dodatnia) do -9,5% (wartość ujemna) w 2001 r. i ok. –10,0% w 2002 r.

3.

Odzwierciedleniem dekoniunktury gospodarczej stały się procesy na rynku pracy. Rok 2002 był piątym z kolei rokiem pogarszania się sytuacji na rynku pracy, w drugiej połowie 1998 r. bowiem załamały się pozytywne trendy z lat wcześniejszych. Niekorzystne zjawiska w gospodarce istotnie wpływały na zmniejszanie liczby pracujących i zahamowanie, a następnie szybki wzrost stopy bezrobocia. Ponadto na ten ostatni proces oddziaływał najwyższy w Europie przyrost ludności w wieku produkcyjnym (ok. 200 tys. osób rocznie). Stopa bezrobocia wzrosła od 10,4% w drugiej połowie 1998 r. do 18% w połowie 2002 r. (na podstawie danych urzędów pracy). Z badań specjalnych rynku pracy (badanie aktywności ekonomicznej ludności - BAEL prowadzonych według europejskich kryteriów zatrudnienia i bezrobocia) wynika, że stopa bezrobocia kształtowała się na wyższym poziomie i w 2002 r. wyniosła 19,7%.

4.

W dalszym ciągu kobiety są znacznie silniej zagrożone bezrobociem niż mężczyźni. W IV kwartale 2001 r. stopa bezrobocia wśród kobiet wynosiła 20%, wśród mężczyzn - 17,3% (średnio 18,5%). Kobiety dłużej niż mężczyźni pozostają bezrobotnymi – ponad połowa z nich (56%) oczekiwała w 2001 r. ponad rok na pracę, podczas gdy wśród mężczyzn - 39%. Narodowy Spis Ludności i Mieszkań 2002 (oparty na kryteriach BAEL) wykazał wyższą stopę bezrobocia niż pochodząca z danych urzędów pracy, tj. 22% wśród kobiet i 20,6% wśród mężczyzn (średnio 21,2%). Ryzyko znalezienia się w grupie osób bezrobotnych dotyczyło głównie ludzi młodych, gdyż ponad połowa ogółu bezrobotnych nie przekroczyła

wieku 35 lat, a stopa bezrobocia wśród osób wchodzących na rynek pracy w wieku 15 –24 lata (absolwenci szkół różnych poziomów) była dwukrotnie wyższa niż przeciętna i nie było w tym większych różnic ze względu na płeć. Ryzyko bezrobocia wzrastało również w miarę zmniejszania się poziomu wykształcenia. Wyższa stopa bezrobocia kobiet dotyczyła ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym.

5.

W latach 1998 – 2002 nie uległ też zmianie charakter bezrobocia w Polsce. W dalszym ciągu dominowało bezrobocie o charakterze strukturalnym, będące wynikiem przede wszystkim dysproporcji rozwojowych w przekroju sektorowo–gałęziowym oraz regionalnym, jak również z niedostosowania podaży i popytu na pracę według kwalifikacji.

6.

W okresie sprawozdawczym kontynuowano podstawowy cel transformacji: przebudowę struktury własnościowej gospodarki, która miała zbliżyć ją do krajów o ukształtowanej gospodarce rynkowej. Ścieżką do tego celu były w dalszym ciągu procesy przekształceń własnościowych podmiotów gospodarczych. Tworzenie sektora prywatnego dokonywało się przez: rozwój istniejących i tworzenie nowych podmiotów gospodarczych (tzw. prywatyzacja założycielska) oraz prywatyzację przedsiębiorstw państwowych. Do końca 2001 r. procesem prywatyzacji objęto 5350 przedsiębiorstw, a w tym:

- 315 objęto prywatyzacją pośrednią,
- 1931 sprywatyzowano w trybie prywatyzacji bezpośredniej,
- zaakceptowano 1751 wniosków o likwidację z przyczyn ekonomicznych, z czego zlikwidowano 870 przedsiębiorstw, a w 656 ogłoszono upadłość.

Wzrastała więc dominująca rola sektora prywatnego w strukturze własności polskiej gospodarki. Udział sektora prywatnego w ogólnej liczbie zatrudnionych zwiększył się z 71% w 1998 r. do 74,8% w 2001 r. Kobiety częściej niż mężczyźni pracowały w sektorze publicznym, co wynika z faktu, że więcej ich pozostaje zatrudnionych w administracji publicznej, edukacji, kulturze i ochronie zdrowia.

7.

W końcu 2001 r. sektor prywatny wytwarzał już 76,2% produkcji globalnej kraju. Produkcja budowlano-montażowa oraz sprzedaż detaliczna w 2001 r. były niemal w całości sprywatyzowane. Również rolnictwo pod koniec okresu sprawozdawczego niemal w całości było własnością prywatną. Z drugiej zaś strony sektorami o dominującej roli sektora publicznego pozostały: górnictwo, hutnictwo, energetyka, gazownictwo i transport kolejowy.

8.

Proces budowy gospodarki rynkowej wiązał się także z doskonaleniem rozwoju rynku pieniężnego i kapitałowego. W 1998 r. Narodowemu Bankowi Polskiemu, jako bankowi centralnemu, zagwarantowano niezależność. W tymże roku uruchomiony został również giełdowy rynek instrumentów pochodnych. Istotną rolę dla obrotów na rynku kapitałowym odegrała reforma systemu emerytalnego i pojawienie się w 1999 r. Otwartych Funduszy Emerytalnych.

9.

Jednakże ogół społeczeństwa nie brał szerszego udziału w rynku kapitałowym, co wynikało przede wszystkim z niskiego poziomu dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych na skutek istotnego osłabienia wzrostu gospodarczego. Środki, jakimi dysponowały gospodarstwa domowe służyły przede wszystkim zaspokajaniu bieżących potrzeb.

10.

W okresie sprawozdawczym kontynuowano realizację jednego z priorytetowych celów polityki gospodarczej, a mianowicie ograniczanie inflacji - zjawiska które było czynnikiem niszczącym gospodarkę przed podjęciem transformacji. W wyniku malejącego tempa popytu konsumpcyjnego, wzrostu podaży żywności, relatywnie taniejącego importu (w tym paliw)

itp. inflacja zmniejszyła się z 11,8% w roku 1998 do rekordowo niskiego poziomu 1,9% w roku 2002.

11.

W latach 1998-2002 pojawiły się oznaki kryzysu finansów publicznych. Pomyślne trendy utrzymujące się w tym zakresie do 1998 r. uległy zakłóceniu już w początkach 1999 r. na skutek załamania się wysokiej do tej pory dynamiki rozwoju gospodarki oraz wprowadzenia w 1999 r. reformy emerytalnej (ponadto zostały wprowadzone trzy inne ważne reformy: ochrony zdrowia, edukacji i administracji publicznej lecz nie wpłynęły one w sposób istotny na stan finansów publicznych). Zadłużenie w stosunku do Otwartych Funduszy Emerytalnych (OFE), rosnące koszty obsługi długu publicznego oraz wypłata rekompensat z tytułu zaniechania w latach 1991-1992 waloryzacji wynagrodzeń w sferze budżetowej oraz wypłata rekompensat emerytom i rencistom z tytułu utraty przez nich niektórych wzrostów lub dodatków do emerytur i rent (od marca 2000 r. w związku z orzeczeniami Trybunału Konstytucyjnego) doprowadziły do wzrostu państwowego długu publicznego do poziomu 47,5 % PKB w 2002 r.

12.

W latach 1998 – 2000 dochody ludności podlegały niewielkim wahaniom. Przeciętne realne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wzrosło w 1998 r. o 3,3%, w 1999 r. o 4,7%, w 2000 r. już tylko o 1%, w 2001 r. o 2,5%, a w 2002 r. o 0,7%. Zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego oraz dochodów i spożycia spowodowało napięcia społeczne. Wysokość nominalna tego wynagrodzenia w 2002 r. ukształtowała się w ten sposób na poziomie 2.097,83 zł (ok. 514 USD). Mimo że w całym okresie płace w sektorze publicznym były wyższe niż w sektorze prywatnym, to dystans ten zmniejszył się z 21,5% w 1998 r. do 16,7% w 2001 r. Wysokość płac cechowało także zróżnicowanie według płci. Wynagrodzenia kobiet kształtowały się przeciętnie na niższym poziomie niż mężczyzn, jednakże w okresie sprawozdawczym dystans ten również zaczął się powoli zmniejszać. Różnica w wynagrodzeniu kobiet i mężczyzn (tzw. *gender pay gap*) spadła z 24% w 1998 r. do 22% w 2001 r.

13.

Sytuację dochodową ludności oprócz wynagrodzeń kształtują także świadczenia z systemu zabezpieczenia społecznego. Przeciętna liczba emerytów i rencistów w 1998 r. ukształtowała się na poziomie 9,4 mln osób, co stanowiło 24,4 % ogólnej liczby ludności Polski. W latach następnych ich liczba systematycznie zmniejszała się i w 2002 r. wyniosła 9,2 mln osób. W tym czasie realnie dochody ludności z tytułu emerytur i rent rosły nieco szybciej niż wynagrodzenia. Był to głównie wynik przeprowadzanej waloryzacji oraz niższej inflacji, niż zakładano w budżecie. Z przyczyn demograficznych większość wśród emerytów stanowią kobiety, a wśród rencistów - mężczyźni.

Sytuacja polityczna

14.

W roku 2001 r. upłynęła kadencja rządu, który w tym czasie miał charakter mniejszościowy i sprawowany był przez prawicowy Ruch Społeczny Akcja Wyborcza „Solidarność" (AWS). Programowo Ruch ten nawiązywał do roli wartości chrześcijańskich w życiu społecznym. W wyborach, które odbyły się na jesieni 2001 r. zwycięstwo odniósł Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD) w koalicji z Unią Pracy (UP). SLD określa się jako partia lewicowa, nawiązująca do tradycji polskiego i międzynarodowego ruchu socjalistycznego i socjaldemokratycznego. SLD wraz z UP i pozyskaną do koalicji partią chłopską Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), jesienią tegoż roku utworzyły rząd, który realizował swój program do końca okresu sprawozdawczego.

Postanowienia Konstytucji z 17 października 1997 r. wzmacniały pozycję ustrojową jednostek samorządu terytorialnego, szczególnie poprzez decentralizację władzy publicznej oraz gwarancje dla samorządu terytorialnego uczestnictwa - w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność - w wykonywaniu istotnej części zadań publicznych. Wprowadzona od 1 stycznia 1999 r. reforma administracyjna przekształciła służby administracyjne tak, aby stały się sprawniejsze w obsłudze obywateli, tworząc trójszczeblowy podział terytorialny. Obok istniejącego już od 1990 r. szczebla lokalnego (gminy), utworzono powiaty (308 jednostek będących grupami gmin, liczbę tę zwiększono w roku 2002 do 315) oraz województwa (16 jednostek odpowiadających poziomowi regionalnemu). Powiaty pełnią rolę uzupełniającą w zakresie zadań publicznych, zwłaszcza usług zbiorowych, które przekraczają możliwości ich realizacji przez gminy. Głównym zadaniem samorządu województwa jest wykonywanie zadań z zakresu rozwoju regionu oraz usług publicznych o znaczeniu regionalnym. Władze w obu tych szczeblach samorządu terytorialnego zostały wybrane w wyborach bezpośrednich na 4-letnią kadencję.

15.

Podobnie jak w latach poprzednich, również w okresie sprawozdawczym ważną rolę w kształtowaniu sceny politycznej odgrywał Kościół katolicki, który wspierał władze państwowe w budowaniu pozytywnego klimatu społecznego wokół integracji kraju z UE. Rola Kościoła wynika z faktu, że 90% dorosłych Polaków deklaruje swoje z nim związki (w 2001 r. 72,9% wszystkich małżeństw zawarto jako małżeństwa wyznaniowe w Kościele katolickim).

Integracja europejska

16.

W okresie sprawozdawczym zaawansowano realizację strategicznego celu rozwojowego, jakim była integracja z Unią Europejską. Przede wszystkim realizowano zadania sformułowane w *Narodowym Programie Przygotowania do Członkostwa* (NPCC), przyjętym w czerwcu 1998 r. przez Radę Ministrów. Prowadzone były negocjacje akcesyjne, rozpoczęte w marcu 1998 r. Do polskiego ustawodawstwa transponowano dyrektywy unijne, w tym dotyczące równego traktowania kobiet i mężczyzn na rynku pracy i w zabezpieczeniu społecznym.

17.

W celu przygotowania społeczeństwa do poparcia członkostwa Polski w UE w referendum narodowym rząd przyjął w maju 1999 r. czteroletni *Program Informowania Społeczeństwa*, mający charakter informacyjny, promocyjny i edukacyjny.

18.

W listopadzie 2001 r. w Raporcie Komisji Europejskiej dotyczącym postępów krajów kandydackich na drodze do członkostwa w UE, Polska uzyskała ogólnie pozytywną ocenę. Polska spełniała polityczne warunki członkostwa, miała funkcjonującą gospodarkę rynkową i w niedalekiej przyszłości – zdaniem Komisji – powinna sprostać presji konkurencyjnej i siłom rynkowym w UE. Z drugiej strony uznano za konieczne dalsze wzmacnianie zdolności administracyjnych i sądowniczych, a także zwrócono uwagę na negatywne zjawiska w gospodarce (słabnące tempo wzrostu gospodarczego, rosnące bezrobocie i kryzys finansów publicznych).

Sytuacja demograficzna

19.

Na dzień 1 lipca 1998 r. ludność Polski szacowano na 38.667 tys. osób, z czego 19.869 tys. (51,4%) stanowiły kobiety. W miastach zamieszkiwało 62,9% ludności. Przewaga liczebna

kobiet występowała jedynie w miastach (52,2% kobiety), podczas gdy ludność wiejską cechowała równowaga liczebna płci.

20.

Zgodnie z zaleceniami ONZ, w dniach 21 maja – 8 czerwca 2002 r. został w Polsce przeprowadzony Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań (według stanu na 20 maja 2002 r.). Łącznie ze spisem przeprowadzono reprezentacyjne badanie ankietowe dzietności kobiet. Spis wykazał, że w tym dniu liczba ludności Polski wynosiła 38.230 tys. osób i była o mniejsza od stanu szacunkowego z dnia 1 lipca 1998 r. o 437 tys. osób (różnica wynikała z emigracji ludności i niedopełnienia obowiązków meldunkowych). W spisie stwierdzono, że w Polsce zamieszkiwało 19.714 tys. kobiet tj. 51,6% ogółu mieszkańców, co oznacza że na 100 mężczyzn przypadało w 2002 r. 106,5 kobiet.

21.

W okresie sprawozdawczym pogłębiały się niekorzystne trendy demograficzne, opisane w poprzednim raporcie. W 2002 r. odnotowano po raz pierwszy ujemny przyrost naturalny (-5,7 tys.). Jednocześnie utrwalała się poprawa sytuacji w zakresie długości życia. Poniższy wykres przedstawia wartość współczynnika długości życia w latach 1999-2001:

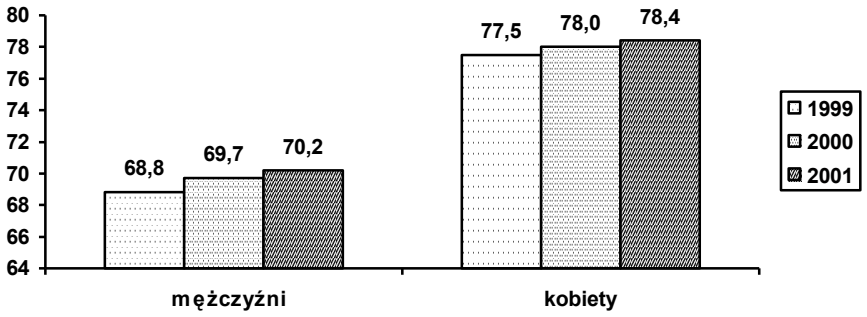

22.

Różnice w średniej długości życia w mieście i na wsi są nieznaczne, stwierdza się jednak, że mężczyźni dłużej żyją w miastach, a kobiety w środowisku wiejskim. Na wsi rodzi się także więcej dzieci niż w mieście.

23.

W okresie sprawozdawczym nastąpił dalszy spadek liczby urodzeń żywych (proces ten rozpoczął się w 1984 r.). W 2002 r. współczynnik odzwierciedlający natężenie rozrodczości ukształtował się na najniższym w okresie powojennym poziomie: około 9,3‰. Tak jak w okresie poprzednim, spadek ten został głównie spowodowany obniżeniem się poziomu płodności kobiet do 35‰ (szczególnie w grupie 20-29 lat, a więc decydującej o corocznej liczbie urodzeń) oraz utrwalaniem się tendencji do rodzenia pierwszego - i często jedynego - dziecka przez kobiety w coraz późniejszym wieku. Akceleratorem zmian we wzorcu płodności kobiet były procesy transformacji społeczno-gospodarczej.

24.

Kształtująca się w takim kierunku i tempie liczba mieszkańców Polski to wynik także tendencji, jakie wystąpiły w tych latach w podstawowych składnikach rozwoju demograficznego: płodności (głównego czynnika kształtującego liczbę urodzeń) i umieralności (określającej coroczną liczbę zgonów i salda migracji zagranicznych). Utrwalił się proces zawężonej zastępowalności pokoleń ludności Polski, rozpoczęty w 1989 r. (w miastach w 1962 r.). Charakteryzujący to zjawisko współczynnik wyniósł w 1998 r. 0,68, a w 2002 r. - 0,60 (na wsi – ok. 0,70 a w miastach – ok. 0,52).

25.

W okresie sprawozdawczym nastąpił dalszy zauważalny postęp w zakresie poprawy sytuacji zdrowotnej mieszkańców Polski, a co za tym idzie w dalszym ciągu obniżał się poziom

umieralności. Następował też dalszy systematyczny i bardzo istotny spadek umieralności niemowląt (szerzej zagadnienia te omówione zostały w sprawozdaniu z wykonania art. 12 Konwencji).

26.

Zwiększył się udział urodzeń pozamałżeńskich. W 1998 r. zarejestrowano 46 tys. tych urodzeń, a w 2002 r. ich udział wzrósł do ok. 14% urodzeń żywych. Jest to przejaw osłabienia roli dość rygorystycznych zasad obyczajowości prokreacyjnej w Polsce.

27.

W Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań po raz pierwszy badano w Polsce stan cywilny zarówno prawny, jak i faktyczny, mając możliwość stwierdzenia skali separacji prawnej małżonków oraz – zgodnie z zaleceniami ONZ – ukazania liczby związków partnerskich. Większość mieszkańców stanowiły osoby mające rodziny, bowiem żonaci mężczyźni stanowili blisko 60% ich ogółu w wieku 15 i więcej lat, a zamężne kobiety odpowiednio 55,5%. Stosunkowo nieliczna była grupa osób separowanych (10,7 tys. mężczyzn oraz 14,5 tys. kobiet), co wiązało się z faktem, że sądy w Polsce orzekają separacje dopiero od 2000 r. Stwierdzono także istnienie 198 tys. związków partnerskich kobiety i mężczyzny, co stanowiło 2,2% liczby osób pozostających w związkach małżeńskich.

28.

Spis pokazał również strukturę poziomu wykształcenia ludności. Kobiety (w wieku 15 lat i więcej) są lepiej wykształcone od mężczyzn: 10,4% z nich legitymowało się wykształceniem wyższym (mężczyźni - 9,3%), a 35,1% - wykształceniem średnim (mężczyźni - 27,6%). Mężczyźni niemal dwukrotnie częściej (30,1%) niż kobiety (16,9%) posiadali wykształcenie zasadnicze zawodowe.

29.

Na podstawie wyników Spisu stwierdza się wzrost poziomu niepełnosprawności ludności Polski. Liczba osób niepełnosprawnych wyniosła 5.457 tys. osób (z czego 53% stanowiły kobiety) co oznacza, że co siódmy mieszkaniec Polski był w 2002 r. osobą niepełnosprawną. Wzrost tej liczby w ostatnich latach jest głównie wynikiem starzenia się społeczeństwa.

30.

Wyniki Spisu wykazały, że 36,9 mln osób (96,74% ogólnej liczby mieszkańców) zadeklarowało swoją narodowość jako polską. Przynależność do innej niż polska narodowości zadeklarowało 471,5 tys. osób (1,23% ogółu) - głównie była to narodowość niemiecka, białoruska i ukraińska. Dla 775 tys. osób (2,03%) nie udało się ustalić przynależności narodowościowej, ze względu na brak odpowiedzi.

Problematyka równouprawnienia

31.

W latach 1998–2002 problematyka równouprawnienia kobiet i mężczyzn podlegała przeobrażeniom związanym ze zmianą koalicji rządzącej. Znalazło to wyraz w regulacjach dotyczących równouprawnienia i jego instytucjonalizacji.

32.

Od roku 1997 krajowy mechanizm na rzecz awansu kobiet zastąpiony był mechanizmem wspierającym rodzinę. Do kolejnych wyborów parlamentarnych, które odbyły się na jesieni 2001 r., działania wynikające z realizacji postanowień *Konwencji o likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* wiązały się głównie z aktywnością Parlamentarnej Grupy Kobiet i organizacji pozarządowych. To one domagały się wprowadzenia wielu rozwiązań prawnych i instytucjonalnych gwarantujących równe prawa dla kobiet i mężczyzn. Tym samym ich działalność przyczyniała się do wzrostu świadomości kobiet w zakresie ich praw i wolności oraz lepszego dostrzegania przez nie przejawów i natury dyskryminacji, czy też możliwości obrony ich praw i wolności przed międzynarodowymi instancjami prawnymi.

33.
Po wyborach parlamentarnych we wrześniu 2001 r. działania te stały się jednym z priorytetowych zadań nowych struktur rządowych koalicji SLD-UP. Zostały stworzone skuteczne ramy instytucjonalne i merytoryczne do dalszej poprawy pozycji kobiet w następstwie przygotowywanych regulacji prawnych spełniających wymogi Konwencji. Problematyka ta, ze szczególnym uwzględnieniem rządowego dokumentu pn. *Krajowy Program Działań na rzecz Kobiet – II etap wdrożeniowy na lata 2003-2005* oraz działalności nowego Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn, opisana została w sprawozdaniu z wykonania art. 3 Konwencji.

Artykuł 2. Obowiązek przeciwdziałania dyskryminacji

Konstytucja

34.

Stan prawny w zakresie art. 32 i 33 Konstytucji, dotyczący m.in. równości kobiet i mężczyzn wobec prawa i zakazujący dyskryminacji ze względu na płeć nie uległ zmianie w porównaniu do poprzedniego okresu sprawozdawczego. Prawne zobowiązania do respektowania zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn wynikały również z norm prawa międzynarodowego ratyfikowanego przez Polskę, w tym z *Konwencji o likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet*, a definicja dyskryminacji zawarta w art. 1 Konwencji - na mocy art. 91 Konstytucji - mogła być w Polsce bezpośrednio stosowana.

35.

Zakaz dyskryminacji z powodu płci kilkakrotnie był podstawą kwestionowania konstytucyjności przepisów niższego rzędu i kierowania z tego powodu spraw do Trybunału Konstytucyjnego. Bezpośrednie odniesienie się do zapisów *Konwencji o likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* znalazło się w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 13 czerwca 2000 r. (sygn. K.15/99), który stanowił o niezgodności jednego z zapisów ustawy *o środkach farmaceutycznych, materiałach medycznych, aptekach, hurtowniach i Inspekcji Farmaceutycznej* zarówno z Konstytucją RP, jak i z Konwencją (ww. wyrok omówiony został w sprawozdaniu z art. 11 Konwencji). Międzynarodowe instrumenty ochrony praw człowieka, w tym *Konwencję o likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* kilkakrotnie przywoływał w swoich orzeczeniach również Sąd Najwyższy.

36.

W sprawach o dyskryminację interwencje podejmował Rzecznik Praw Obywatelskich, np. w sprawie praktyk wyższych uczelni wojskowych, które ograniczały kobietom dostęp do edukacji.

Zakaz dyskryminacji w prawie pracy

37.

Istotne zmiany w kwestii równouprawnienia kobiet i mężczyzn wprowadziła uchwalona 24 sierpnia 2001 r. ustawa *o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw*, która weszła w życie 1 stycznia 2002 r. W nowym Rozdziale IIa Kodeksu pracy „*Równe traktowanie kobiet i mężczyzn*" (art. 18^{3a} – 18^{3e}) określona została definicja dyskryminacji pośredniej, tryb odwołania od decyzji uznanej za dyskryminującą do sądu pracy, zasada przeniesienia ciężaru dowodu na pracodawcę oraz zasada takiej samej płacy za taką samą pracę lub pracę o jednakowej wartości. Zgodnie z przepisem artykułu 18^{3a} § 3 „*dyskryminowanie pośrednie istnieje wtedy, gdy występujące dysproporcje w zakresie warunków zatrudnienia na niekorzyść wszystkich lub znacznej liczby pracowników jednej płci, jeżeli nie mogą być obiektywnie uzasadnione innymi względami niż płeć".* Zagadnienia antydyskryminacyjnych przepisów Kodeksu pracy (z uwzględnieniem następnych nowelizacji po okresie sprawozdawczym) zostały szczegółowo omówione w części poświęconej realizacji art. 11 Konwencji.

Projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn

38.

Wniesiony po raz drugi przez Parlamentarną Grupę Kobiet w 1998 r. pod obrady Sejmu nowej kadencji projekt ustawy *o równym statusie kobiet i mężczyzn*, został odesłany do poprawek. Koalicyjny rząd AWS–UW (który konsekwentnie odchodził od polityki

równościowej na rzecz przeciwstawianej jej polityki prorodzinnej) uznał w swojej opinii wprowadzenie ustawy za bezzasadne, a jej niektóre rozwiązania za sprzeczne z prawem UE.

39.

Kolejny projekt zaczęto przygotowywać dopiero po wyborach parlamentarnych jesienią 2001 r., również z inicjatywy Parlamentarnej Grupy Kobiet. Projekt definiował dyskryminację jako gorsze traktowanie osoby lub grupy osób z powodu ich przynależności do określonej płci oraz wprowadzenie regulacji prawnych, działań oraz stosowania kryteriów naturalnych ze względu na płeć, zagrażających negatywnymi skutkami w znacząco większym stopniu osobom określonej płci, aniżeli osobom płci przeciwnej. W projekcie znalazła się również definicja molestowania seksualnego, jako szczególnej formy dyskryminacji, rozumianej jako nieakceptowalne zachowanie o podłożu seksualnym, naruszające godność osoby molestowanej lub wywołujące atmosferę zastraszenia, upokorzenia lub wrogości, gdy akceptacja takiego zachowania lub jej brak będzie stanowić podstawę podjęcia decyzji dotyczącej osoby molestowanej.

40.

Przepisy projektu dotyczyły równych szans kobiet i mężczyzn we wszystkich sferach życia. W zakresie działalności publicznej projekt przewidywał zagwarantowanie pewnej liczby miejsc dla kobiet w składzie organów kolegialnych wybieranych, powoływanych lub mianowanych przez organy władzy publicznej. Projektowana ustawa zakładała powołanie Urzędu do Spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn, jako centralnego organu administracji rządowej, właściwego w sprawach równego statusu, który przeciwdziałałby praktykom dyskryminacyjnym. Zdaniem wnioskodawców, zapewniałoby to niezależność działania Urzędu. Projekt został wniesiony do parlamentu w 2002 r. i prace nad jego uchwaleniem są w toku.

41.

W okresie sprawozdawczym nie powoływano odrębnych instytucji rozpatrujących skargi na naruszenie zakazu dyskryminacji ze względu na płeć. Sprawy te podlegają jurysdykcji sądów powszechnych.

Artykuł 3. Pełny rozwój i awans kobiet

42.
Jak wskazano w raporcie obejmującym poprzedni okres sprawozdawczy, w 1997 r. krajowy mechanizm na rzecz awansu kobiet zastąpiono mechanizmem wspierającym rodzinę. Utworzony w lutym 1997 przez koalicję rządzącą Akcji Wyborczej „Solidarność" i Unii Wolności (UW) urząd Pełnomocnika Rządu do spraw Rodziny, sprawowany był przez sekretarza stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Głównym zadaniem Pełnomocnika było inicjowanie i koordynowanie działań państwa na rzecz rodziny, z tradycyjnym pojmowaniem ról kobiety i mężczyzny. Zagadnienia równości płci oraz działania związane z awansem kobiet zeszły na plan dalszy i zostały ograniczone do niezbędnego minimum warunkowanego czynnikami zewnętrznymi, zwłaszcza wymaganiami dostosowawczymi do Unii Europejskiej.
43.
W ramach przygotowań do 23 Sesji Specjalnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ „Pekin+5" (Nowy Jork, 2000), Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny opracował dwa dokumenty: odpowiedź na kwestionariusz ONZ dotyczący wdrażania zaleceń *Pekińskiej Platformy Działania* oraz raport na ten temat. Wskazano w nich na działania rządu wspierające rodzinę, mające na celu m.in. wzrost niezależności rodzin, a także zmniejszenie liczby kobiet samotnie wychowujących dzieci, dzięki rozwojowi sieci ośrodków pomocy rodzinie. Odpowiedzi na pytania kwestionariusza wskazywały obszary nierówności kobiet i mężczyzn, takie jak: niższe płace kobiet, gorszy dostępu do wyższych stanowisk oraz dominacja kobiet w niżej płatnych segmentach rynku pracy. Jednocześnie rząd przedstawił swoją negatywną opinię dla projektu ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn, proponowanego przez Parlamentarną Grupę Kobiet, gdyż zakładał on okresowe uprzywilejowanie kobiet kosztem mężczyzn (system kwotowy). We wspomnianym raporcie prorodzinną politykę rządu (wspierającą tradycyjny model rodziny) ukazywano jako działania na rzecz równego statusu kobiet i mężczyzn, zgodne z wytycznymi *Pekińskiej Platformy Działania*.
44.
W lutym 2001 r. rząd zobowiązał Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny do realizacji prac przygotowawczych związanych z planami utworzenia w administracji rządowej działu obejmującego zagadnienia rodziny[1]. Równocześnie zawieszona została realizacja programu *Przeciw przemocy – wyrównanie szans,* przyjętego przez rząd poprzedniej koalicji.
45.
Istotna zmiana nastąpiła po wyborach parlamentarnych z września 2001 r., wygranych zdecydowaną większością przez koalicję SLD-UP. Rząd koalicyjny, spełniając swoje obietnice wyborcze i pod naciskiem organizacji kobiecych powołał Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn (rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 października 2001 r.). Pierwotny projekt rządowy zakładał usytuowanie Pełnomocnika w strukturach Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Jednak zdaniem środowisk kobiecych takie usytuowanie urzędu groziło zawężeniem kompetencji Pełnomocnika, a tym samym nie gwarantowało pełnej realizacji zadań wynikających z problematyki równego statusu kobiet i mężczyzn. Pod wpływem nacisku kobiecych organizacji pozarządowych, Rada Ministrów ostatecznie powołała Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn w ramach Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w randze podsekretarza stanu. Urząd ten już w samej nazwie odzwierciedlał zasadniczą zmianę podejścia do problematyki kobiet i

[1] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 lutego 2001 r. *w sprawie Pełnomocnika Rządu do Spraw Rodziny*

mężczyzn, w założeniu zbieżną z definicją terminu *gender*. Głównym zadaniem Pełnomocnika stała się realizacja zapisanej w Konstytucji zasady równości kobiet i mężczyzn, a więc przede wszystkim walka z dyskryminacją kobiet na rynku pracy, przeciwdziałanie przemocy rodzinnej i pomoc jej ofiarom, kontynuacja *Krajowego Programu Działań na rzecz Kobiet* oraz ożywienie dialogu społecznego i współpraca z organizacjami pozarządowymi.

46.

Dnia 25 czerwca 2002 r. Rząd podniósł rangę Pełnomocnika do stanowiska sekretarza stanu i rozszerzył jego kompetencje o przeciwdziałanie dyskryminacji z powodu rasy, pochodzenia etnicznego, religii i przekonań, wieku oraz orientacji seksualnej. Ponadto zobowiązał go do podjęcia przygotowań w celu utworzenie w strukturze rządowej administracji centralnej urzędu (ministerstwa) do spraw przeciwdziałania dyskryminacji z powodu rasy, pochodzenia etnicznego, religii i przekonań, wieku oraz orientacji seksualnej i do przygotowania stosownych projektów aktów prawnych. Stopniowo powoływani są także pełnomocnicy wojewodów ds. równego statusu kobiet i mężczyzn.

47.

Pełnomocnik powołał Radę Konsultacyjno-Programową, złożoną z ekspertów akademickich i z przedstawicieli zarządów organizacji pozarządowych, która pełni funkcję stałego roboczego zespołu doradczo-programowego i opiniodawczego w zakresie przedsięwzięć i zadań doradczych o istotnym znaczeniu merytorycznym.

48.

Od początku istnienia urzędu Pełnomocnik podejmował działania na rzecz wypełniania międzynarodowych zobowiązań Polski w zakresie podpisanych konwencji i porozumień. Jako jedno z pierwszych swych zadań Pełnomocnik podjął prace nad stworzeniem II etapu wdrożeniowego *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet*, którego realizację przewidziano na lata 2003 – 2005. Strategicznym założeniem Programu jest kompleksowe podejście do rozwiązywania problemów kobiet. Obejmując różne dziedziny życia społecznego i aktywności kobiet, Program kierowany jest w pierwszym rzędzie do władz i urzędów centralnej i terenowej administracji rządowej. Jednocześnie zakłada on otwartą formułę dialogu społecznego i współpracę przy jego realizacji z placówkami naukowo-badawczymi, organizacjami pozarządowymi, samorządem terenowym, centralami związków zawodowych oraz mediami. Program stanowi próbę realizacji zasady *gender mainstreaming,* tj. wprowadzania perspektywy równości płci we wszystkie polityki krajowe na wszystkich poziomach i na wszystkich etapach. Urzeczywistnianiu tej zasady służyć ma powołanie w urzędach administracji rządowej, centralnych i regionalnych, jednostek organizacyjnych odpowiedzialnych za monitorowanie jej realizacji. Program został przyjęty przez Radę Ministrów 19 sierpnia 2003 r. jako dokument rządowy.

49.

Struktura *Krajowego Programu* odzwierciedla strukturę *Pekińskiej Platformy Działania* – każdy rozdział poświęcony został różnym dziedzinom życia (m. in. zdrowiu, edukacji, aktywności ekonomicznej). W każdym z nich opracowane zostały cele strategiczne, których realizacja pozytywnie wpłynie na realizację polityki równych szans kobiet i mężczyzn. Program statuuje naczelną zasadę realizacji praw kobiet w kontekście praw człowieka, w szczególności poprzez wdrażanie międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka, w tym regulacji dotyczących kobiet oraz wyrównywania szans kobiet i mężczyzn. Zadania Programu zostaną szczegółowo przedstawione przy sprawozdaniach z dalszych artykułów Konwencji.

50.

Pełnomocnik dokonywał analiz i ocen ustawodawstwa pod kątem zasady równych praw kobiet i mężczyzn i występował z odpowiednimi wnioskami dotyczącymi zmiany dyskryminujących przepisów prawa. W czasie prac nad rządowym sprawozdaniem za rok

2001 z wykonania ustawy *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* Pełnomocnik wskazywał na wadliwe jej funkcjonowanie, brak realizacji przez system służby zdrowia prawa do przerywania ciąży w przypadkach dopuszczonych ustawą, ograniczony dostęp do badań prenatalnych oraz środków antykoncepcyjnych oraz na brak zapewnienia w szkołach publicznych dostępu do nowoczesnej, zgodnej ze standardami medycznymi wiedzy o seksualności człowieka.

51.

Pełnomocnik uczestniczył w pracach zespołów międzyresortowych, włączając się w prace legislacyjne rządu oraz działania m.in. służące wyrównywaniu szans kobiet na rynku pracy, dotyczące zwalczania handlu ludźmi i in. Organizował seminaria i konferencje dotyczące równych szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy, kwestii edukacji i zdrowia kobiet, procesu podejmowania decyzji i in. Pełnomocnik wspierał finansowo badania naukowe dotyczące sytuacji kobiet w Polsce. Wyniki tych badań są publikowane i służą lepszemu rozpoznaniu praw kobiet zarówno przez władze jak i opinie publiczną. Pełnomocnik finansuje również wydawnictwa poświęcone promocji praw kobiet i równego statusu płci w takich obszarach problemowych, jak: kodeks pracy, parytet, równość i tolerancji w podręcznikach szkolnych, międzynarodowe standardy zdrowia i praw reprodukcyjnych, prawa mniejszości seksualnych, zapłodnienie *in vitro*.

52.

Od sierpnia 2003 r. Pełnomocnik Rządu realizuje z partnerami z krajów unijnych projekt pn. „Wzmocnienie polityki równego traktowania kobiet i mężczyzn" (Phare 2002), obejmujący m.in. działanie ukierunkowane na analizę krajowych potrzeb w zakresie informacji, statystyki i badań w obszarze równego traktowania kobiet i mężczyzn oraz identyfikacji luk w statystyce krajowej, dotyczącej życia gospodarczego, społecznego i politycznego. Program przewiduje również szkolenia pracowników administracji centralnej, terenowej i lokalnej, inspektoratów pracy, policji, sądownictwa, urzędów pracy oraz sektora edukacji. Efektem tej pracy będzie przygotowanie, a następnie wdrożenie krajowego systemu monitorującego wdrażanie polityki równego traktowania kobiet i mężczyzn.

53.

Działania podejmowane przez Pełnomocnika zostaną szczegółowo przedstawione przy sprawozdaniach z dalszych artykułów Konwencji.

Artykuł 5. Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn

Stereotypowe postrzeganie ról kobiet i mężczyzn

54.

W okresie sprawozdawczym miały miejsce zmiany polityczne istotne dla polityki państwa w obszarze stereotypowego postrzegania ról kobiet i mężczyzn, przeciwdziałania praktykom dyskryminacyjnym i prowadzenia nowoczesnej polityki rodzinnej. Czynnikiem współkształtującym zmiany w tym zakresie w Polsce był intensywny proces zmian prawnych wynikających z procesu integracji z Unią Europejskiej.

55.

Niektóre zmiany legislacyjne wprowadził rząd i parlament kadencji 1997-2001. Najważniejszą z nich było wprowadzenie do Kodeksu pracy Rozdziału IIa „*Równe traktowanie kobiet i mężczyzn*" (patrz: art. 11). Uchwalenie tych przepisów ma wielkie znaczenie dla zmiany stereotypowego postrzegania sytuacji zawodowej obu płci, a przede wszystkim dla zwalczania praktyk dyskryminacyjnych na rynku pracy. Kolejny rząd zajął się rozszerzeniem tych przepisów prawa pracy o inne kategorie dyskryminacji oraz o szczegółowe opisanie zjawisk molestowania i molestowania seksualnego w miejscu pracy, zgodnie z dyrektywami UE.

56.

Pełnomocnik Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn od początku swojej działalności, tj. od listopada 2001 r. podjął m.in. działania na rzecz:

- eliminacji szkodliwych stereotypów w obszarze podziału ról społecznych i rodzinnych między kobietami i mężczyznami,
- wprowadzenia do szkół nowoczesnej i zgodnej ze standardami wiedzy medycznej, nauki o seksualności człowieka i skutecznych metodach antykoncepcji,
- wypracowania odpowiedzialnych postaw w zakresie planowania rodziny i partnerskiego modelu rodziny.

Pełnomocnik organizował konferencje i seminaria na poziomie krajowym i międzynarodowym, przygotowywał wydawnictwa (ulotki i broszury), a także współpracował z odpowiednimi resortami, we wszystkich wymienionych wyżej kwestiach. Prowadził także akcje uświadamiająco-informacyjne, takie jak przyznawanie odznaki „Okulary Równości" dla osób i instytucji publicznych oraz mediów wyróżniających się ostrością widzenia problemów związanych z równością oraz anty-nagrody („Skierowania do okulisty") dla tych, którzy owych problemów nie dostrzegają.

57.

Określone w *Krajowym Programie na rzecz Kobiet - II etap na lata 2003-2005* zadanie dotyczące promocji zasady równości płci i niestereotypowego przedstawiania kobiet w środkach masowego przekazu, realizowane jest m.in. w ramach unijnego Projektu Phare 2002 „Wzmacnianie polityki równego traktowania kobiet i mężczyzn". Pod auspicjami Pełnomocnika, we współpracy z Krajową Radą Radiofonii i Telewizji i Centrum Badań nad Równością Płci przy Uniwersytecie w Roskilde (Dania), organizowane są konferencje i szkolenia dla przedstawicieli mediów na temat standardów równego udziału kobiet i mężczyzn w procesie podejmowania decyzji w mediach oraz problematyki praw kobiet.

58.

W 2002 r. weszło w życie rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu dotyczące nowych podstaw programowych przedmiotu szkolnego pn. „Wychowanie do życia w rodzinie" (seksualność człowieka, antykoncepcja, tolerancja dla odmienności, odpowiedzialne postawy seksualne). Zagadnienie to zostało omówione w sprawozdaniu z art. 10 Konwencji.

Przemoc wobec kobiet

59.

W przepisach dotyczących przemocy w rodzinie nie nastąpiły w sprawozdawanym okresie znaczące zmiany. Dotychczasowy art. 184 k.k. dotyczący znęcania się nad członkiem rodziny został zastąpiony przez art. 207, rozbudowany o dodatkowy paragraf dotyczący znęcania się ze szczególnym okrucieństwem, za które Kodeks przewiduje karę do 10 lat pozbawienia wolności. Obniżono natomiast wysokość sankcji karnej za przestępstwo zgwałcenia. Obecnie przestępstwo to zagrożone jest karą od roku do 10 lat pozbawienia wolności, a kwalifikowana postać przestępstwa – od 2 do 12 lat pozbawienia wolności.

60.

Jak wskazano w połączonym raporcie IV-V, w latach 1997-2001 zawieszono realizację zarówno *Krajowego Programu Działań na rzecz Kobiet,* jak i programu *Przeciw przemocy – wyrównać szanse,* dotyczącego pomocy dla kobiet - ofiar przemocy. Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny propagował wówczas model tradycyjnej rodziny patriarchalnej, w której interesy i ochrona praw członków rodziny były podporządkowane utrzymaniu całości rodziny, w tym także w przypadku rodzin dotkniętych przemocą domową.

61.

Z danych Komendy Głównej Policji wynika, że w 2001 r. wśród ofiar przemocy domowej znalazło się 66.991 kobiet, 5.589 mężczyzn, 26.305 dzieci do lat 13, i 14.908 małoletnich pomiędzy 13 a 18 rokiem życia. Działania w zakresie ochrony ofiar i przeciwdziałania przemocy prowadziły głównie coraz lepiej do tego przygotowane organizacje pozarządowe. Organizowały one kampanie edukacyjne, w tym także w mediach publicznych, których celem było dostarczenie wiedzy ogółowi społeczeństwa na temat przemocy w rodzinie. Rozwijała się także sieć ośrodków wsparcia dla ofiar przemocy, prowadzonych przez organizacje pozarządowe.

62.

W omawianym okresie kontynuowano poprzednio wprowadzone działania związane z procedurą „Niebieskie Karty" (opisane szczegółowo w raporcie IV-V). Szkoleniami w zakresie interwencji domowych objęto wielu policjantów z praktycznie wszystkich Komend Wojewódzkich Policji. Jednak wobec wskazanego wyżej zideologizowanego podejścia do zjawiska dyskryminacji kobiet (Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny wielokrotnie publicznie zaprzeczał istnieniu takiego zjawiska), działania nakierowane zostały na zwalczanie takich patologii jak alkoholizm, narkomania, bezdomność, które były wskazywane jako przyczyny przemocy, a ich wyeliminowanie miało doprowadzić do uzdrowienia rodzin, w tym także do zwalczenia występującej w nich przemocy. Z tego powodu środki finansowe z budżetu państwa i budżetów samorządowych były przekazywane prawie wyłącznie na działania struktur w systemie zwalczania uzależnień. Organizacje pozarządowe, wskazujące na dyskryminacje z powodu płci jako główna przyczynę przemocy wobec kobiet były pozbawione wsparcia finansowego ze środków publicznych, lub wsparcie to było bardzo ograniczone. Szczegółowe dane liczbowe dotyczące przemocy w rodzinie przedstawiono w tabelach A.5.1. i A.5.2. (aneks).

63.

Ważnym, z punktu widzenia ofiar przemocy, dokumentem wypracowanym wspólnie przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji i Ministerstwo Sprawiedliwości stała się *Polska Karta Praw Ofiary.* Publikacja ta, poza treścią samej „Karty", zawiera komentarz do jej niektórych postanowień oraz wyciągi najważniejszych aktów prawa polskiego i międzynarodowego, kształtujące sytuację ofiar przestępstw. Umieszczono w niej również wykazy podmiotów zajmujących się pomaganiem ofiarom przestępstw.

Pod koniec roku 2001 nowo powołany rząd podjął aktywność na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej, pragnąc nadrobić zaległości Polski w tym zakresie. Przystąpiono do sformułowania priorytetów *Programu Przeciwdziałania i Zwalczania Przestępczości* przy założeniu, iż jednym z naczelnych jego celów będzie przeciwdziałanie przemocy domowej.

64.

Od roku 2002 Pełnomocnik Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn organizuje kampanię „Zero tolerancji wobec przemocy". Kampania ta odbywa się w czasie 16 Dni Przeciw Przemocy wobec Kobiet. W 2003 r. kampanii patronował Prezes Rady Ministrów, Premier wziął także udział w nagraniu spotu reklamowego dotyczącego przemocy wobec kobiet wielokrotnie emitowanego w telewizji publicznej. Zorganizowano wiele konferencji, seminariów i marszy przeciw przemocy wobec kobiet.

65.

Przeciwdziałanie przemocy zostało wpisane w *Krajowy Program Działań na rzecz Kobiet – II etap wdrożeniowy na lata 2003-2005*. W 2003 r. wznowiono pracę nad ustawą w sprawie ochrony ofiar przemocy w rodzinie. W planach rządu na rok 2004 znajduje się projekt ustawy, w którym przewidziano włączenie do prawodawstwa polskiego zapisów nakazujących sprawcy opuszczenie wspólnie zajmowanego mieszkania i zakaz zbliżania się do ofiary lub świadka przemocy.

Artykuł 6. Wykorzystywanie kobiet

66.
W stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego, szacowana liczba kobiet trudniących się w Polsce prostytucją zmalała z ok. 13.500 w 1997 r. do ok. 7.000 w 2001 r. i utrzymuje się na tym poziomie. Złożyły się na to z jednej strony działania policyjne, a z drugiej także zmniejszony popyt spowodowany trudnościami gospodarczymi kraju oraz recesją. Udział obywatelek państw obcych szacowany jest na poziomie do 50% ogólnej liczby prostytuujących się kobiet.
67.
Jednocześnie jednak transfer kobiet i nakłanianie ich do nierządu poza granicami Polski stał się przedmiotem działalności transgranicznej przestępczości zorganizowanej. Krajami docelowymi są Niemcy, Holandia, Belgia, Austria, Szwajcaria, Hiszpania, a nawet Izrael i Japonia. Polska, będąca początkowo miejscem pochodzenia ofiar, stała się krajem tranzytowym w handlu ludźmi. Zgodnie z raportem U.N. Office on Drugs and Crime z maja 2003 r. Polska, wraz z Węgrami oraz Serbią i Czarnogórą, znajduje się w czołówce państw tranzytowych. Zjawisko to dotyczy głównie kobiet, które są werbowane najczęściej za pośrednictwem ogłoszeń o pracy za granicą oraz anonsów matrymonialnych, a następnie wywożone i sprzedawane do nocnych lokali i domów publicznych (zarówno legalnych, jak i nielegalnych) w Europie Zachodniej.
68.
Narasta również zjawisko przywozu kobiet do pracy w nielegalnych lub działających pod przykrywką agencji towarzyskich domach publicznych w Polsce. Są to Rumunki, Bułgarki oraz obywatelki krajów byłego ZSRR, głównie Ukrainy. Część z nich uprawia nierząd przy trasach szybkiego ruchu, przy trasach tranzytowych - przede wszystkim w strefach przygranicznych.
69.
Z opublikowanych we wrześniu 2003 r. badań TSN OBOP „Dlaczego prostytucja? Wolny wybór czy konieczność" wynika, że w Polsce zdecydowana większość kobiet zajmujących się prostytucją, 61,3%, czyni to ze względu na złą sytuację materialną. Ok. 30%. prostytuuje się z chęci zysku i podniesienia standardu życia, zaś 2,8 proc. zostało do tego zmuszonych. Badano zarówno Polki, jak i cudzoziemki. Prawie 2/3 badanych kobiet traktuje świadczenie usług seksualnych jako zajęcie tymczasowe, którego głównym celem jest zdobycie środków finansowych, wyjście z bieżących kłopotów (31%), bądź uzbieranie pieniędzy na inne cele (34%). Co czwarta kobieta świadcząca usługi seksualne pracuje w swej profesji wyłącznie dlatego, że to dla niej jedyny sposób utrzymania się. Tylko przez 4% respondentek prostytucja traktowana jest jako stałe zajęcie, które chciałyby wykonywać możliwie długo.
70.
Ponieważ prostytucja w Polsce nie jest karana, działania podejmowane przez policję mają na celu przede wszystkim ustalenie osób czerpiących korzyści z cudzego nierządu, organizujących wywóz kobiet za granicę oraz rozpoznawanie miejsc grupowania się prostytutek. W przypadkach obywateli obcych państw, sprawdzana jest legalność ich pobytu w Polsce i jego zgodność z deklarowanym celem przyjazdu. W stosunku do osób łamiących prawo sporządzane są wnioski o ukaranie lub deportację. Niesprecyzowana sytuacja prawna zjawiska prostytucji jest czynnikiem ułatwiającym proceder handlu kobietami. Z jednej strony nie jest ona karalna, ale też nie jest legalna. Nie można zgłosić prostytucji jako zawodu i doprowadzić do jej dekryminalizacji.
71.

W stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego nastąpiły zmiany w Kodeksie karnym, polegające przede wszystkim na zmianie nazewnictwa (rozgraniczenie pojęć) oraz na zmianie wymiaru kary za poszczególne rodzaje przestępstw związanych z eksploatacją prostytucji i handlem ludźmi. Przestępstwo z art. IX § 1 ustawy *przepisy wprowadzające Kodeks karny* (p.w.k.k.) z 1969 r., polegające na dostarczeniu, zwabieniu lub uprowadzenia w celu uprawiania nierządu innej osoby, nawet za jej zgodą, zostało inkorporowane do art. 204 § 4 nowego Kodeksu karnego. Nie są to jednak przepisy o identycznej treści. Ustawodawca pominął zawarty w art. IX § 1 p.w.k.k. z 1969 r. zwrot „nawet za jej zgodą", pragnąc w ten sposób odciąć się od błędnej regulacji sugerującej, iż możliwe jest uprowadzenie za zgodą uprowadzonego. W przypadku eksploatacji prostytucji za zgodą osoby pokrzywdzonej, sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Natomiast w przypadku zwabienia bądź uprowadzenia osoby w celu uprawiania prostytucji, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do 10 lat.

72.

Obok opisanych powyżej regulacji prawnych istotną rolę spełnia przepis artykułu 253 nowego Kodeksu karnego, według którego osoba, uprawiająca handel ludźmi, nawet za ich zgodą, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata. W tym przypadku nie ma znaczenia zarówno cel handlu ludźmi, jak i fakt zgody osoby pokrzywdzonej. Przy formułowaniu zarzutu najczęściej mamy jednak do czynienia z kwalifikacją kumulatywną czynu. Do jednego zachowania przestępczego aspirują jednocześnie znamiona 2 przepisów – art. 204 §4 k.k. i art.253 k.k. W związku z tym, że przestępstwo handlu ludźmi jest popełniane w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, w przypadku skazania sprawcy, sąd może rozważyć celowość orzeczenia środka karnego w postaci pozbawienia praw publicznych.

73.

Statystycznie, problem handlu kobietami i eksploatacji prostytucji nadal nie ma istotnego udziału w ogólnej liczbie przestępstw kryminalnych rocznie popełnianych w Polsce. W 1998 roku ujawniono odpowiednio 52 przestępstwa związane z uprowadzeniem i zmuszaniem do nierządu, 18 przypadków handlu kobietami i 2 przypadki handlu dziećmi. Policja zatrzymała w tym okresie 52 podejrzanych o dokonanie wymienionych przestępstw, w tym 12 kobiet. Od roku 1999 dane przedstawiają się następująco:

Kwalifikacja prawna	**Postępowania wszczęte 1999-2002**	**Postępowania zakończone 1999-2002**	**Skazani prawomocnie 1999-2000**
Uprowadzenie w celu uprawiania prostytucji za granicą (art. 204 kk)	23	34	144
Handel ludźmi (art. 253 § 1 kk)	34	38	5

Jednak informacje płynące z różnych źródeł, w tym od organizacji pozarządowych, wskazują, że statystyki obejmują tylko niedużą część tego typu przestępstw, tzw. wierzchołek góry lodowej. Mając to na względzie, rząd polski kładzie duży nacisk na przeciwdziałanie tego typu praktykom i wszelkim innym nowym formom niewolnictwa. Opracowywane są zarówno strategie działań krajowych, jak i współpracy międzynarodowej.

74.

W 2001 r. Rzeczpospolita Polska ratyfikowała Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. W tym samym roku podpisany został Protokół dodatkowy o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, tzw. Protokół z Palermo. Wraz z drugim dodatkowym

protokołem do Konwencji (Protokół przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną), został skierowany do Sejmu z wnioskiem o ich ratyfikację. Ustawą z dnia 18 grudnia 2002 r. Sejm wyraził zgodę na dokonanie ratyfikacji obu protokołów przez Prezydenta RP.

75.

Zgodnie z hierarchią źródeł prawa ustaloną w Konstytucji RP, definicja handlu ludźmi zawarta w Protokole z Palermo będzie mogła być bezpośrednio wykorzystywana w prawie polskim. Ratyfikacja Protokołu oznacza również, że każdy przypadek przestępstwa określonego w art. 204 § 4 k.k. kwalifikowany będzie również z art. 253 k.k.

76.

Polska poparła inicjatywę Rady Europy opracowania projektu Europejskiej Konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi. Od września 2003 r. polscy eksperci biorą udział w pracach specjalnego komitetu CAHTEC, który przygotowuje projekt ww. konwencji.

77.

W Polsce zarówno handel ludźmi, jak i przestępstwa związane z tym zjawiskiem są ścigane w trybie publiczno-skargowym tj. z urzędu. W myśl art. 53 k.p.k. w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego pokrzywdzony może działać w charakterze oskarżyciela posiłkowego obok oskarżyciela publicznego. Przysługują mu wówczas wszystkie uprawnienia przewidziane w k.p.k. dla stron. Ponadto w przypadku takich przestępstw jak handel kobietami, ofiarę przestępstwa może wspierać przedstawiciel społeczny. Zgodnie z art. 90 § 1 k.p.k., udział w postępowaniu przedstawiciela społecznego jest możliwy, gdy zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka. Przedstawiciel organizacji społecznej może uczestniczyć w rozprawie, wypowiadać się i składać oświadczenia na piśmie.

78.

W sprawach dotyczących handlu kobietami pokrzywdzone po złożeniu zeznań w śledztwie zwykle wracają do kraju ojczystego i nie ma gwarancji, że stawią się na rozprawie w celu powtórnego złożenia zeznań przed sądem. Dlatego istotne znaczenie ma przepis art. 316 § 3 k.p.k., w myśl którego możliwe jest przesłuchanie świadka przez sąd na etapie postępowania przygotowawczego. W postępowaniu sądowym artykuł ten wykorzystano dotychczas w 12 przypadkach (stan na wrzesień 2002 r.), w tym w 8 przypadkach w 2001 r.[2]

79.

Zasadą jest, że oskarżony ma prawo być obecny przy wszystkich czynnościach postępowania dowodowego. Niemniej jednak w postępowaniu sądowym istnieje możliwość złożenia przez pokrzywdzonego zeznań pod nieobecność oskarżonego. W sytuacji, gdy istnieje obawa, że obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka, sędzia-przewodniczący może zarządzić, aby na czas przesłuchania danej osoby oskarżony opuścił salę sądową. Zezwalając oskarżonemu na powrót, przewodniczący niezwłocznie informuje go o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwia mu złożenie wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów.

80.

Oprócz wymienionych rozwiązań prawnych wzmacniających pozycję prawną ofiary, funkcjonuje w k.p.k. instytucja świadka incognito (art. 184 k.p.k.). Istota tej instytucji polega na utajnieniu danych osobowych świadka. Postanowienie w przedmiocie zachowania w tajemnicy danych osobowych świadka wydaje sąd, a w postępowaniu przygotowawczym

[2] W kontekście wyłaniających się na tym tle problemów związanych z nieobecnością pokrzywdzonych w postępowaniu sądowym, istotne znaczenie ma nowelizacja k.p.k. (weszła w życie z dniem 1 lipca 2003 r.), która przewiduje możliwość przesłuchania świadka na odległość przy użyciu urządzeń technicznych (Art. 177. § 1a). Ponadto, w takich przypadkach zawsze istnieje możliwość zwrócenia się z wnioskiem o udzielenie pomocy prawnej w tym zakresie.

prokurator. Warunkiem zastosowania instytucji świadka anonimowego jest istnienie uzasadnionej obawy niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub osoby dla niego najbliższej, których obiektywne istnienie podlega ocenie sądu a w postępowaniu przygotowawczym prokuratora. Istotą wskazanej instytucji jest zapobieżenie ustaleniu przez oskarżonego i jego obrońcę tożsamości świadka anonimowego na podstawie jego zeznań. Zatem w stosunku do osoby pokrzywdzonej rzadko stosowana jest instytucja świadka incognito z uwagi na fakt, iż sprawca przestępstwa zwykle wie jakiego rodzaju przestępstwo i na czyją szkodę popełnił. W sprawach dotyczących handlu kobietami w okresie 1995 – 2001 po instytucję tę sięgnięto jedynie w 9 przypadkach (w tym tylko w 4 przypadkach w stosunku do ofiar).

81.

W przypadku, gdy ofiarą przestępstwa jest cudzoziemka, istnieje możliwość legalizacji jej pobytu w Polsce (wydanie wizy pobytowej na czas oznaczony) celem złożenia przez nią zeznań obciążających sutenerów, stręczycieli, kuplerów i handlarzy ludźmi (Art. 14 Ustawy z dnia 25 czerwca 1997 r. *o cudzoziemcach*).

82.

W roku 2001 podpisany został Program współpracy między Rządami Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czeskiej a Biurem ds. Walki z Narkotykami i Zapobiegania Przestępczości Centrum Zapobiegania Przestępczości Międzynarodowej ONZ pod nazwą „Reakcja prawno-karna na handel ludźmi w Czechach i Polsce". Celem realizacji Programu (przewidzianego na 1,5 roku) powołana została międzyresortowa grupa robocza z udziałem przedstawicieli Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Policji (pionu prewencji i pionu kryminalnego), Straży Granicznej, Urzędu ds. Repatriacji i Cudzoziemców, Ministerstwa Sprawiedliwości (pionu sądownictwa i pionu prokuratury), Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn, organizacji pozarządowych („La Strada") oraz środowisk akademickich zajmujących się badaniem problematyki handlu ludźmi i prostytucji. Cele szczegółowe programu to:

- przegląd i ocena obecnego ustawodawstwa w świetle tzw. Protokołu z Palermo;
- zgromadzenie podstawowych danych, określenie głównych tendencji związanych z handlem ludźmi oraz dokonanie oceny skuteczności dotychczas stosowanych metod i środków;
- stworzenie jednolitej bazy danych nt. handlu ludźmi w Polsce;
- wzmocnienie instytucjonalnych możliwości reakcji wymiaru sprawiedliwości celem zwiększenia efektywności ścigania poprzez poprawę ochrony ofiar i świadków;
- wzmocnienie międzynarodowej współpracy praktyków zajmujących się tym zagadnieniem.

83.

W toku realizacji Programu podjęto prace nad modelem ochrony ofiary-świadka. Przewiduje on wzmocnienie ochrony ofiary-świadka podczas śledztwa poprzez zastosowanie odpowiednich procedur i środków technicznych (ograniczenie liczby przesłuchań, używanie procedur chroniących świadka). Planowane jest stworzenie listy ośrodków, organizacji pozarządowych uprawnionych do pomocy ofiarom (świadkom) handlu ludźmi, a także opracowanie i wdrożenie programów, które zapewniałyby monitoring powrotu ofiar handlu ludźmi do normalnego życia.

84.

W ramach prac grupy przygotowany został projekt *Krajowego Programu Działań na Rzecz Zapobiegania i Zwalczania Handlu Ludźmi*, przyjęty przez rząd 16 września 2003 r. Realizacja programu przewidziana jest na 1,5 roku. Do głównych zadań należą: ustanowienie systemu współpracy między instytucjami zaangażowanymi w zwalczanie handlu ludźmi, zmiany w prawodawstwie, zwiększenie skuteczności działań oraz wzmocnienie ochrony

świadka i ofiary. Program został przygotowany w ścisłej współpracy z organizacjami pozarządowymi (przede wszystkim „La Strada”) i tak również będzie realizowany.

85.

Krajowy Program Działań na Rzecz Zapobiegania i Zwalczania Handlu Ludźmi stanowi element przyjętego przez rząd w sierpniu 2002 r. *Program Poprawy Bezpieczeństwa Obywateli „Bezpieczna Polska”*, w którym zawarta jest strategia dotycząca przeciwdziałania przestępstwom przeciwko kobietom, w tym związanym z handlem kobietami. Korespondują z nim strategie dotyczące ścigania i karania przestępstw przeciwko kobietom, jak również edukacja społeczna i programy pomocy socjalnej, medycznej i prawnej dla kobiet – ofiar przemocy i handlu ludźmi, zawarte w *Krajowym Programie Działań na Rzecz Kobiet – II etap wdrożeniowy na lata 2003-2005*.

86.

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w działaniach rządu uwzględniane są wspólnotowe akty prawne, m.in. dyrektywa Rady (2002/90/WE) definiująca ułatwianie nielegalnego przekroczenia, tranzytu i pobytu oraz decyzja ramowa Rady (2002/946/JHA) w sprawie wzmocnienia ram prawnych przeciwdziałających ułatwianiu nielegalnego przekroczenia, tranzytu i pobytu, jak również przygotowywana decyzja ramowa Rady w sprawie zwalczania seksualnego wykorzystywania dzieci i dziecięcej pornografii oraz *Kompleksowy plan zwalczania nielegalnej imigracji i handlu ludźmi w Unii Europejskiej*.

Policja i Straż Graniczna

87.

Od 1998 r. koordynacją działań związanych z zapobieganiem i zwalczaniem zjawiska handlu ludźmi i przestępstw mu towarzyszących zajmuje się Zespół ds. Patologii Społecznych w ramach Wydziału Kryminalnego Biura Służby Kryminalnej Komendy Głównej Policji. W jednostkach terenowych zajmują się tym wyznaczeni policjanci.

88.

Policja podejmuje szereg działań zmierzających do ograniczenia zjawiska eksploatacji prostytucji oraz handlu ludźmi, szczególnie kobietami, m.in.:

- we współpracy ze Strażą Graniczną prowadzone są ogólnopolskie lub regionalne akcje zmierzające do zapobiegania tego typu przestępstwom i ich wykrywania. Kontrola dotyczy legalności pobytu cudzoziemców na terytorium RP i prowadzona jest na szlakach komunikacyjnych, w rejonach przygranicznych, a także na terenie województw centralnych. Ponadto funkcjonariusze poszczególnych oddziałów Straży Granicznej w strefie nadgranicznej, sukcesywnie dokonują kontroli agencji towarzyskich, pod kątem legalności pobytu zatrudnionych tam cudzoziemek;
- w Komendzie Głównej Policji w 2001 r. opracowano *Policyjny Program Wspomagania Ofiar Przestępstw*, w ramach którego m.in. przeprowadza się szkolenia policjantów, dotyczące uwzględniania w procedurze potrzeb ofiar – kobiet i dzieci, promuje edukację społeczną ofiar i sprawców, a także współpracę z organizacjami społecznymi i instytucjami państwowymi;
- w 2002 r. w Wydziale Kryminalnym Biura Służby Kryminalnej KGP opracowano wskazówki metodyczne dotyczące prowadzenia czynności rozpoznawczych zjawiska prostytucji, zwalczania przestępstw jej towarzyszących oraz zjawiska rozpowszechniania materiałów pornograficznych w sieci komputerowej Internet.

89.

Od 2000 roku Straż Graniczna gromadzi dane statystyczne dotyczące przestępstw z 253 § 1 k.k. (handel ludźmi) w zakresie liczby osób zatrzymanych w związku z uzasadnionym przypuszczeniem popełnienia przestępstwa, liczby wszczętych i prowadzonych postępowań

przygotowawczych, liczby podejrzanych o to przestępstwo oraz sposobu zakończenia postępowań.

90.

Na szczególną uwagę zasługuje współpraca Policji i Straży Granicznej z Fundacją „La Strada". Wielokrotnie przedstawiciele policji brali udział w seminariach i konferencjach organizowanych przez fundację, często w roli prelegentów. Na bieżąco wymieniane są informacje o przypadkach zmuszania kobiet do uprawiania prostytucji oraz miejscach ich pobytu. Policja włączyła się również do kampanii informacyjnych „La Strady". Przykładem może być program prewencji handlu kobietami w Europie Środkowo–Wschodniej. Przedstawiciele policji brali udział (jako wykładowcy) w międzynarodowych szkoleniach organizowanych dla policjantów z tego regionu Europy. Straż Graniczna uczestniczyła w kampanii informacyjno-prewencyjnej organizowanej przez „La Stradę", polegającej na dystrybucji ulotek prewencyjnych (dla kobiet wyjeżdżających) i informacyjnych (przeznaczonych dla ofiar handlu kobietami) oraz plakatów propagandowych.

91.

Ze względu na w dużej mierze międzynarodowy wymiar eksploatacji prostytucji i handlu kobietami bardzo ważna jest stała współpraca międzynarodowa. Bieżącą wymianę informacji policyjnych na płaszczyźnie międzynarodowej prowadzi Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji. Przedstawiciele policji uczestniczą m.in. w pracach – powołanej w 2000 roku rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Interpolu (Rezolucja AGN/69/RES/3) – międzynarodowej grupy, której celem jest przeciwdziałanie zjawisku handlu kobietami, a także w pracach grupy ekspertów ds. zwalczania handlu kobietami w ramach Komitetu Operacyjnego Grupy Zadaniowej do Walki z Przestępczością Zorganizowaną Państw Regionu Morza Bałtyckiego (BALTKOM). Również współpraca w ramach Europolu obejmuje zwalczanie handlu ludźmi.

92.

W marcu 2002 r. na spotkaniu w Pradze powołano trójstronną czesko–niemiecko–polską grupę roboczą ds. współpracy w zwalczaniu przestępczości transgranicznej na terenach przygranicznych. Polska jest także stroną innych umów dwustronnych dotyczących zwalczania przestępczości zorganizowanej.

Artykuł 7. Życie publiczne i państwowe

Uczestnictwo w wyborach

93.

W wyborach parlamentarnych w 2001 r. trzy partie polityczne – SLD, UP i UW - zdecydowały o stosowaniu systemu kwotowego przy tworzeniu list wyborczych i zagwarantowały kobietom nie mniej niż 30% udział na listach. Tym samym problem uczestnictwa kobiet w demokracji stał się bardziej widoczny w czasie kampanii wyborczej prowadzonej przez komitety tych partii, w których prace włączyły się środowiska kobiece, organizując szeroką akcję polityczną i popierając udział kobiet w wyborach. Na początku 2001 r. powstała Przedwyborcza Koalicja Kobiet – apolityczne porozumienie ok. 50 organizacji kobiecych, stawiające sobie za cel wprowadzenie do Parlamentu jak największej liczby kobiet i uwrażliwienie polityków oraz społeczeństwa na kwestie równości płci. W partiach politycznych (SLD, UP, UW i PSL) powstały wewnątrzpartyjne porozumienia kobiet na rzecz formowania list wyborczych, które miały zapewnić kobietom odpowiednią reprezentację.

94.

Wynik wyborczy osiągnięty przez kobiety w 2001 r. potwierdził poparcie społeczne dla ich większego udziału w procesie sprawowania władzy. Mandat poselski zdobyły 93 kobiety, co stanowi 20% ogółu posłów (poprzednio w Sejmie było 13% kobiet). W Senacie kobiety stanowią obecnie 23% ogółu senatorów (poprzednio 12%). Ogółem w wyborach parlamentarnych wystartowało 8.272 kandydatów, wśród których były 1.882 kobiety (23%). W utworzonych po wyborach klubach parlamentarnych kobiety stanowiły:

- Unia Pracy (UP) – 31% z 16 mandatów
- Liga Polskich Rodzin (LPR) - 26% z 38 mandatów
- Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD) – 23% z 200 mandatów
- Platforma Obywatelska (PO) – 20% z 65 mandatów
- Samoobrona – 17% z 53 mandatów
- Prawo i Sprawiedliwość (PiS) – 14% z 44 mandatów
- Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), Mniejszość Niemiecka – 0 z 44 mandatów

95.

Znaczący wzrost liczby kobiet w parlamencie nie przełożył się na ich udział w osiąganiu stanowisk parlamentarnych. W prezydium ani w konwencie seniorów w Sejmie nie zasiadała ani jedna kobieta, w czteroosobowym prezydium Senatu funkcję wicemarszałka powierzono tylko jednej kobiecie. Jedynie 3 kobiety przewodniczyły 25 stałym komisjom sejmowym, funkcję wiceprzewodniczących pełniło 14 kobiet. Senat RP powołał 13 komisji, w których funkcję przewodniczącej powierzył 2 kobietom, a stanowisko wiceprzewodniczącej - jednej.

Kobiety w partiach politycznych

96.

W okresie sprawozdawczym brak było danych o liczbie kobiet w partiach politycznych, gdyż same partie tego nie odnotowywały. Dostępne były natomiast informacje dotyczące udziału kobiet w ich gremiach kierowniczych, z których wynikało, że stanowiły w nich zdecydowaną mniejszość. Żadna kobieta nie pełniła funkcji przewodniczącej partii (3 kobiety były wiceprzewodniczącymi). Dokładne dane znajdują się w tabeli A.7.1. (aneks)

Kobiety w gremiach decyzyjnych

97.

W wyniku wyborów w 1998 r. w samorządach zasiadła porównywalna liczba kobiet (średnio13,86%), jak w wyborach w 1994 r. (średnio 13,2%). Na poziomie lokalnym wzrost liczby wybranych kobiet nastąpił więc dopiero w wyniku wyborów w 2002 r., jednakże w mniejszym stopniu, niż to miało miejsce w parlamencie.

Poziom samorządowy	1998	2002
Sejmik wojewódzki	11%	14%
Rada powiatu	15%	16%
Rada gminy	16%	18%
Wójt, burmistrz, prezydent miasta	wybory pośrednie	7%

98.

W okresie sprawozdawczym najwyższe funkcje w administracji rządowej pełniło 5 kobiet:

- Rząd premiera Jerzego Buzka - Minister Finansów (2001-2001), Minister Zdrowia (później Minister Zdrowia i Opieki Społecznej, 1999-2000), oraz Minister Skarbu Państwa (2001);
- Rząd premiera Leszka Millera - Minister Edukacji Narodowej i Sportu (od 2001) i Minister Sprawiedliwości (2001-2002), Pełnomocnik Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn (od 2001)

Kobiety sprawowały również inne kluczowe funkcje w państwie:

- Prezes Narodowego Banku Polskiego (1992-2000, powołana przez Parlament)
- Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych (od 1998, powołana przez Sejm za zgodą Senatu, 26 kwietnia 2002 powołana na kolejną czteroletnią kadencję)

99.

Spośród 90 osób zatrudnionych na najwyższych stanowiskach państwowych (w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów i w ministerstwach) kobiety stanowiły 22%. W terenie rząd reprezentowało 16 wojewodów (w tym 1 kobieta) i 21 wicewojewodów (w tym 6 kobiet). Na 57 przeanalizowanych urzędów centralnych w 10 z nich kobiety pełniły samodzielne funkcje kierownicze (17,%), a w 15 – kobiety były w ścisłym kierownictwie (26,3%).

100.

W okresie objętym raportem udział kobiet w sprawowaniu kierowniczych stanowisk w administracji rządowej i jednostkach podległych na ogół wzrastał. Np. w Ministerstwie Edukacji Narodowej i Sportu wzrósł od 38% w 1997 r. do 52% w 2001 r. W Ministerstwie Gospodarki obserwuje się wzrost udziału kobiet we wszystkich grupach stanowisk kierowniczych w okresie 1998-2001: na wyższych kierowniczych z 30% w okresie poprzednim do 39% obecnie; na średnich kierowniczych - z 60% do 67%; na samodzielnych i specjalistycznych - z 47% do 50%. W Głównym Urzędzie Statystycznym i jednostkach podległych w 2003 r. 70% kobiet zatrudnionych było na stanowiskach kierowniczych, wliczając niższe stanowiska kierownicze – naczelnik, kierownik komórki organizacyjnej

101.

W Głównym Urzędzie Ceł proporcje przedstawiały się następująco: 1997 – 48%, 2001 – 55%, w Izbach Skarbowych - 1997- 24%, 2001 – 35%, natomiast w Urzędach Kontroli Skarbowej odnotowano spadek zatrudnienia kobiet na stanowiskach kierowniczych z 45 % w 1997 r. do 41% w 2002 r.

102.

W sądownictwie - jak widać z poniższych danych – kobiety przeważają wśród sędziów, prezesów i wiceprezesów sądów, zwłaszcza w sądach niższego szczebla. Potwierdza się jednak zasada, że im wyższe stanowisko, tym kobietom trudniej je zajmować; kobiety stanowią bowiem zdecydowaną mniejszość wśród sędziów Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego.

Sąd	Liczba sędziów	Kobiety sędziowie	Kobiety prezesi	Kobiety wiceprezesi
Trybunał Konstytucyjny	13	15,4%	-	-
Sąd Najwyższy	88	8,3%	-	-
Sądy apelacyjne	380	56,0%	30,0%	30,0%
Sądy okręgowe	2300	60,9%	26,9%	41,5%
Sądy rejonowe	5171	66,3%	50,5%	55,4%
Ogółem		**64,2%**	**47,1%**	**52,2%**

103.
W okresie 1998 – 2002 obserwuje się stały spadek zatrudnienia kobiet-cywilnych pracowników wojska: z 51,6% do 45,4%. Jeśli chodzi o stanowiska podoficerów zawodowych, chorążych i oficerów udział kobiet w 2002 r. w stosunku do ogólnej liczby kadry zawodowej w korpusie kadry wynosił poniżej jednego procenta.
104.
W gremiach decyzyjnych niezależnych od rządu udział kobiet był niewielki:
- Rada Polityki Pieniężnej – 1 kobieta (ogółem 9 członków)
- Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji – 1 kobieta (ogółem 9 członków)
- Najwyższa Izba Kontroli – brak kobiet w kierownictwie.

Potwierdziła to ekspertyza nt. uczestnictwa kobiet w życiu społecznym i ekonomicznym, przygotowana w maju 2003 r. przez Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu RP. Wynika z niej, że w wielu gremiach decyzyjnych kobiety są znacznie niedoreprezentowane lub w ogóle nie biorą udziału w nich.

Krajowy Program Działań na Rzecz Kobiet – II etap wdrożeniowy
105.
W *Krajowym Programie Działań na rzecz Kobiet – II etap wdrożeniowy na lata 2003-2005*, w rozdziale „Udział kobiet we władzach publicznych i procesie podejmowania decyzji" przewiduje się szereg zadań, mających na celu zapewnienie równego dostępu i udziału kobiet w strukturach władzy i procesie podejmowania decyzji. Wśród nich wymienić należy:
- sporządzenie szczegółowego raportu dotyczącego obsady stanowisk kierowniczych (z uwzględnieniem podziału na kobiety i mężczyzn) w rządzie, jednostkach administracji publicznej, organach samorządu terytorialnego, parlamencie oraz w partiach politycznych;
- opracowanie zasad i kryteriów obsadzania stanowisk kierowniczych w administracji publicznej i sferze budżetowej, zapewniających respektowanie równych praw i szans kobiet;
- wyznaczenie w urzędach organów administracji rządowej osób odpowiedzialnych za monitorowanie realizacji zasady równości płci w dostępie do stanowisk kierowniczych w administracji publicznej;
- propagowanie zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w organach władzy rządowej i samorządowej;
- przygotowywanie kobiet do zajmowania wyższych stanowisk w gospodarczych strukturach decyzyjnych poprzez kształcenie obejmujące: kształtowanie cech przywódczych, sposoby osiągania celów, style pracy i zarządzania, samodoskonalenie.

Ruch kobiecy
106.

W 2000 r. było już ponad 70 organizacji i stowarzyszeń, które miały ponad 200 oddziałów terenowych, 4 jednostki budżetowe finansowane najczęściej ze środków samorządowych, 12 fundacji, 6 stowarzyszeń i związków o podłożu religijnym, 6 grup związkowych i partyjnych z 63 oddziałami terenowymi, 7 ośrodków naukowych z programami typy *gender studies* oraz 4 fundacje o wyodrębnionym programie kobiecym. Wiosną 2002 r. w biurze Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn opracowano podstawy organizowania konkursów na projekty organizacji kobiecych dofinansowywane przez Pełnomocnika. Spełniono tym samym wieloletni postulat tych organizacji, aby rząd choć w niewielkim stopniu wspomagał finansowo ich działalność w sposób regularny i przewidywalny.

107.

W omawianym okresie organizacje kobiece, posiadając zaplecze w postaci informacji oraz ekspertek w dziedzinach dotyczących kobiet, stały się dla rządu cennym partnerem. Aktywnie działały na arenie międzynarodowej przygotowując np. kolejne „raporty cienie" z międzynarodowych paktów i konwencji. Obszarami, w których najwyraźniej zaznaczała się aktywność organizacji kobiecych były prawa człowieka kobiet, w tym prawa reprodukcyjne, sytuacja kobiet na rynku pracy, przemoc wobec kobiet, udział kobiet w życiu publicznym i politycznym oraz kwestie związane z procesem wejścia Polski do Unii Europejskiej. Wyraźniej niż w okresie minionym występowała współpraca między organizacjami, choć głownie niesformalizowana.

108.

Działania organizacji i grup kobiecych wspiera Pełnomocnik Rządu, ogłaszając dwa razy w roku konkursy na dotacje przeznaczone na projektu w obszarze równego statusu kobiet i mężczyzn i praw kobiet. Zasady i formy współpracy administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi sprecyzowano w ustawie *o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*, a do sfery zadań publicznych w zakresie działalności pożytku publicznego zaliczono „upowszechnienie i ochronę praw kobiet oraz działalność na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn" (art. 4 ust. 1 pkt. 8 ustawy).

Artykuł 8. Udział w reprezentacji na forum międzynarodowym

109.
W okresie sprawozdawczym udział kobiet wśród osób zatrudnionych w centrali w Ministerstwa Spraw Zagranicznych był następujący:

rok	procent kobiet zatrudnionych w centrali MSZ	w tym na stanowiskach kierowniczych
1998	42,1%	6,2%
1999	44,2%	5,5%
2000	44,3%	5,6%
2001	45,6%	4,6%
2002	44,6%	8,8%

110.
W latach 1991 – 1997 do MSZ przyjęto 210 kobiet i 264 mężczyzn, natomiast w latach 1998-2001 - 153 kobiety i 169 mężczyzn. Od 1998 r. nabór do MSZ odbywał się w drodze egzaminu konkursowego i postępowań konkursowych, a od lipca 2002 r. odbywa się w formie konkursu. Od 1990 r. stale zwiększa się liczba kobiet przystępujących do konkursu, a stopień ich przygotowania jest coraz wyższy. Z tego powodu relacje w ilości przyjmowanych kobiet i mężczyzn uległy zdecydowanej poprawie.
111.
Wśród osób zatrudnionych w polskich placówkach dyplomatyczno-konsularnych udział kobiet był następujący:

rok	procent kobiet zatrudnionych w placówkach	procent kobiet – kierowników placówek
1998	45,7%	8,5%
1999	46,8%	7,5%
2000	45,8%	10,4%
2001	48,2%	12,1%
2002	49,3%	10,2%

Proces zwiększania udziału kobiet w dyplomacji następuje w sposób ciągły i konsekwentny. Również w przypadku kobiet – kierowników placówek dyplomatyczno-konsularnych utrzymuje się wyraźna tendencja wzrostowa, choć odsetek ten odbiega jeszcze od średniej dla najwyższych stanowisk w administracji państwowej w Polsce (w 2000 r. na stanowiskach kierowniczych w administracji publicznej pracowało 31% kobiet).
112.
Mimo, że w okresie sprawozdawczym Polska nie gromadziła pełnych danych na temat liczby kobiet-ekspertów w składach delegacji zagranicznych reprezentujących Polskę na forum międzynarodowym, to na podstawie fragmentarycznych danych z niektórych ministerstw i urzędów centralnych (tj. Ministerstwa Finansów - MF, Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej - MGPiPS, Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu - MENiS, czy Głównego Urzędu Statystycznego - GUS) można stwierdzić, że udział kobiet w delegacjach zagranicznych utrzymywał się na wysokim i rosnącym poziomie (48,4% - 56,1%), dając średnią za okres 1998-2002 ok. 51%. Dane źródłowe przedstawione są w tabeli A.8.1. (aneks).
113.

Udział kobiet wśród obywateli polskich zatrudnionych w Sekretariacie ONZ w kolejnych latach okresu sprawozdawczego przedstawiony jest w poniższym zestawieniu:
1998 r. – 39 osób, w tym 11 kobiet (28%)
1999 r. – 36 osób, w tym 11 kobiet (31%)
2000 r. – 38 osób, w tym 14 kobiet (37%)
2001 r. – 46 osób, w tym 14 kobiet (30%)
W latach 2001-2002 Polka, Danuta Hubner piastowała stanowisko Podsekretarza Generalnego ONZ.

114.

Rząd nie opracował własnych zasad dotyczących trybu rekrutacji do organów i organizacji systemu Narodów Zjednoczonych. W 2002 r. rozpoczęto w MSZ prace nad stworzeniem rezerwy (*roster*) kandydatek i kandydatów na stanowiska w systemie NZ. W okresie sprawozdawczym Polska nie gromadziła danych o zatrudnieniu we wszystkich organizacjach międzynarodowych z podziałem na płeć.

Artykuł 9. Obywatelstwo

115.
W latach 1998-2002 obowiązywała ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. (Dz. U. Nr 10, poz.49 z póź. zm.). *o obywatelstwie polskim,* która została znowelizowana na mocy przepisów ustawy z dnia 14 lipca 1998 r. *o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa.* Nowelizacja ustawy zrównała - z dniem 1 stycznia 1999 r. – prawa nabycia obywatelstwa polskiego wszystkich cudzoziemców – małżonków obywateli polskich. Zgodnie z nowym brzmieniem przepisu art. 10 ustawy *o obywatelstwie polskim* (Dz.U. z roku 2000, Nr 28, poz. 353) „cudzoziemiec, któremu udzielono zezwolenia na osiedlenie się na terytorium RP i który pozostaje co najmniej 3 lata w związku małżeńskim z osobą posiadającą obywatelstwo polskie, nabywa obywatelstwo polskie, jeżeli w określonym terminie złoży odpowiednie oświadczenie przed właściwym organem i organ ten wyda decyzję o przyjęciu oświadczenia".
116.
Zmianie uległ również art. 11 ustawy, który poprzednio regulował uproszczony powrót do obywatelstwa polskiego dla kobiet i stanowił, że kobieta, która utraciła obywatelstwo polskie przez nabycie obywatelstwa obcego wskutek zawarcia małżeństwa z cudzoziemcem lub w związku z zawarciem takiego małżeństwa mogła odzyskać obywatelstwo polskie składając po ustaniu tego małżeństwa lub jego unieważnieniu odpowiednie oświadczenie przed właściwym organem. Po nowelizacji wyraz „kobieta" zastąpiono wyrazem „osoba" zrównując tym samym prawo kobiet i mężczyzn do powrotu do obywatelstwa polskiego w trybie uproszczonym. Należy również dodać, iż wspomniana nowelizacja skreśliła art. 14 dotyczący uproszczonego trybu utraty obywatelstwa polskiego.
117.
Pozostałe regulacje, opisane w Sprawozdaniu IV i V nie uległy zmianie.

Artykuł 10. Edukacja

118.
Do czasu wprowadzenia reformy oświaty, system edukacji w Polsce opierał się na ośmioklasowej szkole podstawowej oraz czteroletniej szkole średniej ogólnokształcącej lub pięcioletniej technicznej. W wyniku reformy systemu edukacji z lat 1998-2001, wprowadzono sześcioklasową szkołę podstawową, trzyletnie gimnazjum oraz trzyletnie liceum ogólnokształcące lub profilowane albo czteroletnie technikum. (Dz. U. z 1998 Nr 117, poz. 759). Ze względu na krótki okres istnienia nowego systemu szkolnictwa, brak jest szczegółowych analiz funkcjonowania oświaty po reformie. W zakresie objętym artykułem 10 Konwencji, od ostatniego raportu zmianie uległy niżej przedstawione kwestie.
119.
Programy nauczania i podręczniki szkolne są dopuszczane do użytku szkolnego na podstawie opinii rzeczoznawców. (Rozporządzenie MEN z 15 lutego 1999 *w sprawie warunków i trybu dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania i podręczników oraz zalecania środków dydaktycznych*. Dz. U. z 1999 Nr 14, poz. 130). Każda recenzja musi m. in. zawierać ocenę zgodności treści i materiału ilustracyjnego podręcznika z międzynarodowymi konwencjami ratyfikowanymi przez Polskę. Dotyczy to również zasady równego statusu płci, co ma na celu eliminację stereotypowego przedstawiania roli kobiety. Zgodnie z opinią rzeczoznawców, podręczniki dopuszczone do użytku po 10 marca 1999 r., nie naruszają zasady równości i partnerstwa. Nie ma więc konieczności prowadzenia procedury weryfikacyjnej.
120.
W październiku 2002 r. Pełnomocnik Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn zorganizował konferencję pt. „Równość i tolerancja w podręcznikach szkolnych", która miała na celu prezentację wyników analiz treści programów wychowawczych i podręczników szkolnych dopuszczonych do użytku szkolnego pod katem dominujących w nich wartości i postaw, zwłaszcza zaś respektowania zasady równości i tolerancji w stosunkach międzyludzkich. Po konferencji zespół roboczy opracował i przedstawił wnioski, przesłane do Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu (MENiS), wśród których znalazł się m.in. postulat stworzenia listy kryteriów i standardów dotyczących równego statusu kobiet i mężczyzn, które posłużą ekspertom MENiS do oceny programów i podręczników szkolnych, a także stworzenia kryteriów do zawodowego doskonalenia nauczycieli.
121.
Do roku 2001 środki na pomoc materialną dla dzieci z rodzin najuboższych, przyznawaną uczniom w formie stypendiów socjalnych, zakwaterowania w bursie lub internacie, posiłków (lub refundowania opłat za posiłki) oraz zasiłków losowych, ujęte były w rezerwie celowej budżetu państwa przeznaczonej na ograniczenie ubóstwa wśród dzieci i młodzieży. W budżecie państwa na rok 2000 została utworzona dodatkowa rezerwa celowa, w podobnej wysokości (równowartość ok. 6,9 mln USD) przeznaczona na pomoc materialną dla młodzieży wiejskiej. Poczynając od roku 2001 środki na pomoc materialną dla dzieci z rodzin najuboższych ujęte zostały w części oświatowej subwencji ogólnej. W roku 2001 po raz pierwszy wprowadzono algorytmiczne naliczanie subwencji oświatowej dla tzw. biednych jednostek samorządu terytorialnego (subwencja wyrównawcza), w których dochód na jednego mieszkańca wynosił do 60% średniego dochodu na jednego mieszkańca. Ta forma wsparcia kontynuowana była również w roku 2002.
122.
Wśród uczniów nagrodzonych stypendiami Prezesa Rady Ministrów, przyznawanymi dla osób, które w danej szkole osiągnęły najlepsze wyniki w nauce, zdecydowaną większość

stanowiły dziewczęta – w 2002 r. było ich prawie 63%. Wprowadzony w systemie edukacji system egzaminów zewnętrznych również wykazał nieco wyższe osiągnięcia dziewcząt, zarówno w ramach sprawdzianu kończącego szkołę podstawową, jak i gimnazjum.

123.

W szkolnictwie podstawowym struktura uczniów według płci odzwierciedla (ze względu na obowiązek szkolny) strukturę całej populacji w odpowiedniej grupie wiekowej - na 100 chłopców przypadają, niezmiennie w całym okresie, 94 dziewczynki, a w szkolnictwie gimnazjalnym na 100 chłopców przypada 95 dziewcząt. W szkolnictwie ponadpodstawowym proporcje płci są zróżnicowane w zależności od typu szkoły. W liceach ogólnokształcących występuje przewaga dziewcząt. W roku szkolnym 1995/96 na 100 chłopców w liceach ogólnokształcących przypadło 215 dziewcząt, a w 2002/2003 - 164. W szkołach zasadniczych liczba dziewcząt przypadających na 100 chłopców wynosi 52, a w liceach i technikach – 82. Udział kobiet wśród studentów i absolwentów szkół wyższych w roku akademickim 1999/2000 przedstawia tabela A.10.1 (aneks).

124.

Dane dotyczące liczby dziewcząt wśród uczniów i absolwentów szkół średnich zawodowych, z wyszczególnieniem profilu technicznego wskazują, iż średnio w latach 1998-2000 w szkołach średnich zawodowych dziewczęta stanowiły 46,7% uczniów (49,6% absolwentów), w tym w szkołach o profilu technicznym 23,0% uczniów (24,9% absolwentów). Wskaźnik liczebności dziewcząt w placówkach oświatowych przedstawia tabela A.10.2 (aneks).

125.

W 2000 r. udział kobiet w ogólnej liczbie studentów kształtował się poziomie 57%, natomiast wśród absolwentów wyższych uczelni, kobiety stanowiły blisko 64%. Wśród nauczycieli akademickich 38% stanowiły kobiety. Według danych powszechnego spisu kadrowego nauczycieli EWIKAN (System Ewidencji Kadr Nauczycieli), w roku szkolnym 2000/2001, kobiety stanowiły 78% wszystkich nauczycieli zatrudnionych w oświacie. Kobiety stanowią również ok. 73% ogólnej liczby nauczycieli sprawujących funkcję dyrektora lub wicedyrektora w szkołach i placówkach oświatowych. W porównaniu do roku szkolnego 1998/1999 nastąpił wzrost o 0,5% udziału kobiet w ogólnej liczbie nauczycieli oraz nauczycieli pełniących funkcje kierownicze.

126.

Odsetek absolwentek jest wyższy niż absolwentów we wszystkich typach szkół wyższych z wyjątkiem szkół resortu obrony narodowej oraz teologicznych. Rekrutacja kobiet do szkolnictwa wojskowego odbywa się według tych samych kryteriów, co w przypadku mężczyzn (ustawa *o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych*, Dz. U. z 1997 Nr 10, poz. 55). W 1999 r. został rozszerzony sposób powoływania kobiet do służby wojskowej o możliwość podejmowania nauki w szkołach wojskowych różnego szczebla. Wcześniej, pełnienie zawodowej służby wojskowej przez kobiety było możliwe dzięki zastosowaniu tzw. trybu szczególnego. Sposób ten umożliwia powoływanie do służby wojskowej specjalistów posiadających wykształcenie przydatne z punktu widzenia interesu sił zbrojnych. Kontynuowane są prace na temat norm sprawności fizycznej dla kobiet kandydatek do szkół i obowiązujących kobiety podczas szkolenia wojskowego. W 2002 r. na wszystkich uczelniach wojskowych w Polsce kształciły się 183 kobiety.

127.

W celu przeciwdziałania przypadkom porzucania nauki przez dziewczęta narodowości romskiej, w latach 2001-2003 w województwie Małopolskim realizowany był program pilotażowy na rzecz społeczności romskiej. Jednym z jego celów jest promowanie i wspieranie edukacji dzieci romskich. W oparciu o doświadczenia programu z dniem 1 stycznia 2004 r. rozpoczęto zaplanowaną do roku 2013 (z możliwością kontynuacji) realizację

rządowego programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce, którego koordynatorem jest MSWiA.

128.

Znowelizowana ustawa *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* zobowiązuje do wprowadzenia do nauczania szkolnego przedmiotu: „Wychowanie do życia w rodzinie". W 2002 r. MENiS wydało Rozporządzenie *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, w którym wprowadza się ww. przedmiot do szkół, z założeniem zawarcia w tym obszarze nie tylko podstawowych informacji na temat seksualności człowieka, ale także na temat antykoncepcji, tolerancji dla odmienności i odpowiedzialnych postaw seksualnych kobiet i mężczyzn.

129.

MENiS uzupełniło listę rzeczoznawców opiniujących nowe podręczniki, gwarantujące dostęp do rzetelnej i nowoczesnej wiedzy ma temat seksualności człowieka. Uczestnictwo w zajęciach „Wychowanie do życia w rodzinie" nie jest ani obowiązkowe ani oceniane, a na udział dzieci muszą wyrazić zgodę rodzice lub prawni opiekunowie. Kwalifikacje nauczycieli do prowadzenia zajęć oceniane są na podstawie ogólnie obowiązujących przepisów, które nie zawierają rozróżnienia ze względu na płeć. Podstawa programowa dla szkół ponadgimnazjalnych zawiera zapisy neutralne światopoglądowo i odwołujące się do najnowszej wiedzy medycznej na temat m.in. metod i środków antykoncepcji, sposobów ich działania oraz zasad doboru.

130.

W *Krajowym Programie Działań na rzecz Kobiet – II etap na lata 2003-2005* (przyjętym przez rząd 19 sierpnia 2003r.) celem strategicznym w zakresie edukacji jest „eliminowanie wszelkich form nierówności i dyskryminacji ze względu na płeć występujących w procesie wychowania i kształcenia". Wśród zadania wymienia się m.in.:

- opracowanie informacji na temat warunków i istotnych ograniczeń w dostępie dziewcząt i kobiet do wszystkich typów szkół publicznych,
- zagwarantowanie możliwości kontynuowania kształcenia kobietom, które przerwały naukę w związku z ciążą, połogiem, obowiązkami macierzyńskimi,
- zapewnianie dziewczętom i kobietom dostępu na równych z chłopcami i mężczyznami zasadach do wszelkich pozalekcyjnych i pozaszkolnych form edukacji,
- wprowadzenie zasady równego statusu kobiet i mężczyzn do podstaw programowych, podręczników szkolnych i pomocy dydaktycznych na wszystkich poziomach kształcenia.

Artykuł 11. Zatrudnienie

Programy rządowe
131.
W 2001 roku sporządzone zostało podsumowanie realizacji pierwszego etapu wdrożeniowego *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet*. Wiele działań Programu uległo zawieszeniu, jednakże niewątpliwym sukcesem była nowelizacja Kodeksu pracy, wprowadzająca wyraźny zakaz dyskryminacji ze względu na płeć. W drugim etapie wdrożeniowym *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet* na lata 2003-2005, w dziale „Aktywność ekonomiczna kobiet" znalazły się zadania z zakresu promocji wśród pracodawców i pracobiorców zasad równego traktowania pracowników bez względu na płeć, elastycznych form zatrudnienia oraz respektowania uprawnień z tytułu rodzicielstwa wobec pracowników obojga płci. Jednym z istotnych planowanych działań jest kampania na rzecz równego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn.

Europejski Fundusz Społeczny
132.
Po przystąpieniu do Unii Europejskiej Polska będzie miała możliwość korzystania z instrumentów finansowych, których celem nadrzędnym jest umożliwienie państwu członkowskiemu wyrównywania dysproporcji pomiędzy poszczególnymi jego regionami, aby w ten sposób osiągnąć spójność społeczno-gospodarczą. Wspomnianymi instrumentami finansowymi UE są cztery fundusze strukturalne, tzn. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny (EFS), Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej, Jednolity Instrument Finansowy Wspierania Rybołówstwa oraz dodatkowo Fundusz Kohezji (Spójności).
133.
Objęcie terytorium Polski celem I polityki regionalnej UE, zobligowało rząd do przygotowania *Narodowego Planu Rozwoju 2004-2006* (NPR), wskazującego kierunki rozwoju gospodarczego Polski w pierwszych latach po akcesji. Jednym z programów operacyjnych, który ma służyć realizacji celu strategicznego NPR „budowa otwartego, opartego na wiedzy społeczeństwa poprzez zapewnienie warunków do rozwoju zasobów ludzkich w drodze kształcenia, szkolenia i pracy" jest Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów Ludzkich (SPO RZL). Cele i zakresy działań SPO RZL uwzględniają ponadto zapisy następujących dokumentów: *Narodowa Strategia Wzrostu Zatrudnienia i Rozwoju Zasobów Ludzkich 2000-2006, Wspólna Ocena Założeń Polskiej Polityki Zatrudnienia* (JAP), *Strategia Gospodarcza Rządu "Przedsiębiorczość-Rozwój-Praca", Przedakcesyjny Program Gospodarczy 2002, Wytyczne Europejskiej Strategii Zatrudnienia, Ramy Odniesienia Polityki Zatrudnienia*. SPO RZL zawiera szczegółową analizę rynku pracy w Polsce oraz opisy i uzasadnienie wybranych do wsparcia priorytetów oraz działań, opisuje także ogólny system wdrażania i finansowania programu. Dokument został opracowany przez działającą od 2002 r. specjalnie do tego celu powołaną Grupę Roboczą, w skład której wchodzili przedstawiciele resortów, w tym Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn.
134.
Jednym z elementów Priorytetu „Aktywna polityka rynku pracy oraz integracji zawodowej i społecznej" SPO RZL jest Działanie 1.6 „Integracja i reintegracja kobiet na rynku pracy", zgodne z zapisami *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet - II etap na lata 2003-2005*. Jego celem będzie udzielenie wielostronnego wsparcia kobietom w zakresie poprawy ich sytuacji na rynku pracy, a w efekcie - zwiększenie poziomu zatrudnienia kobiet oraz

podwyższenie ich statusu ekonomicznego i społecznego. W planie finansowym SPO RZL na lata 2004-2006 na realizację Działania 1.6 przewiduje się 81,9 mln EURO, w tym 65,5 mln EURO wkładu wspólnotowego (finansowanego przez EFS), 15,8 mln EURO wkładu krajowego (z budżetu państwa, budżetów samorządu terytorialnego, Funduszu Pracy) oraz 0,6 mln EURO ze środków prywatnych.

135.

Uzupełnieniem działań realizowanych na rzecz kobiet w ramach SPO RZL będzie Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL. Inicjatywa EQUAL jest finansowana z EFS i służy realizacji zadań w ramach Europejskiej Strategii Zatrudnienia. Jej celem jest testowanie i promowanie – w drodze współpracy ponadnarodowej – nowych sposobów zwalczania wszelkich form dyskryminacji i nierówności na rynku pracy, zarówno wobec osób zatrudnionych, jak i poszukujących pracy. Program ten odnosi się bezpośrednio do takich dokumentów, jak *Narodowa Strategia Wzrostu Zatrudnienia 2000-2006*, *Wspólna Ocena Założeń Polityki Zatrudnienia* oraz *Wspólne Memorandum w sprawie Integracji Społecznej*.

136.

Programowanie Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL prowadzone jest od drugiej połowy 2002 r. w Ministerstwie Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, przy współudziale Grupy Roboczej ds. EQUAL, w skład której wchodzą przedstawiciele resortów, organizacji pozarządowych, partnerów społecznych i Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Jednym z pięciu priorytetów EQUAL jest „Równość szans kobiet i mężczyzn", dla którego wybrano do realizacji obszar tematyczny „Godzenie życia rodzinnego i zawodowego oraz ponowna integracja kobiet i mężczyzn, którzy opuścili rynek pracy poprzez rozwój i promocję elastycznych form zatrudnienia i organizacji pracy oraz działań towarzyszących". Celem prowadzonych działań będzie wypracowanie modelowych rozwiązań sprzyjających godzeniu życia zawodowego i rodzinnego, w tym wsparcie rozwoju instytucji opieki nad dziećmi i osobami zależnymi, ułatwienie podnoszenia kwalifikacji oraz promocja elastycznych form zatrudnienia. Całkowita alokacja EFS na realizację ww. działania wyniesie 12,05 mln EURO na lata 2004-2006 (9% budżetu EQUAL).

137.

Zarówno w SPO RZL, jak i w EQUAL zasada równości szans kobiet i mężczyzn wpisana została we wszystkie działania realizowane w ramach tych programów. We wszystkich ciałach kolegialnych powołanych do sterowania i monitorowania programów przewiduje się uczestnictwo reprezentanta Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn, który będzie czuwał nad prawidłowym wdrażaniem polityki równości szans w obydwu programach, ponadto w Komitetach Monitorujących SPO RZL i EQUAL obowiązuje zasada zrównoważonej reprezentacji kobiet i mężczyzn (parytet 50%).

Proces rekrutacji

138.

Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 lutego 2000 r. *w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia pośrednictwa pracy, poradnictwa zawodowego, organizowania szkoleń bezrobotnych, tworzenia zaplecza metodycznego dla potrzeb informacji zawodowej i poradnictwa zawodowego oraz organizowania i finansowania klubów pracy* (Dz.U. Nr 12, poz. 146 z późn. zm.), wprowadzony został zakaz umieszczania w ogłoszeniach o wolnych miejscach pracy informacji, które mogłyby zostać uznane za dyskryminujące kandydata do pracy ze względu na płeć (§2 pkt 2). Z Urzędów Pracy musiały zatem zniknąć oferty pracy bezzasadnie skierowane do pracowników tylko jednej płci.

139.

Po okresie sprawozdawczym, z mocą obowiązywania od 6 lutego 2003 r. znowelizowana została ustawa *o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu* (Dz.U. Nr 6 z 2003 r., poz. 65).

Wprowadzona została m. in. zaostrzona odpowiedzialność i sankcje finansowe z tytułu nieprzestrzegania zakazów dyskryminacyjnych (art. 66 ust. 3). W ustawie znalazł się również zapis (art. 37 ust. 13) zakazujący agencjom zatrudnienia praktyk dyskryminacyjnych w stosunku do osób poszukujących pracy.

Zakaz dyskryminacji ze względu na płeć w stosunkach pracy

140.

W drodze nowelizacji dokonanej ustawą z dnia 24 sierpnia 2001 r. *o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw* (Dz.U. Nr 128, poz. 1405, zmiana obowiązuje od dnia 1 stycznia 2002 r.) do Kodeksu pracy wprowadzony został Rozdział IIa *Równe traktowanie kobiet i mężczyzn* (art. 18^{3a} – 18^{3e} k.p.), w którym określona została definicja dyskryminacji pośredniej, wysokość odszkodowania za naruszenie zasady równego traktowania, zasada przeniesienia ciężaru dowodu na pracodawcę oraz zasada takiej samej płacy za taką samą pracę lub pracę o jednakowej wartości.

141.

Rozdział IIa k.p. stanowi, że kobiety i mężczyźni mają być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych (art. 18^{3a} § 1 k.p.), wprowadza zakaz dyskryminacji bezpośredniej i pośredniej, jako naruszającej zasadę równego traktowania kobiet i mężczyzn (art. 18^{3a} § 2 i 3 k.p.). Pracownicy bez względu na płeć, mają także prawo do jednakowego wynagrodzenia za jednakową pracę lub za pracę o jednakowej wartości. Wynagrodzenie, o którym mowa obejmuje wszystkie składniki wynagrodzenia, bez względu na ich nazwę i charakter, a także inne świadczenia związane z pracą, przyznawane pracownikom w formie pieniężnej i w innej formie niż pieniężna (art. 18^{3c} § 1 i 2 k.p.). Kodeks zawiera definicję pracy o jednakowej wartości. Zgodnie z art. 18^{3c} § 3 k.p. pracami o jednakowej wartości są prace, których wykonywanie wymaga od pracowników porównywalnych kwalifikacji zawodowych, potwierdzonych dokumentami przewidzianymi w odrębnych przepisach lub praktyką i doświadczeniem zawodowym, a także porównywalnej odpowiedzialności i wysiłku. Za naruszenie zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn (art. 18^{3b} k.p.) uważa się różnicowanie przez pracodawcę sytuacji pracownika ze względu na płeć, którego skutkiem jest w szczególności:

- odmowa nawiązania lub kontynuowania stosunku pracy,
- niekorzystne ukształtowanie wynagrodzenia za pracę lub innych warunków zatrudnienia albo pominięcie przy awansowaniu lub przyznawaniu innych świadczeń związanych z pracą,
- pominięcie przy typowaniu do udziału w szkoleniach podnoszących kwalifikacje zawodowe,

chyba że pracodawca udowodni, że kierował się innymi względami. W art. 18^{3b} § 3 K.p. wskazano, że czasowe zmniejszenie - na korzyść pracowników jednej płci - rozmiaru faktycznych nierówności (w tym odmowa nawiązania stosunku pracy, jeśli zmierza do wyrównania szans pracowników obu płci) nie narusza zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn. Jest to podstawa prawna do stosowania dyskryminacji pozytywnej.

142.

W razie sporu przed sądem pracy dotyczącym równego traktowania kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu, ciężar dowodu spoczywa na pracodawcy. Przepisy Kodeksu pracy przewidują możliwość dochodzenia odszkodowania przed sądem pracy przez osobę (pracownika lub osobę ubiegającą się o zatrudnienie u danego pracodawcy), wobec której pracodawca naruszył zasadę równego traktowania kobiet i mężczyzn. Określone zostały również granice wysokości odszkodowania (art. 18^{3d} k.p.). Postępowanie w sprawach o roszczenia pracownika ze stosunku pracy jest wolne od opłat sądowych (art. 263 k.p.). Wystąpienie do sądu pracy

przez pracownika w związku z naruszeniem przez pracodawcę zasady równego traktowania płci nie może stanowić przyczyny uzasadniającej wypowiedzenie przez pracodawcę stosunku pracy lub rozwiązanie tego stosunku bez wypowiedzenia (18^{3e} k.p.). W 2002 r. Ministerstwo Sprawiedliwości odnotowało 1 sprawę o dyskryminację ze względu na płeć. Za wcześnie jeszcze na ocenę skuteczności nowych przepisów.

143.

Przepisy Kodeksu pracy reguluje zakres informacji, jakich od osób ubiegających się o pracę może żądać pracodawca ograniczając je do tych, które są niezbędne do zatrudnienia. Stworzona została zatem podstawa prawna do egzekwowania zakazu zadawania pytań mogących rodzić podejrzenie o działanie dyskryminacyjne wobec osoby ubiegającej się o pracę. Dotyczy to m.in. pytań o sytuację rodzinną oraz plany matrymonialne lub prokreacyjne.

144.

Już po okresie sprawozdawczym, w listopadzie 2002 r. do Sejmu RP skierowany został rządowy projekt *ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw* (ustawa weszła w życie z dniem 1 stycznia 2004 r.), którego celem jest przede wszystkim dostosowanie polskiego prawa pracy do prawa Wspólnot Europejskich w zakresie dotyczącym ustanowienia ogólnych ram równego traktowania przy zatrudnieniu oraz wprowadzania środków niosących poprawę zdrowia i bezpieczeństwa w pracy pracownic w ciąży i pracownic, które niedawno rodziły lub karmią piersią. Na mocy ww. nowelizacji w Kodeksie pracy znalazły się następujące regulacje:

- rozszerzenie zakazu dyskryminacji w zatrudnieniu o zakaz dyskryminacji ze względu na pochodzenie rasowe, etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nie określony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy (art. 11^3 k.p.); dotychczas zakaz obejmował jedynie płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, narodowość, przekonania polityczne lub religijne oraz przynależność związkową,
- wprowadzenie definicji dyskryminacji bezpośredniej; dotychczas pojęcie dyskryminacji bezpośredniej występowało w Kodeksie pracy, jednak nie było definiowane,
- zdefiniowanie molestowania seksualnego i uznanie go za przejaw dyskryminacji w zatrudnieniu ze względu na płeć,
- zniesienie górnej granicy wysokości odszkodowania dla osoby, wobec której pracodawca naruszył zasadę równego traktowania w zatrudnieniu, o której mowa w art. 18^{3d} k.p. i określenie jego wysokości na poziomie nie niższym od minimalnego wynagrodzenia za pracę.

Przepisy te, a także wpisana w Kodeks pracy zasada przeniesienia ciężaru dowodu na pracodawcę i zasada odpowiedzialności pracodawcy za środowisko pracy wolne od dyskryminacji ze względu na płeć i molestowania seksualnego dostosowały polskie przepisy prawne do międzynarodowych standardów w tym zakresie.

Płace

145.

Zarobki kobiet są o ok. 20% niższe niż zarobki mężczyzn (tabela A.11.1 - aneks). Wejście w życie zakazu dyskryminacji płacowej nie wpłynęło w zasadniczy sposób na obniżenie tej różnicy. Z danych GUS wynika, że dysproporcje w zakresie płac, były wyraźne i miały tendencję do pogłębiania się zwłaszcza w grupie menadżerów najwyższego szczebla. Wyrównywanie poziomu wynagrodzeń w grupie pracowników biurowych, pracowników usług osobistych i sprzedawców jest związane ze spadkiem wynagrodzeń mężczyzn zatrudnionych w tych grupach. Faktyczne skutki obowiązującego od stycznia 2002 roku zakazu dyskryminacji płacowej (art. 18^{3a} § 2 i 3 k.p.) można będzie ocenić w następnym

okresie sprawozdawczym. W sprawach dyskryminacji płacowej można także zwracać się o pomoc do związków zawodowych i Państwowej Inspekcji Pracy. W praktyce jednak, z obawy pracowników (zarówno kobiet jak i mężczyzn) przed utratą pracy, tego typu pozwy należą do rzadkości. W chwili obecnej brak jeszcze systemu oceny kształtowania polityki płacowej firm, a także kontroli stosowania przez danego pracodawcę procedur płacowych. W II etapie wdrożeniowym *Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet* przewidziane zostało stworzenie takiego systemu.

146.

Kobiety rzadziej zajmują wysokie, lepiej płatne stanowiska. O ile średnio kobiety zajmują ok. 38% kierowniczym stanowisk, to na najwyższym szczeblu decyzyjnym (zarobki pow. 400% przeciętnego wynagrodzenia) już tylko 22% (dane GUS z października 2002 r.). W przypadku kobiet gromadzone z wiekiem doświadczenie zawodowe nie jest gratyfikowane w tym samym stopniu jak w przypadku mężczyzn. II etap wdrożeniowy *Krajowego Programu na Rzecz Kobiet* zakłada działania zmierzające do egzekwowania istniejącego prawa w celu eliminowania dyskryminacji kobiet przy zatrudnianiu i w warunkach pracy oraz likwidację związanej z płcią segregacji i segmentacji rynku pracy, jako przejawu pośredniej dyskryminacji kobiet.

Feminizacaja zawodów

147.

Nierównowaga płacowa związana jest w dalszym ciągu z feminizacją niektórych zawodów i grup zawodów (patrz: tabela A.11.2 – aneks). Najniższe dochody uzyskują pomoce domowe, sprzątaczki i praczki na poziomie 52% średniej płacy, w grupie tej na 1 mężczyznę przypada 11 kobiet. Najbardziej sfeminizowaną grupą zawodową są pielęgniarki i położne gdzie na 1 zatrudnionego mężczyznę przypadają 74 kobiety - ich płace plasują się na poziomie 70% średniej płacy. Kolejna grupa zawodowa zdominowana przez kobiety to nauczyciele nauczania początkowego i przedszkolnego gdzie na 1 mężczyznę przypada 108 kobiet - ich płace plasują się na poziomie 98% średniej (dane za październik 2002 r.). Wzrost płac w szkolnictwie w stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego jest pochodną reformy systemu edukacji.

Rynek pracy

148.

Wśród zatrudnionych kobiety najliczniej reprezentowane są grupy wiekowe 35–44 lata (30%) oraz 45–54 lata (27%). Natomiast wśród kobiet bezrobotnych największy odsetek stanowią osoby w wieku 15-19 lat (45%) oraz 20-24 lata (35%). Stopa bezrobocia kobiet nadal wykazuje tendencję rosnącą: (stopa bezrobocia kobiet w listopadzie 1998 wynosiła 12,2%, w IV kwartale 2000 – 18,1%, a w czerwcu 2002 osiągnęła poziom 20%). Równocześnie ponad połowa bezrobotnych kobiet (56,5%) oczekuje na pracę ponad rok (wśród mężczyzn 39,3%).

Ochrona kobiet w ciąży

149.

W stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego nie nastąpiły istotne zmiany w systemie prawnym chroniącym kobiety w ciąży. W 2002 roku podjęto prace nad nowelizacją rozporządzenia Rady Ministrów *w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom*. Na skutek działań podjętych przez Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn, w procesie legislacyjnym dokonano radykalnej zmiany koncepcji rozporządzenia, na rzecz zawężenia jego przedmiotowego zakresu wyłącznie do ochrony kobiet w ciąży i kobiet, które niedawno rodziły lub karmiły piersią. Postulat ten, zgłaszany był od wielu lat przez kolejnych Pełnomocników i organizacje pozarządowe. Znalazło to również wyraz w

poprzednim *Krajowym Programie Działań na Rzecz Kobiet* (z roku 1997), w postaci zapisu o konieczności odejścia od dyskryminującej formuły „wykazu prac wzbronionych kobietom" na rzecz wprowadzania bezpiecznych warunków pracy dla ogółu pracowników, z zachowaniem niektórych niezbędnych ograniczeń dot. warunków zatrudniania kobiet w ciąży i karmiących dziecko. Przychylając się do tych wniosków, rząd wyeliminował z rozporządzenia wszelkie zapisy dyskryminujące kobiety w dostępie do pracy, jak również zmienił nazwę rozporządzenia na *wykaz prac szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet*. Rozporządzenie zostało znowelizowane w dniu 30 lipca 2002 r., z mocą obowiązywania od 10 listopada 2002 r.

Urlop macierzyński

150.

Przygotowany przez rząd w 1998 r. projekt polityki prorodzinnej rozważał możliwość wprowadzenia specjalnych świadczeń dla matek rezygnujących z pracy na czas wychowywania dzieci. Miał to być okres zaliczany do uprawnień emerytalnych, za który składka na ubezpieczenie społeczne opłacana byłaby z budżetu państwa. Rząd, zdając sobie sprawę, że budżet nie jest w stanie wyasygnować dodatkowych środków, zaproponował zastanowienie się nad ograniczeniem wydatków na przedszkola, uznając opiekę matki za korzystniejszą dla dziecka. Odbicie tych niezrealizowanych koncepcji znalazło się również - choć na krótko - w art. 180 Kodeksu pracy. Ustawą z dnia 19 listopada 1999 *o zmianie ustawy - Kodeks pracy* wydłużono urlop macierzyński do 26 tygodni i 39 tygodni w przypadku ciąży mnogiej (przepisy te miały obowiązywać od 1 stycznia 2000 r., ale na cały rok 2000 wprowadzono okres przejściowy, w którym wymiar urlopu macierzyńskiego wynosił odpowiednio 20 i 30 tygodni). W przypadku zgonu noworodka urlop wydłużono z 8 do 10 tygodni. Jednocześnie okres urlopu, który można było wykorzystać przed porodem wydłużony został z 2 do 4 tygodni. Po kolejnych wyborach parlamentarnych, Sejm na wniosek nowego rządu powrócił do wymiaru urlopu macierzyńskiego sprzed 2000 roku, czyli 16 tygodni przy pierwszym porodzie, 18 przy każdym następnym i 26 przy ciąży mnogiej (ustawa z dnia 21 grudnia 2001 *o zmianie ustawy - Kodeks pracy*, przepisy obowiązują od 13 stycznia 2002).

151.

W czasie obowiązywania wydłużonych urlopów macierzyńskich, z dniem 26 maja 2001 r. dodano do Kodeksu pracy art. 180 § 5 i 6, zgodnie z którymi po 16 tygodniach urlopu kobieta mogła powrócić do pracy i „zrzec się" dalszej części przysługującego jej urlopu na rzecz ojca (pracownika) wychowującego dziecko, który w tym celu obowiązany był złożyć odpowiedzni wniosek. Równocześnie zmieniono tytuł działu VIII k.p. z "Ochrona pracy kobiet" na "Ochrona pracy kobiet i mężczyzn wychowujących dziecko" (ustawą z dnia 24 sierpnia 2001 r. tytuł został ostatecznie ustalony jako "Uprawnienia pracowników związane z rodzicielstwem"). Omówiona już nowelizacja Kodeksu pracy z dnia 21 grudnia 2001, skróciła okres urlopu "fizjologicznego", z którego może skorzystać wyłącznie kobieta do 14 tygodni. Tak więc, mimo że urlop macierzyński jest świadczeniem ze względów biologicznych, istnieje możliwość jego podziału pomiędzy rodziców.

Urlop wychowawczy

152.

Do końca roku 2001 z prawa do urlopu wychowawczego mogło skorzystać tylko jedno z rodziców: matka lub ojciec (art. 189^{1} § 1 k.p.). Od 1 stycznia 2002 r. przez okres 3 miesięcy z urlopu wychowawczego może skorzystać matka lub ojciec, albo wspólnie oboje rodzice lub opiekunowie dziecka (jeśli mają staż pracy uprawniający do skorzystania z tego urlopu). Jest to zasadnicza zmiana podejścia do uprawnień z tytułu rodzicielstwa.

153.
Od 29 listopada 2002 obowiązuje przepis art. 186 § 3 k.p. stanowiący, że jeśli pracownica (lub pracownik) nie korzysta z urlopu wychowawczego, może złożyć wniosek o obniżenie wymiaru czasu pracy (maksymalnie do połowy) w okresie, w którym mogłaby z tego urlopu korzystać. Pracodawca jest obowiązany ten wniosek uwzględnić.

Kontrola realizacji uprawnień pracowniczych
154.
W drugiej połowie 2003 r. Państwowa Inspekcja Pracy przy współudziale Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych przeprowadziła badania wśród pracowników, z których wynika, że ponad połowa respondentów doświadczyła dyskryminacji – 56,8% osobiście, 57,2% widziało takie przypadki w zakładzie pracy, a 58,5% - widziało wśród przyjaciół. Prawie co siódma kobieta uważa, że jest dyskryminowana ze względu na płeć i podobny odsetek ze względu na wiek. Więcej niż co czwarta kobieta uważa, że dyskryminacja dotyka ją już w momencie nawiązywania stosunku pracy, 17,8% kobiet pracodawcy przy zatrudnieniu zadają pytania ingerujące w ich życie prywatne. Jedna na osiem kobiet uważa, że jest upokarzana w miejscu pracy.
155.
Problematyka równości płci stanowi niewielki procent spraw z zakresu porad prawnych udzielanych przez Państwową Inspekcję Pracy (PIP). Wyjaśnienia udzielane przez inspektorów pracy w tym zakresie dotyczą przede wszystkim terminu wejścia w życie nowych regulacji oraz sposobu ich rozpowszechniania wśród pracowników, treści ogłoszeń zawierających oferty pracy, a także rozłożenia ciężaru dowodu w sprawach o dyskryminację. Jedynie na drodze sądowej możliwe jest przeprowadzenie postępowania dowodowego i ustalenie, czy rzeczywiście zaistniał akt dyskryminacji.
156.
Oprócz udzielania porad prawnych na temat przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu, Państwowa Inspekcja Pracy (PIP) prowadzi akcję informacyjną, mającą na celu pogłębianie wiedzy na temat przejawów dyskryminacji zarówno wśród pracowników, jak i podmiotów zatrudniających. Wydawane są wielkonakładowe ulotki, a na stronie internetowej PIP dostępny jest materiał zawierający omówienie przepisów antydyskryminacyjnych. Tematyka ta poruszana jest także przez przedstawicieli PIP w ramach kontaktów z mediami (audycje radiowe, dyżury prawne w redakcjach gazet).

System emerytalno-rentowy
157.
Nowy system emerytalny, który wszedł w życie od 1999 roku (ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. *o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*, Dz.U. Nr 162, poz. 1118) opiera się na całkowicie odmiennych zasadach niż system poprzedni. Dla części kobiet może on być mniej korzystny. Należy jednak podkreślić, że zmiany dotyczą osób, które w dniu wejścia w życie nowego systemu miały mniej niż 50 lat. W pozostałych grupach wiekowych obowiązują dotychczasowe zasady, łącznie z możliwością przechodzenia na wcześniejsze emerytury. Osoby, które do końca 1998 roku nie ukończyły 30. roku życia, obowiązkowo należą do dwóch filarów systemu emerytalnego: opartego na repartycji filaru administrowanego przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych oraz filaru kapitałowego, w którym działają Otwarte Fundusze Emerytalne (OFE). Osoby między 30. i 50. rokiem życia mają wybór: zostać tylko w pierwszym filarze albo wybrać system dwufilarowy. Wysokość świadczenia w nowym systemie emerytalnym zależeć będzie od sumy składek wpłaconej do systemu emerytalnego powiększonej o waloryzację (w ZUS) i o zyski inwestycyjne (w

funduszu emerytalnym). Tak liczoną emeryturę, determinuje zatem głównie wysokość odprowadzonych składek na ubezpieczenie emerytalne oraz długość okresu ubezpieczenia.

158.

Pozostawienie zróżnicowanego wieku emerytalnego kobiet (60 lat) i mężczyzn (65 lat) przesądza o tym, że emerytury kobiet będą niższe niż emerytury mężczyzn, nawet przy jednakowych zarobkach w czasie aktywności zawodowej (choć teoretycznie osiągnięcie przez kobietę 60 roku życia nie zobowiązuje jej do przejścia na emeryturę). Na wysokość emerytury, oprócz zgromadzonych składek, wpływa przewidywane przeciętne dalsze trwania życia w wieku odejścia na emeryturę. W tym wypadku - aby osłabić efekt wpływu zróżnicowanego wieku emerytalnego mężczyzn i kobiet - zastosowano wiek przeciętny dla osoby odchodzącej na emeryturę (średni dla kobiet i mężczyzn). Należy jednak zauważyć, że kobieta odchodząca na emeryturę w wieku 60 lat będzie miała swój „kapitał" podzielony przez dalsze oczekiwane trwanie życia, będące o 5 lat dłuższe niż u mężczyzny, przechodzącego na emeryturę w wieku 65 lat.

159.

W roku 1999 Rzecznik Praw Obywatelskich zaskarżył do Trybunału Konstytucyjnego szereg ustaw, w których istniały przepisy zakazujące pełnienia określonych stanowisk lub dające podstawę do rozwiązania stosunku pracy z kobietą po przekroczeniu 60., i mężczyzną po przekroczeniu 65. roku życia, poprzez odwołanie się do osiągnięcia – różnego dla obu płci - wieku emerytalnego.

160.

W odniesieniu do *ustawy o środkach farmaceutycznych, materiałach medycznych, aptekach, hurtowniach i Inspekcji Farmaceutycznej* (wyrok TK z dnia 13 czerwca 2000, sygn. K.15/99) Trybunał Konstytucyjny uznał, że uniemożliwianie zajmowania stanowiska kierownika apteki kobiecie, która przekroczyła wiek emerytalny ustalony dla kobiet, a nie osiągnęła wieku emerytalnego ustalonego dla mężczyzn, jest niezgodne z art. 32 ust. 2 Konstytucji RP oraz art. 11 *Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* i niezgodne z art. 65 ust. 1 Konstytucji.

161.

W odniesieniu do: *ustawy - Karta Nauczyciela* (wyrok TK z dnia 28 marca 2000, sygn. K.27/99), *ustawy* o *pracownikach urzędów państwowych* (wyrok TK z dnia 5 grudnia 2000, sygn. K.35/99) i *ustawy o pracownikach samorządowych* (wyrok TK z dnia 5 grudnia 2000, sygn. K.35/99), Trybunał Konstytucyjny uznał, że stwarzanie podstawy do rozwiązania - bez zgody zainteresowanej - stosunku pracy z kobietą z uwagi na wiek wcześniej niż z mężczyzną na tym samym stanowisku jest niezgodne z art. 32 i 33 Konstytucji RP i różnicuje sytuację prawną kobiet i mężczyzn, przybierając charakter dyskryminacji ze względu na płeć.

162.

Przy dochodzeniu równych praw kobiet i mężczyzn w zakresie systemu emerytalnego, może być też pomocny art. 172 *ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych* (tej samej, która zakłada zróżnicowany wiek emerytalny), który mówi: "Ustawa stoi na gruncie równego traktowania wszystkich ubezpieczonych bez względu na płeć, stan cywilny, stan rodzinny. [...]. Ubezpieczony, który uważa, że nie zastosowano wobec niego zasady równego traktowania, ma prawo dochodzić roszczeń z tytułu ubezpieczeń z ubezpieczenia społecznego przed sądem".

163.

Pod koniec 2003 r. rozpoczęto prace nad wprowadzeniem równego elastycznego wieku emerytalnego dla kobiet i mężczyzn. Proponowana formuła zakłada docelowo w 2024 roku wydłużenie wieku emerytalnego kobiet do 65 lat przy równoczesnym umożliwieniu wszystkim ubezpieczonym (kobietom i mężczyznom) stopniowego lub definitywnego odchodzenia z rynku pracy w przedziale wieku 62-65 lat. Rozwiązanie to, znajdujące się na

etapie konsultacji społecznych, ma być stopniowo wprowadzane w życie od 2014 roku i tylko w odniesieniu do osób urodzonych po 1954 r.

Kobiety w związkach zawodowych
164.
Kobiety w Polsce mogły aktywnie uczestniczyć w działalności związków zawodowych, na tych samych zasadach co mężczyźni.

- Największą w Polsce organizacją związkową było w okresie sprawozdawczym Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ), jednak dane dot. liczby członków nie są segregowane ze względu na płeć. W ramach OPZZ działa Komisja Kobiet, a w Prezydium OPZZ V Kadencji (wybory odbyły się w kwietniu 2002 r.) wśród 35 członków znalazły się 3 kobiety.
- W Prezydium Komisji Krajowej NSZZ *Solidarność* (obecnie drugi pod względem wielkości związek zawodowy w Polsce) było 17 mężczyzn i 1 kobieta. W naczelnych władzach związku funkcjonowało stanowisko Koordynatora ds. Kobiet. 38,2% związkowców stanowiły kobiety.
- W Prezydium Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (zawód ten jest zdominowany przez kobiety) w kadencji 2002-2006 zasiadało 7 kobiet i 10 mężczyzn.
- W Prezydium Naczelnej Rady Lekarskiej wśród 11 członków nie było ani jednej kobiety, mimo że zawód ten jest również wysoce sfeminizowany.
- W Prezydium Naczelnej Rady Pielęgniarek i Położnych zasiadało 7 kobiet i 5 mężczyzn. W tym przypadku udział mężczyzn w naczelnych władzach wydaje się symptomatyczny, organizacja bowiem składa się prawie wyłącznie z kobiet.
- Na terenach wiejskich działało 11 związków zawodowych, wśród nich Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych, w którego prezydium zasiadało 15 osób, w tym 4 kobiety. W ramach związku od lat prężnie działają Koła Gospodyń Wiejskich (patrz: art. 14).

Artykuł 12. Równy dostęp do opieki zdrowotnej

Prawne gwarancje ochrony zdrowia

165.

Do najważniejszych regulacji prawnych, mających zasadnicze znaczenie dla realizacji przez Polskę postanowień art. 12 Konwencji, należy Konstytucja i dwie omówione w poprzednim raporcie ustawy: *o zakładach opieki zdrowotnej* oraz *o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży.*

166.

Z dniem 1 stycznia 1999r. weszła w życie ustawa z dnia 6 lutego 1997 r. *o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym*, wprowadzająca zasadnicze zmiany w systemie finansowania i organizacji służby zdrowia. Wprowadzony został ubezpieczeniowo-budżetowy system finansowania. Ze środków budżetu państwa opłacane były przede wszystkim świadczenia w zakresie ratownictwa medycznego, wysokospecjalistyczne zabiegi i niektóre programy zdrowotne, a także pokrywana była składka na ubezpieczenia zdrowotne za niektóre grupy społeczne. Składka na ubezpieczenie wzrasta procentowo każdego roku (do 9% podstawy wymiaru składki w roku 2007), a ogólna wysokość środków w systemie ubezpieczeniowym w takiej sytuacji zależy od wysokości płac, czyli kondycji gospodarki. Należy zarazem stwierdzić, iż w kolejnych latach – mimo odnotowanego wzrostu środków finansowych w liczbach bezwzględnych, przeznaczanych na ochronę zdrowia - udział wydatków publicznych na ochronę zdrowia (budżet państwa i budżety jednostek samorządu terytorialnego + składka) w Produkcie Krajowym Brutto ulegał zmniejszeniu (z 4,26 w 1999r. do 3,98 w roku 2002).

167.

Składka ubezpieczeniowa była redystrybuowana przez Zakład Ubezpieczeń Zdrowotnych do nowo utworzonych 16 regionalnych (wojewódzkich) Kas Chorych oraz wyodrębnionej kasy chorych dla służb mundurowych. W ramach posiadanych środków Kasy Chorych zawierały kontrakty na świadczenia zdrowotne, zarówno z publicznymi, jak i niepublicznymi świadczeniodawcami.

168.

Ubezpieczenia zdrowotne mają charakter powszechny, obowiązkowy i solidarny, co gwarantuje powszechność dostępu całego społeczeństwa do opieki zdrowotnej bez względu na poziom dochodów osobistych. Zagwarantowano wolny wybór lekarza i placówki w obrębie wybranej kasy, korzystanie ze świadczeń zdrowotnych poza właściwą kasą wymagało uzyskania promesy. Świadczenia zdrowotne w zakresie opieki podstawowej były udzielane przez lekarza pierwszego kontaktu, który mógł kierować na badania diagnostyczne lub do odpowiedniego lekarza specjalisty. Do specjalistów takich, jak stomatolog, dermatolog, ginekolog, pediatra, onkolog i okulista oraz do poradni zdrowia psychicznego i placówek leczenia odwykowego skierowania nie były potrzebne. Jednocześnie z przygotowaniami do wdrożenia ubezpieczenia zdrowotnego przeprowadzona została reforma zakładów opieki zdrowotnej, które do końca 1998 r. przekształcone zostały w jednostki samodzielne ekonomicznie, w większości podlegające nadzorowi organów samorządu terytorialnego.

169.

Celem przeprowadzonych reform było polepszenie dostępności i jakości świadczeń zdrowotnych, które powinno nastąpić w wyniku zwiększenia efektywności wykorzystania bazy, kadr i środków, decentralizacji zarządzania i finansowania systemu ochrony zdrowia, zróżnicowania struktur organizacyjnych, rozszerzenia źródeł finansowania i racjonalizacji wydatkowania środków. Należy jednakże dodać, iż 4-letni okres funkcjonowania systemu kas chorych został oceniony krytycznie – przede wszystkim ze względu na prowadzenie zróżnicowanych „polityk" zdrowotnych oraz brak podstaw prawnych do sprawowania

nadzoru przez Ministra Zdrowia – i w 2003 roku kasy chorych zostały zlikwidowane, a na ich miejsce został powołany Narodowy Fundusz Zdrowia.

170.

W okresie sprawozdawczym kontynuowane były programy omówione w poprzednim raporcie, w znacznej części adresowane do kobiet, takie jak: *Narodowy Program Zdrowia na lata 1996-2005* oraz *Krajowy Program Zapobiegania Zakażeniom HIV, Opieki nad Żyjącymi z HIV i Chorymi na AIDS*.

Dostępność do opieki zdrowotnej

171.

Jak już wspomniano, w okresie sprawozdawczym realizowano nowy model organizacji i finansowania opieki zdrowotnej w Polsce. Samorządy terytorialne dokonywały reorganizacji placówek publicznych, dostosowując je do potrzeb lokalnych. Restrukturyzacji podlegały nie tylko placówki służby zdrowia, ale także zasoby kadrowe. Na miejsce likwidowanych placówek czy oddziałów szpitalnych powstawały liczne niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej, praktyki grupowe i indywidualne, zarówno lekarzy, jak i pielęgniarek.

172.

W porównaniu z poprzednim okresem sprawozdawczym, wzrosła ilość szpitali, a w związku z tym zmniejszyła się liczba przychodni - zarówno w mieście, jak i na wsi. Od 1998 roku powstają niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej – w roku 2002 działa już blisko 4.700 (przychodnie i ośrodki zdrowia) oraz 7.000 praktyk lekarskich. Wzrosła liczba aptek i punktów aptecznych oraz zatrudnionych tam farmaceutów, co wynika z prywatyzacji tego sektora usług zdrowotnych, przy czym większość aptek powstaje w miastach. Zdecydowanie zwiększyła się dostępność społeczeństwa do leków - w 1995 roku na jedną aptekę przypadało 5,7 tys. osób, a w roku 2002 już tylko 4 tys. (na wsi 7,7 tys.).

173.

Zmniejszyła się liczba zatrudnionych pracowników medycznych (poza farmaceutami), równocześnie jednak wzrosła liczba porad udzielanych na 1 mieszkańca (z 4,9 w roku 1998 do 5,4 w roku 2000). Z uwagi na odmienność systemów kontraktowania świadczeń przez poszczególne Kasy Chorych nie jest możliwe omówienie poszczególnych specjalności medycznych. Utrzymuje się feminizacja zawodów medycznych w całym systemie ochrony zdrowia - w placówkach podległych Ministrowi Zdrowia kobiety stanowią ponad 70% zatrudnionych, w samym Ministerstwie Zdrowia – 74% zatrudnionych, w tym 39% na stanowiskach kierowniczych.

174.

Zmniejsza się liczba łóżek w szpitalach otwartych, jednocześnie jednak – w ramach prowadzonej restrukturyzacji placówek – powstają nowe placówki w polskim systemie opieki, tj. zakłady opiekuńczo-lecznicze, leczniczo-wychowawcze, pielęgnacyjno-opiekuńcze oraz hospicja. W roku 2002 w ww. zakładach leczniczo-opiekuńczych istniało ponad 26 tys. łóżek.

175.

Opieka zdrowotna i poradnictwo wobec kobiet realizowane było przez Kasy Chorych w ramach kontraktów na świadczenia w zakresie:

- podstawowej opieki zdrowotnej,
- ambulatoryjnego lecznictwa specjalistycznego (poradnie ginekologiczne, położniczo-ginekologiczne, patologii ciąży),
- lecznictwa szpitalnego (ogólnego oraz ginekologicznego, położniczo-ginekologicznego, patologii ciąży),
- szkoły rodzenia,
- leczenia niepłodności,

- planowania rodziny,
- badań prenatalnych i genetycznych,
- ginekologii wieku rozwojowego,
- programów promocji zdrowia (np. badań przesiewowych w profilaktyce nowotworów)
- leczenia uzdrowiskowego.

176.

Świadczenia w zakresie opieki nad ciążą, porodem, połogiem są bezpłatne. W wypadku kobiet nie ubezpieczonych finansowane są ze środków Ministra Zdrowia – np. w 2001 r. na świadczenia z tego tytułu wydatkowano 1,975 mln złotych (równowartość ok. 0,48 mln USD). Nie odnotowano żadnych ograniczeń w dostępie do świadczeń przeznaczonych dla kobiet. W związku z drastycznym spadkiem liczby urodzeń, ogólna liczba łóżek na oddziałach porodowych musiała ulec zmniejszeniu (np. całkowicie zanikły wiejskie izby porodowe, zastąpione przez szpitale), co nie pogorszyło dostępu do opieki położniczej. Od 2000 roku reaktywowano nadzór nad opieką medyczną nad matką i dzieckiem, sprawowany na szczeblu regionalnym przez Wojewódzkie Centra Zdrowia Publicznego i na szczeblu centralnym przez Instytut Matki i Dziecka. Omówione powyżej procesy przekształceń oraz podstawowe dane statystyczne dotyczące warunków realizacji opieki zdrowotnej w okresie sprawozdawczym (według stanu na dzień 31 grudnia) przedstawiono w tabeli A.12.1 (aneks).

Sytuacja zdrowotna

177.

W okresie sprawozdawczym odnotowano dalszy zauważalny postęp w zakresie poprawy sytuacji zdrowotnej mieszkańców Polski. Poziom umieralności obniżył się z 97 w 1998 r. do ok. 93 zgonów na 10 tys. ludności w 2002 r. Przeciętne trwanie życia kobiety w 2001 r. wynosiło 78,4 lat (o 1 rok dłuższe niż w 1998 r.), a mężczyzny - 70,2 lat (o 1,5 roku dłuższe niż w 1998 r.).

178.

Główne przyczyny zgonów dorosłej populacji, niezależnie od płci i miejsca zamieszkania, stanowią niezmiennie choroby układu krążenia oraz choroby nowotworowe, utrzymują się także zaobserwowane dotychczas tendencje. Większe natężenie zgonów z powodu chorób układu krążenia występuje wśród kobiet - na 100 tys. osób w 1999 r. zmarło 475,2 kobiet i 463,5 mężczyzn; częściej umierają z tego powodu mieszkańcy wsi niż miast. W latach 1999-2001 zanotowano pozytywne zjawisko – zmniejszenie liczby zgonów z powodu tych chorób, co może być skutkiem działań profilaktycznych.

179.

Drugą z kolei przyczyną zgonów w Polsce pozostają choroby nowotworowe. Niestety liczba zgonów z tego powodu wzrasta zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn. W 1999 r. z powodu nowotworów zmarło (na 100 tys. osób) średnio 216,1 osób, w tym 255,1 mężczyzn i 179,1 kobiet; w 2001 r. - zmarło 228,3 osób (na 100 tys. osób), w tym 267,2 mężczyzn i 187,2 kobiet. Z powodu chorób nowotworowych częściej umierają mieszkańcy miast niż wsi.

180.

Nowotwory piersi i szyjki macicy stanowią 27% wszystkich nowotworów kobiet. Zbyt mała jest dostępność mammografii (badaniami objęto 15% kobiet w 1999 r., w tym ok. 5% w zorganizowanych badaniach przesiewowych) oraz cytologii (rocznie badanych jest ok. 30% kobiet w wieku 30-59 lat, w tym ok.5% w zorganizowanych badaniach przesiewowych).

181.

Z danych Polskiej Fundacji Osteoporozy wynika, że komplikacje związane z długim unieruchomieniem w wyniku złamania szyjki kości udowej stanowią trzecią (po chorobach układu krążenia i nowotworach) przyczynę śmierci kobiet po 60 roku życia.

182.

W roku 1999 wskaźnik zgonów związanych z ciążą, porodem i połogiem wynosił 0,1 na 100 tys. ludności. Główne przyczyny śmierci matek to krwotoki, zatory, zakażenia i gestozy, podobnie jak w latach poprzednich.

183.

Odnotowano dalszy spadek śmiertelności niemowląt. Współczynnik umieralności niemowląt zmniejszył się z 8,85 w roku 1999 do 7,5 w roku 2002 (na 1000 żywych urodzeń). Główne przyczyny zgonów niemowląt pozostają niezmienione w porównaniu z poprzednim okresem sprawozdawczym - są to przede wszystkim stany rozpoczynające się w okresie okołopoorodowym – w tym zaburzenia oddechowe oraz wady rozwojowe wrodzone – w tym układu krążenia. Statystyka publiczna nie odnotowuje zróżnicowania płci w informacjach statystycznych, dotyczących przyczyn zgonów niemowląt, ze statystyk ogólnych wynika, że w wieku 0 lat częściej umierają chłopcy niż dziewczynki.

184.

Badania prenatalne nieinwazyjne (ultrasonografia) są uwzględnione w kontraktach kas chorych (3-4 w przebiegu ciąży); badania inwazyjne (amniopunkcja i kordocenteza) były wykonywane na zlecenie lekarza ginekologa w przypadku podejrzenia wystąpienia wady genetycznej lub rozwojowej płodu, nieuleczalnej choroby płodu zagrażającej życiu.
Dane dotyczące badań prenatalnych przedstawiono poniżej:

	2000	**2001**	**2002**
Porady genetyczne	brak danych	11.077	16.072
Inwazyjne badań prenatalne	1.654	2.035	3.800
Płody ze stwierdzoną patologią	107	138	596

185.

W okresie sprawozdawczym realizowane były następujące programy dotyczące zdrowia kobiet w ciąży i noworodków, finansowane przez Ministra Zdrowia – przede wszystkim w ramach *Narodowego Programu Zdrowia*:

- Profilaktyka chorób dziedzicznych w rodzinach ryzyka – badania molekularne i poradnictwo genetyczne,
- Program monitorowania i poprawy pierwotnej profilaktyki wrodzonych wad rozwojowych,
- Program profilaktyki pierwotnej wady cewy nerwowej w Polsce,
- Eliminacja zakażeń przenoszonych drogą płciową,
- Wdrożenie zadań i zasad funkcjonowania nadzoru merytoryczno-organizacyjnego w opiece zdrowotnej nad matką i dzieckiem,
- Program pierwotnej profilaktyki chorób odtytoniowych w Polsce – zadania realizowane w odniesieniu do kobiet w ciąży,
- Optymalizacja opieki okołoporodowej, w tym:
  - zapobieganie występowaniu oraz skutkom wcześniactwa oraz małej masy urodzeniowej,
  - poprawa wyposażenia oddziałów noworodkowych i położniczych
  - wdrożenie ogólnokrajowego systemu dla nadzoru merytorycznego w ochronie zdrowia matki i dziecka ze szczególnym uwzględnieniem opieki okołoporodowej.

186.

Od 1985 r. do czerwca 2003 r. w Polsce zarejestrowano 8.189 osób zarażonych wirusem HIV**,** szacuje się jednak, że zarażonych może być 15-20 tysięcy osób. Ocenia się, iż ok. 10 % stanowią osoby poniżej 20 roku życia, ponad 50% osoby w wieku 20-29 lat, ponad 20% zarażonych stanowią kobiety. W okresie sprawozdawczym liczba odnotowanych zachorowań na AIDS wynosiła: 1999 r. – 123 osoby, 2000 r. – 116 osób i 2001 r. – 122 osoby (statystyka

publiczna nie uwzględnia podziału na płeć). W ramach *Krajowego Programu Zapobiegania Zakażeniom HIV, Opieki nad Żyjącymi z HIV i Chorymi na AIDS* są m.in. prowadzone następujące działania:

- szkolenia dla pracowników służby zdrowia, nauczycieli, dziennikarzy i kleryków,
- publikacja informatorów i poradników zawodowych dla lekarzy, stomatologów, pielęgniarek i położnych, fryzjerów,
- publikacja poradników dla osób zarażonych
- publikacja ulotek, znaczków, plakatów i broszur dla młodzieży
- kampanie prasowe i uliczne (przystanki komunikacji publicznej, bilboardy),
- profilaktyka podczas młodzieżowych imprez plenerowych.

Ponadto w ramach programu dofinansowywane są programy terapeutyczne i edukacyjne, realizowane zarówno w ramach placówek publicznych i niepublicznych, jak i stowarzyszeń pozarządowych; od 1996r. działa telefon zaufania. Rokrocznie z okazji Światowego Dnia AIDS organizowana jest kilkudniowa akcja „*Nie żyj w niepewności! Wykonaj test na HIV*", podczas której we wszystkich województwach istnieje możliwość bezpłatnego wykonania testu. W 2002 r. koszt akcji wyniósł 100 tys. zł (równowartość ok. 24,5 tys. USD). Należy uznać, iż wobec skali istniejących zagrożeń, stosunkowo niska liczba zarażonych HIV oraz chorych na AIDS jest wynikiem intensywnych działań edukacyjnych i prewencyjnych, realizowanych w Polsce.

187.

Niepokoi utrzymywanie się wysokiej zachorowalności na tzw. choroby cywilizacyjne i ich wysoka śmiertelność zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn. Wymaga to z pewnością zwrócenia szczególnej uwagi na działalność profilaktyczną prowadzoną przez placówki ochrony zdrowia, jak i zwiększenia zasięgu programów edukacji prozdrowotnej. Skuteczność funkcjonowania takich programów poświadcza sytuacja w zakresie popularyzacji wiedzy o HIV/AIDS i utrzymywanie się od lat niskiej zachorowalności. Należy także podkreślić wyraźne zmniejszanie się różnic między sytuacją Polski i krajów rozwiniętych w zakresie takich wskaźników, jak śmiertelność noworodków i matek, co świadczy przede wszystkim o coraz lepszej opiece nad kobietami podczas ciąży, porodu i połogu oraz noworodkami.

Planowanie rodziny

188.

Dostępność do metod i środków świadomej prokreacji jest coraz lepiej realizowana. Edukacja dorosłych prowadzona była głównie w poradniach dla kobiet i szkołach rodzenia. Edukacja seksualna prowadzona była także w placówkach oświatowych w ramach przedmiotu „wychowanie do życia w rodzinie" (realizowany od V klasy szkół podstawowych, na wszystkich poziomach nauczania – w szkołach publicznych i niepublicznych) oraz w ramach profilaktyki HIV/AIDS.

189.

Z prowadzonych badań GUS wynika, że spośród środków antykoncepcyjnych najczęściej stosowane są prezerwatywy (25% respondentów, w tym 15,9% kobiet), które znajdują się w wolnej sprzedaży i są łatwo dostępne, a ich cena nie stanowi bariery zakupu. Środki chemiczne i pigułki antykoncepcyjne stosuje 12% badanych. W 2002 r. do obrotu w Polsce dopuszczonych było 20 hormonalnych środków antykoncepcyjnych, spośród których trzy (*Microgynon, Rigevidon, Stediril)* znajdują się na wykazach leków refundowanych. Wzrasta liczba osób stosujących nowoczesne metody zapobiegania ciąży – według badania retrospektywnego Family and Ferility Survey w dziesięcioleciu 1991-2001 liczba kobiet stosujących pigułkę wzrosła z 4,6% do 14,1%

190.

Zabiegi przerywania ciąży są w Polsce wykonywane oficjalnie – zgodnie z *ustawą o planowaniu rodziny...* - ze wskazań medycznych oraz kryminalnych. Liczbę zabiegów przedstawiono w tabeli A.12.2 (aneks) na podstawie danych Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia (liczba aborcji wykonywanych nielegalnie nie jest znana). Ilość oficjalnie wykonywanych aborcji w porównaniu z danymi dotyczącymi poronień samoistnych oraz przypadków, podlegających przepisom kodeksu karnego (szczegółowe dane w tabeli A.12.3 – aneks), skłania do zastanowienia nad potrzebą rozważenia zarówno nowelizacji *ustawy o planowaniu rodziny...*, jak i skuteczności poradnictwa i systemu opieki socjalnej nad kobietą w ciąży.

191.

Informacje posiadane przez organizacje pozarządowe oraz sprawy trafiające do rzeczników odpowiedzialności zawodowej stanowiły niepokojące sygnały, że publiczne zakłady opieki zdrowotnej odmawiały przeprowadzania zabiegów przerwania ciąży w przypadkach dopuszczonych przez prawo i nadużywały klauzuli sumienia, przynależnej indywidualnie lekarzowi. Skłoniło to Ministra Zdrowia do zwrócenia uwagi wojewodom na bezwzględny obowiązek realizowania przepisów ustawy (marzec 2003 roku).

192.

Jak wynika z badania opinii publicznej, przeprowadzonego w lipcu 2003 roku przez CBOS, w polskim społeczeństwie przeważa niezadowolenie z obecnych przepisów regulujących dopuszczalność aborcji. Większość ankietowanych (61%) opowiada się za złagodzeniem przepisów, zwolennicy ich zaostrzenia stanowią 20% ankietowanych, a niemal taka sama liczebnie grupa (19%) nie ma wyrobionego zdania na ten temat.

193.

Trudne w praktyce okazuje się zbieranie danych na temat realizacji ustawy - np. w zakresie pomocy udzielonej przez szkoły uczennicom w ciąży czy też odpowiedzi na pytanie, czy dziewczynki w wieku 15 lat i poniżej, które urodziły dzieci, miały możliwość dokonania wyboru i zdecydowania o swoim macierzyństwie.

194.

W związku z potrzebą stworzenia precyzyjnych instrumentów do oceny funkcjonowania ustawy i jej społecznych konsekwencji, Prezes Rady Ministrów na wniosek Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn podjął decyzję o powołaniu Międzyresortowego Zespołu ds. oceny realizacji *ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*.

195.

Niepłodność została uznana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) za chorobę, a ze względu na skalę problemu - za chorobę społeczną. Problem niepłodności dotyczy także dużej części populacji polskiej - blisko 1.200.000 par. Z tej grupy jedynie połowa decyduje się na podjęcie leczenia niepłodności, pozostali ze względów wyznaniowych lub ekonomicznych rezygnują z jakichkolwiek działań prokreacyjnych. Z 50% osób decydujących się na terapię tylko 12% podejmie ją w ciągu najbliższego roku. Tylko u 2% zaistnieją wskazania do zastosowania technik wspomaganego rozrodu. Szacuje się, że w Polsce zdecyduje się na to około 1.500 nowych par rocznie. Zarówno leczenie jak i diagnostyka niepłodności na każdym etapie uzależnione jest od możliwości finansowych pacjentów. Rząd nie refunduje kosztów terapii wspomaganym rozrodem, w szczególności zapłodnienia *in vitro*. W 2002 roku Stowarzyszenie „Nasz Bocian" wystosowało do Ministra Zdrowia apel o wprowadzenie choćby częściowej refundacji leków i procedur stosowanych w leczeniu niepłodności i w ten sposób zwiększenie dostępu do tych metod osób niezamożnych, pod którym podpisało się kilka tysięcy osób.

196.

W *Krajowym programie Działań na Rzecz Kobiet – II etap na lata 2003-2005* wpisane zostało zwiększenie (począwszy od 2004 r.) asortymentu leków refundowanych służących leczeniu niepłodności. *Krajowy Program* przewiduje także szereg innych działań dotyczących zdrowia kobiet, m.in.:

- realizacja programów profilaktyki zdrowotnej zorientowanej na zdrowie kobiet, w szczególności w zakresie chorób nowotworowych, genetycznych oraz opieki nad matką i dzieckiem,
- rozbudowa sieci poradni dla kobiet, w tym także specjalistycznych placówek o profilu informacyjnym i diagnostycznym dla nastoletnich dziewcząt,
- rozpoczęcie tworzenia systemu opieki medycznej nad kobietami w okresie starości, obejmującego diagnostykę, leczenie i rehabilitację stanów związanych z utratą sprawności psycho-fizycznej z powodu wieku oraz wszelkich form niepełnosprawności,
- uwzględnianie problematyki zdrowia kobiet w zadaniach programów polityki zdrowotnej państwa,
- wprowadzenie niezbędnych zmian prawnych w regulacjach ustawowych dotyczących prawa do decydowania o własnym macierzyństwie,
- wprowadzenie informacji o wszystkich nowoczesnych metodach planowania rodziny do programów szkolnych dotyczących edukacji w zakresie życia seksualnego człowieka, a także przygotowanie programów informacyjnych skierowanych do osób dorosłych,
- wprowadzanie nowoczesnych środków antykoncepcyjnych na listę leków i środków medycznych refundowanych z budżetu państwa, zgodnie z najnowszymi osiągnięciami w dziedzinie farmacji.

Artykuł 13. Korzyści społeczne i ekonomiczne

Zasiłki rodzinne

197.

Podobnie jak w poprzednim okresie sprawozdawczym zarówno kobiety jak i mężczyźni korzystają na zasadzie równości ze świadczeń rodzinnych. Funkcjonują nadal regulacje prawne obejmujące szczególna ochroną osoby samotnie wychowujące dzieci. System zasiłkowy i pomocy społecznej nie uległ zasadniczym zmianom.

198.

System ulg podatkowych nie uległ zmianie. Od podatku nadal zwolnione są zasiłki i alimenty związane z opieką nad dzieckiem. Dopuszczone jest także wspólne rozliczanie podatku dochodowego przez małżonków, jak i przez rodziców samotnie wychowujących dzieci.

199.

Nowelizacją z dnia 17 grudnia 2001 r. (z mocą obowiązywania od 1 stycznia 2002 r.) dodano do ustawy *o pomocy społecznej* zapisy mówiące o macierzyńskim zasiłku okresowym i macierzyńskim zasiłku jednorazowym. Macierzyński zasiłek okresowy przysługuje: matce dziecka zajmującej się jego wychowaniem, ojcu w razie śmierci matki lub porzucenia przez nią dziecka (w ciągu pierwszych 4 miesięcy życia dziecka); osobie, która przyjęła dziecko na wychowanie w ramach rodziny zastępczej lub która przyjęła dziecko na wychowanie i wystąpiła do sądu opiekuńczego o przysposobienie dziecka (w okresie pierwszego roku życia dziecka). Ten sam katalog osób uprawniony jest do macierzyńskiego zasiłku jednorazowego, przysługującego w jednakowej wysokości na każde urodzone dziecko.

200.

W poprzednim okresie sprawozdawczym, osobie która utraciła prawo do zasiłku dla bezrobotnych i jednocześnie samotnie wychowywała co najmniej jedno dziecko w wieku poniżej 15 lat przysługiwał gwarantowany zasiłek okresowy z pomocy społecznej. Od 1 września 2001 r. uprawnienie to objęło osoby sprawujące opiekę nad dziećmi do 16 roku życia. Z dniem 1 stycznia 2002 uprawnienia do gwarantowanego zasiłku okresowego ograniczono do osób samotnie wychowujących dziecko do lat 7. Okres na jaki przysługuje zasiłek oraz uzupełnienie jego wypłaty o składkę na ubezpieczenie emerytalno-rentowe opiekuna pozostawiono bez zmian.

201.

W systemie wypłat zasiłków rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych, obsługiwanych przez pracodawców i właściwe organy emerytalno-rentowe na podstawie ustawy z 1 grudnia 1994 r. *o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych* (Dz.U. z 1998 r. Nr 102, poz. 651 z p. zm.) od 1 września przyznano osobie samotnie wychowującej dziecko prawo do zasiłku wychowawczego na okres 36 miesięcy czyli podobnie jak przy porodzie wielorakim (w wyniku ciąży mnogiej). Kolejna nowelizacja tej ustawy ze stycznia 2002 r. wprowadziła na okres jednego roku (od 1 czerwca 2002 do 31 maja 2003 r.) preferencje dochodowe czyli podwyższenie maksymalnego dochodu (na osobę w rodzinie) uprawniającego do zasiłku dla osób samotnie wychowujących dziecko oraz dziecko uprawnione do pobierania zasiłku rodzinnego.

202.

Ustawą z 7 października 1999 r. (obowiązującą od 1 stycznia 2000 r.) przywrócono kryterium dochodowe[3] (zniesione w 1989 r.) dla osób ubiegających się o świadczenie alimentacyjne. Przeciętny miesięczny dochód na osobę w rodzinie, uzyskany w poprzedzającym roku kalendarzowym, nie mógł przekroczyć kwoty odpowiadającej 60% przeciętnego

[3] Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o funduszu alimentacyjnym, Dz. U. Nr 27, poz. 157 z p. zm., art. 4 ust 1 .

wynagrodzenia ogłoszonego przez prezesa GUS do celów emerytalnych, zaś wysokość świadczenia nie mogła przekroczyć 30% tego wynagrodzenia. Ponowne wprowadzenie kryterium dochodowego podyktowane było z jednej strony wspomożeniem przez państwo tylko osób w najtrudniejszej sytuacji, z drugiej - miało odciążyć budżet państwa. Nie wpłynęło to znacząco na liczbę wypłacanych świadczeń – odnotowano niewielki ich spadek w roku 2000, by w kolejnym roku powrócić do uprzednio odnotowywanej dynamiki wzrostu (107% w 1999 r., 103,4% w 2000 r., 107,5% w 2001 r., 106,1% w 2002 r.).

203.

Rozwiązaniem prawnym nie skierowanym bezpośrednio do osób samotnie wychowujących dzieci, jednakże istotnym z punktu widzenia bezpieczeństwa socjalnego jest obowiązujący od 10 lipca 2001 roku zakaz eksmisji bez zapewnienia lokalu socjalnego kobiet w ciąży i osób opiekujących się małoletnimi dziećmi.[4]

204.

Po okresie sprawozdawczym rząd podjął starania w celu uproszczenia i ujednolicenia systemu zasiłków, a tym samym strumienia pomocy dla osób faktycznie najbardziej potrzebujących. Dotychczas obowiązujące ustawy *o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych* oraz *o funduszu alimentacyjnym* zostały uchylone, a na ich miejsce wprowadzono ustawę z dnia 28 listopada 2003 *o zasiłkach rodzinnych* (Dz.U. Nr 228, poz. 2255), wchodząca w życie 1 maja 2004. Zasadnicze zmiany to:

- wprowadzenie jednolitego, przejrzystego kryterium dochodowego dla wszystkich świadczeń objętych ustawą,
- skierowanie zasiłków rodzinnych wyłącznie do rodzin posiadających dzieci na utrzymaniu,
- wprowadzenie jednolitego systemu zasiłków jednorazowych i okresowych dla dzieci starszych (wyprawka szkolna dodatek za dojazdy do szkoły),
- likwidację funduszu alimentacyjnego i wprowadzenie w to miejsce świadczenia o jednolitej wysokości z tytułu samotnego wychowywania dziecka (niezależnie od faktu pobierania alimentów przez świadczeniobiorcę).

Przedsiębiorczość kobiet

205.

Grupa przedsiębiorców (tak kobiet jak i mężczyzn) składa się z dwóch zbiorowości. Pierwsza to osoby pracujące na własny rachunek[5], druga to pracodawcy.[6] Kolejne lata różnicują te zbiorowości w nieznacznym stopniu.

206.

W analizowanym okresie liczba kobiet pracujących na własny rachunek sukcesywnie malała (z 1.064 tys. w 1998 r. do 990 tys. w roku 2002), ale procentowo ich udział utrzymywał się na średnim poziomie 38%. W miastach pracujący na rachunek własny stanowili dwukrotnie mniejszą zbiorowość niż na wsi i odnosiło się to zarówno do kobiet, jak i do mężczyzn. Jednocześnie w miastach udział kobiet wśród ogółu pracujących na rachunek własny był niższy niż na wsi (odpowiednio: 35% i 44%). Tak więc samozatrudnienie kobiet częściej odnosiło się do działalności rolniczej, niż pozarolniczej.

207.

---

[4] Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 o ochronie lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, Dz. U. Nr 71, poz. 733, art. 14 ust. 4.

[5] Pracujący na własny rachunek – osoba, która prowadzi własną działalność gospodarczą i nie zatrudnia pracowników (definicja stosowana przez GUS w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności).

[6] Pracodawca – osoba, która prowadzi własną działalność gospodarczą i zatrudnia, co najmniej jednego pracownika (definicja stosowana przez GUS w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności).

Wśród pracodawców, których było więcej w miastach niż na wsi, w raportowanym okresie odnotowano wyraźny spadek ich liczby, przy czym dynamika zmian była wyraźnie wyższa w przypadku kobiet. Jednakże procentowo ich udział nie ulegał większym wahaniom i wynosił ok. 29%. Spadek należy wiązać z wprowadzeniem w 2000 r. nowego systemu ubezpieczeń społecznych, który spowodował wzrost kosztów pracy, oraz ze stagnacją gospodarczą trwającą od 2001 r.

208.

Odrębną grupą osób pracujących są tzw. pomagający członkowie rodzin. Jest to domena kobiet; ich udział w tej grupie pracujących jest wysoki i wzrastał w kolejnych latach z 55% w 1992 r. do 59% w 2002 r.

209.

Sytuacja na rynku pracy powodowała, że podjęcie pracy na własny rachunek było wymuszone czynnikami zewnętrznymi częściej w wypadku kobiet niż mężczyzn. Z wypowiedzi przedsiębiorców (raport PARP 2001) wynikało, że większość z nich (81% kobiet i 69% mężczyzn) nie dostrzegała, by płeć była istotna, gdy się chce rozpocząć działalność na własny rachunek. Niemniej jednak mężczyźni częściej niż kobiety byli skłonni uważać, że to im jest łatwiej wystartować z własną firmą.

210.

Lęk przed porażką, poczucie, że prowadzenie własnej firmy łączy się z dużym ryzykiem, brak wiary w siebie to bariery charakterystyczne dla kobiet na etapie podejmowania decyzji o samozatrudnieniu. Kobietom było trudniej uzyskać pomoc i poradę, ponieważ nie tkwiły one w sieci kontaktów. Tradycyjna socjalizacja nie sprzyjała kształtowaniu pewności siebie i przedsiębiorczości u kobiet. Dlatego kobiety rzadziej niż mężczyźni decydowały się na założenie własnej firmy. Wskazywane w poprzednim okresie sprawozdawczym problemy z pogodzeniem ról rodzinnych i zawodowych w obecnych badaniach były mniej widoczne. Inne bariery przedsiębiorczości – w równym stopniu dotykające kobiety, jak i mężczyzn – to wysokie podatki, nadmiar biurokracji, niejasne przepisy prawne, brak kapitału, drogie kredyty i skomplikowane procedury występowania o nie, brak wiedzy z zakresu jak zakładać własną firmę (badania Ipsos-Demoskop 2001).

211.

Udział kobiet wśród właścicieli nowo tworzonych firm jest zróżnicowany w zależności od branży. Spadek odnotowano w handlu, hotelarstwie, gastronomii i działalności usługowej.[7] Kobiety znacznie rzadziej niż mężczyźni zakładały przedsiębiorstwa przemysłowe, transportowe, a najrzadziej – budowlane, najczęściej zaś – związane z ochroną zdrowia[8]. Coraz więcej kobiet wkracza do sektorów tradycyjnie opanowanych przez mężczyzn (produkcja, budownictwo, transport). Wśród nich, co druga pełni rolę pracodawcy.

212.

W Polsce działają organizacje na rzecz wzmacniania pozycji firm kierowanych przez kobiety. Należą do nich m.in.: Międzynarodowe Forum Kobiet, stowarzyszenie właścicielek i menedżerek firm, które prowadzi działalność edukacyjną i informacyjną oraz inicjuje badania nad przedsiębiorczością kobiet oraz Polskie Stowarzyszenie Właścicielek Firm – Klub Kobiet Biznesu, będące członkiem Światowej Organizacji Właścicielek Firm FCEM, zrzeszającej ponad 30 tys. kobiet biznesu w ponad 30 krajach na całym świecie. Istnieje także od kilku lat Polski Serwis Kobiet (KOBIETY ONLINE), w którym można znaleźć aktualne informacje dotyczące kobiet-pracodawców oraz informacje, które mogą pomóc kobietom-pracodawcom w codziennej pracy zawodowej.

---

[7] W sekcji „usługi" udział kobiet-przedsiębiorców spadł z 50% do poniżej 40%.

[8] Kobiety częściej niż mężczyźni otwierały prywatne gabinety lekarskie (stomatolog, ginekolog, okulista, dermatolog, pediatra), firmy oferujące usługi pielęgniarskie i opiekuńcze (prywatne domy opieki nad obłożnie i terminalnie chorymi, hospicja) czy poradnie (logopeda, psycholog).

Dostęp do kredytów
213.
Jak podano w poprzednich sprawozdaniach ze stosowania Konwencji, kobiety w Polsce korzystają na zasadzie równości z mężczyznami z prawa do pożyczek bankowych i innych form kredytów finansowych.
213.
Procentowy udział kobiet w ogólnej liczbie przedsiębiorców, którzy otrzymali pożyczki z Funduszu Mikro[9] w latach 1998 – 2002 przedstawia się następująco:

Pożyczki udzielone przez Fundusz Mikro

Rok	Ilość pożyczek ogółem	W tym udzielone kobietom
1999	9357	39,8%
2000	8173	42,2%
2001	6762	43,5%
2002	4696	43,7%

W stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego obserwuje się kilkuprocentowy wzrost udziału kobiet korzystających z pożyczek Funduszu. W dalszym ciągu większość banków nie prowadzi statystyk kredytobiorców z rozbiciem na płeć, aczkolwiek można przyjąć, że ponad 40 % kredytobiorców stanowią kobiety.[10]

Rekreacja, sport, kultura
214.
Podobnie jak w poprzednim okresie, szeroki dostęp chłopców i dziewcząt w wieku szkolnym do sportu masowego realizuje się w procesie obowiązkowej edukacji. W ramach Igrzysk Młodzieży Szkolnej w 2000 r. odbyło się 3200 imprez na szczeblu ponad-gminnym i wojewódzkim. Wzięło w nich udział ok. 400 tys. dzieci i młodzieży, w tym 40% dziewcząt.
215.
Pomimo braku prawnych ograniczeń uczestnictwa kobiet w sporcie, w latach 1998-2002 wciąż odnotowywano niższy udział kobiet w sporcie wyczynowym. W 2001 r. wśród zawodników-seniorów kobiety stanowiły 9,6%, a wśród juniorów 6,9%. Jednocześnie polskie kobiety zaczynają uprawiać dyscypliny i konkurencje sportowe do niedawna zarezerwowane wyłącznie dla mężczyzn, osiągając w niektórych sukcesy w skali międzynarodowej (np. podnoszenie ciężarów, skok o tyczce, trójskok, rzut młotem, żeglarstwo, zapasy, sumo, kolarstwo górskie).
216.
Udział kobiet w sporcie wyczynowym na najwyższym poziomie (np. kadrze olimpijskiej) jest proporcjonalnie wyższy niż w sporcie ogółem. Na przykład w Igrzyskach Olimpijskich w Sydney polskie zawodniczki stanowiły 31% reprezentacji, zdobywając 5 medali, co stanowi 37% dorobku polskiej ekipy. Trzeba również zauważyć dużą aktywność organizacji działających na rzecz poprawy sytuacji kobiet w polskim sporcie (np. Polskiego Stowarzyszenia Sportu Kobiet, czy Komisji Sportu Kobiet przy Polskim Komitecie Olimpijskim).
217.

[9] Fundusz Mikro utworzy został w 1994 r. przez Polsko-Amerykański Fundusz Przedsiębiorczości PAEF do realizacji programu wspierania mikroprzedsiębiorczości w Polsce
[10] Biuro Informacji Kredytowej podaje, że w 2003 r. 47% rachunków kredytowych należało do kobiet, przy czym nie jest to tożsame z liczbą osób, którym udzielono kredytu.

Mając na względzie poprawę dostępu społeczeństwa (w tym kobiet) do kultury, zwiększony został udział wydatków z budżetu państwa na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego z 0,42% w 2000 roku do 0,54% w 2001 roku. Jednocześnie udział wydatków z budżetów samorządu terytorialnego na powyższe cele utrzymał się na niezmienionym poziomie ok. 3,15%.

Artykuł 14. Kobiety wiejskie

Restrukturyzacja rolnictwa

218.

Według Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 r. w Polsce było 1.956.100 gospodarstw rolnych[11], o powierzchni powyżej 1 ha, z tego 99,9% gospodarstw rolnych należało do sektora prywatnego, a 0,1% do sektora publicznego. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego wzrosła w stosunku do poprzedniego okresu sprawozdawczego o dalsze 23% i w roku 2002 wynosiła 9,6 ha (w tym 8,4 ha użytki rolne). Jednakże większość, bo prawie 60%, gospodarstw posiada zaledwie 1-3 ha, a tylko 0,5% gospodarstw - powyżej 50 ha. Na zaledwie 2% użytków rolnych gospodarują rolnicze spółdzielnie produkcyjne.

219.

Udział rolnictwa w wytworzonym Produkcie Krajowym Brutto (łącznie z łowiectwem i leśnictwem) w 2001 r. wynosił 2,9%. Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2002, w porównaniu z danymi uzyskanymi w roku 1996[12], wskazują na dalszy spadek liczby gospodarstw rolnych o ok. 4,3%. Nastąpiły zmiany struktury ludności związanej z gospodarstwami rolnymi: zmniejszyła się liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym, wzrosła zaś liczba ludności w wieku produkcyjnym, przy czym największy wzrost odnotowano wśród osób w wieku niemobilnym (45-59/64 lata). W 2002 r. w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zamieszkiwało 27,4% ludności kraju. W stosunku do roku 1996 odnotowano zmniejszenie liczby ludności związanej z rolnictwem o ok. 1 mln osób, tj. o blisko 10%.

220.

Obecnie występuje znaczne zróżnicowanie pracujących w gospodarstwach indywidualnych pod względem wykształcenia w zależności od wielkości gospodarstwa rolnego. Osoby pracujące w największych gospodarstwach (powyżej 50 ha) były zdecydowanie lepiej wykształcone niż te, które pracowały w małych i średnich gospodarstwach rolnych. W pierwszej grupie odnotowano ponad dwukrotnie wyższy odsetek osób z wykształceniem co najmniej średnim – 47,5%, podczas gdy w gospodarstwach o powierzchni do 50 ha - 21,4%.

221.

W związku z utrzymującą się od dłuższego czasu trudną sytuacją ekonomiczno-produkcyjną w rolnictwie, o 21% zmalała ogólna liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność gospodarczą (rolniczą i pozarolniczą). Użytkownicy tych gospodarstw czasowo zawiesili lub całkowicie zrezygnowali z prowadzenia działalności rolniczej[13]. Jednocześnie znacząco (o 46%) wzrosła liczba gospodarstw rolnych, których użytkownicy[14] prowadzili działalność pozarolniczą. Proces ten związany był z szukaniem nowych źródeł dochodu głównego lub dodatkowego. Najczęściej realizowanym rodzajem działalności pozarolniczej był handel, przetwórstwo rolno-spożywcze, budownictwo i transport.

Aktywność zawodowa kobiet wiejskich

222.

---

[11] Za gospodarstwo indywidualne uważa się gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób.

[12] Poprzedni Spis Rolny był przeprowadzony w 1996 roku

[13] Za użytkownika gospodarstwa indywidualnego uważa się osobę fizyczną lub grupę osób, które faktycznie użytkują grunty, niezależnie od tego, czy są właścicielami, dzierżawcami, czy użytkują je z innego tytułu i niezależnie od tego, czy grunty te są zlokalizowane w jednej, czy w kilku gminach.

[14] Za gospodarstwo domowe użytkownika gospodarstwa rolnego (właściciela zwierząt gospodarskich) uważa się zespół osób mieszkających i utrzymujących się wspólnie, jeżeli wśród nich jest osoba prowadząca gospodarstwo indywidualne (właściciel zwierząt gospodarskich).

Jak wynika z ostatnich badań Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań oraz Powszechnego Spisu Rolnego, w 2002 r. na wsi zamieszkiwało około 7,3 mln kobiet. Odsetek mieszkanek wsi w populacji kobiet w Polsce wynosi 37,2%. Na wsi występuje równowaga płci (101 kobiet na 100 mężczyzn), w miastach zaś przewaga kobiet (110 kobiet na 100 mężczyzn). Nadwyżka liczby mężczyzn nad liczbą kobiet na obszarach wiejskich występuje w grupie do 55 roku życia, natomiast powyżej tej granicy mamy do czynienia ze znaczną przewagą kobiet nad mężczyznami (w mieście ten graniczny wiek jest znacznie niższy i wynosi 29 lat). Udział kobiet wśród pracujących w gospodarstwie zmniejszał się wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych. O ile w małych gospodarstwach (o powierzchni użytków rolnych 1–2 ha) kobiety stanowiły połowę pracujących (50,2%), to w największych – niewiele ponad jedną trzecią (36,5%). Mężczyźni w gospodarstwach rolnych pracowali średnio o godzinę dłużej (8 godzin dziennie) niż kobiety (niecałe 7 godzin) [Powszechny Spis Rolny 2002].

223.

W tabeli A.14.1 (aneks) przedstawiono podstawowe wskaźniki charakteryzujące sytuację kobiet na rynku pracy w podziale na cztery grupy: ogółem w Polsce, w grupie ludności wiejskiej, w grupie ludności wiejskiej związanej z gospodarstwem rolnym i w grupie bezrolnej ludności wiejskiej. Analizując takie wskaźniki jak zatrudnienie i stopa bezrobocia, zauważa się wysoki udział ludności aktywnej zawodowo w grupie rolników, tam też jest najniższa stopa bezrobocia. Z kolei najwyższe bezrobocie notuje się na wsi w grupie ludności nie posiadającej gospodarstw i są to zwykle byli pracownicy upadłego sektora państwowych gospodarstw rolnych. Problem jest szczególnie nasilony w regionach Polski Zachodniej i Północnej, tam gdzie przed zmianą ustroju skoncentrowana była własność państwowa w rolnictwie.

224.

Na wsi większość pracujących kobiet wykonuje prace fizyczne. Kobiety wiejskie i z małych miejscowości deklarują większe kłopoty ze znalezieniem pracy niż kobiety w miastach. Barierą często uniemożliwiającą im podjęcie pracy jest brak wykształcenia lub jego niedostateczny poziom. Zmiany na rynku pracy i duża skala bezrobocia zahamowały odpływ siły roboczej z rolnictwa do innych działów gospodarki. Osoby, które utraciły pracę w mieście niejednokrotnie powracają na wieś. Osoby młode, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, często pozostają na utrzymaniu rodziców, gdyż jako nie posiadający doświadczenia zawodowego nie mogą znaleźć pierwszej pracy.

225.

Do najważniejszych deklarowanych powodów przerwania pracy najemnej przez kobiety wiejskie należały: bankructwo zakładu pracy lub macierzyństwo. Macierzyństwo jako powód przerwania pracy ma również związek z większą dzietnością kobiet na wsi. Kobiety wiejskie przejawiają mniej elastyczne postawy na rynku pracy (skłonność do zmiany zawodu, przekwalifikowania się, zmiany miejsca zamieszkania) niż kobiety z miast. Związane to jest również z niższym poziomem wykształcenia, a niechęć do zmiany miejsca zamieszkania wynika z faktu, iż nawet nisko dochodowe gospodarstwo rolne może zaspokoić najbardziej podstawowe potrzeby, takie jak skromne wyżywienie i utrzymanie.

226.

Bezrobocie oraz ograniczenia wydatków na cele socjalne mają wpływ na poziom dochodów rodzin i na sytuację kobiet. Coraz większa liczba kobiet odczuwa pogorszenie się warunków pracy i życia. Zjawiska te dotykają w szczególny sposób kobiety chore, niepełnosprawne, samotne matki, w starszym wieku. Do najsłabszych grup zalicza się także kobiety zamieszkałe na peryferyjnych obszarach wiejskich.

Przedsiębiorczość i dostęp do kredytów

227.
Część kobiet wiejskich decyduje się podjąć działalność gospodarczą na własny rachunek. Zwykle jest to działalność rzemieślnicza, agroturystyka, przetwarzanie i sprzedaż produktów rolniczych. Taki charakter pracy pozwala kobietom łączyć obowiązki zawodowe z pracą w domu i wychowaniem dzieci. Ponadto łączenie pracy w rolnictwie z pracą pozarolniczą umożliwia prowadzenie mniej dochodowych gospodarstw i zapobiega wyludnianiu się niektórych regionów, a tym samym ekonomicznej i społecznej ich degradacji.
228.
W Polsce dostęp do kredytów, w szczególności kredytów preferencyjnych w rolnictwie, jest równy dla mężczyzn i kobiet. Banki wymagają od potencjalnych kredytobiorców spełnienia jednakowych warunków dla przedstawicieli obu płci. Jednym z tych warunków jest zabezpieczenie zobowiązania posiadanym majątkiem (lub jego częścią), który w większości gospodarstw prowadzonych przez obojga małżonków stanowi ich współwłasność.

Kobieta w wiejskim gospodarstwie domowym
229.
Wykonując zawód rolniczki, kobieta przeważnie jest partnerem mężczyzny w pracy w gospodarstwie rolnym lub w prowadzeniu pozarolniczej działalności gospodarczej (rodzinnego biznesu). Mimo to w rolnictwie nadal respektowany jest tradycyjny podział prac na typowo męskie i kobiece. Praca w gospodarstwie domowym wciąż pozostaje domeną kobiet. W pewnych, najczęściej niekorzystnych, sytuacjach rodzinnych (wdowieństwo, choroba męża, samotność) kobieta bywa samodzielnym kierownikiem gospodarstwa rolnego. I tak na 100 użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych 71 to mężczyźni, a tylko 29 – kobiety.
230.
Jak wynika z badań (Polska Akademia Nauk 2003), żona rolnika sama nie bierze odpowiedzialności za rozkład prac polowych i sprzedaż płodów rolnych. Uważa te sprawy za męską dziedzinę zajęć w gospodarstwie rolnym. Częściej ingeruje w sprawy zaciągania kredytów i kupno inwentarza, gdyż opieka nad bydłem, trzodą chlewną i drobiem należy w zasadzie w dalszym ciągu do kobiecej sfery działania. Miernikiem wzrostu pozycji współczesnej rolniczki są fakty zawierania przez nią i wspólnie przez małżonków umów handlowych i zaciągania w imieniu rodziny pożyczek na inwestycje. Można mówić o tworzeniu się rodzinnych układów partnerskich. Znikomy jest też udział starszego pokolenia, które poprzednio narzucało swą wolę. Wyznacznikiem zmian w modelu życia rodzinnego jest również podejmowanie pracy zarobkowej przez kobiety zamężne. Kobiety uczestniczące w tworzeniu dochodu rodziny częściej stają się równorzędnymi partnerkami w podejmowaniu decyzji. Następuje wzrost autorytetu kobiety w rodzinie i ulega zmianie zakres jej kompetencji. Barierę w kształtowaniu wzorca rodziny partnerskiej stanowi jednak wyraźny niedobór placówek opiekuńczych, przez co opieka nad dziećmi i osobami zależnymi (rodziny wiejskie zwykle są wielopokoleniowe) wciąż spada na barki kobiet, często uniemożliwiając im podjęcie pracy poza własnym gospodarstwem rolnym.

Rodzina i dzietność
231.
W 2002 roku, liczba rodzin[15] w Polsce wynosiła ok. 10,5 mln, z tego 36,9% zamieszkiwało w rejonach wiejskich. Na wsiach większy niż przeciętnie odsetek rodzin to małżeństwa z

[15] Zgodnie z przyjętą w spisie ludności 2002 metodologią, rodziny są wyodrębniane w ramach istniejących gospodarstw domowych. Za rodzinę uznawano parę (małżeństwo lub partnerów) bez dzieci lub parę z jednym bądź większą liczbą dzieci, albo też samotnego rodzica z jednym bądź większą liczbą dzieci. W 2002 r. badano także rodziny przebywające w obiektach zbiorowego zakwaterowania.

dziećmi (60,6% wobec 56,0% w skali całego kraju), mniej jest natomiast samotnych matek (14,4% wobec 17,2%). W przekroju terytorialnym obserwuje się też znaczne zróżnicowanie dzietności rodzin. W miastach dominuje model rodziny z 1 dzieckiem (52,1%), na wsi odsetek rodzin z 1 dzieckiem jest znacznie niższy (38,3%). Na wsi częściej występuje rodzina wielodzietna, tzn. z 3 dzieci i więcej pozostających na utrzymaniu (25,3%, w miastach 11,8%). Przeciętna liczba dzieci pozostających na utrzymaniu wynosi 2,01 dla wsi i 1,64, dla miast.

232.

W porównaniu do poprzedniego Spisu Powszechnego, nastąpił ponad 1,5-krotny wzrost liczby gospodarstw domowych, których główne źródło utrzymania jest niezarobkowe. Obecnie jest ich w Polsce 43%, przy czym na wsi jest ich o ponad 2 punkty procentowe więcej niż w mieście. Wśród tych gospodarstw najliczniejszą grupę stanowią gospodarstwa utrzymujące się z emerytur i rent (37,6% ogółu gospodarstw domowych w Polsce). W 1988 odsetek ten wynosił 26,2% [Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002].

Zabezpieczenia socjalne na wsi

233.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) ubezpiecza i obsługuje około 4,5 mln rolników. Obowiązująca w tym systemie wysokość składki jest ok. 8-krotnie niższa od składek w pozarolniczym systemie ZUS (przy porównywalnej wysokości świadczeń). Ponadto wysokość składki KRUS jest niezależna od wielkości gospodarstwa, ani jego dochodowości. Odrębny system daje również dostęp do usług medycznych, własnych ośrodków rehabilitacyjnych i sanatoriów. Prawo do korzystania ze świadczeń KRUS są równe dla obydwu płci (za wyjątkiem ogólnie przyjętych norm systemowych, np. wcześniejszy wiek emerytalny dla kobiet). Ponad 95% rolniczych świadczeń emerytalnych finansowana jest z budżetu państwa.

234.

Charakterystycznymi świadczeniami wykorzystywanymi wyłącznie przez ubezpieczone ludność wiejską jest zasiłek z tytułu urodzenia dziecka i zasiłek macierzyński. Jednorazowy zasiłek z tytułu urodzenia dziecka wypłacany jest w wysokości trzykrotnej emerytury podstawowej, natomiast zasiłek macierzyński w wysokości równej zasiłkowi chorobowemu za okres 8 tygodni. W przypadku osób, które zostały ubezpieczone na wniosek, świadczenia te przysługują po roku podlegania ubezpieczeniu, przy czym wlicza się w to również okres podlegania innemu ubezpieczeniu.

Warunki mieszkaniowe

235.

Warunki życia rodzin wiejskich są silnie zróżnicowane i na ogół gorsze niż w mieście. Standard wyposażenia technicznego mieszkań jest zależny od wykształcenia, dochodów oraz zawodów wykonywanych przez członków rodziny. Najlepsze warunki mieszkaniowe posiadają rodziny o dobrym wykształceniu, utrzymujące się z pracy najemnej i mające zróżnicowane źródła utrzymania. Znacznie gorsza sytuacja występuje w rodzinach utrzymujących się z gospodarstwa rolnego i dotkniętych bezrobociem. Czynnikiem podnoszącym jakość warunków życia w tej grupie może być praca w „szarej strefie".

236.

W analizowanym okresie nastąpiła istotna poprawa w wyposażeniu mieszkań w instalacje, przy czym stopień poprawy jest znacznie większy na wsi niż w miastach. Przyrost mieszkań wyposażonych w instalacje jest wyższy od przyrostu liczby mieszkań ogółem, a więc na poprawę miało wpływ nie tylko oddawanie do użytku nowych mieszkań, ale również - zwłaszcza na wsi, modernizowanie istniejących zasobów. Jednak w dalszym ciągu

mieszkania na wsi są wyposażone zdecydowanie gorzej niż w miastach. Nadal 6,5 mln osób (w tym 4 mln na wsi) ludności żyje w mieszkaniach o warunkach substandardowych. W 2002 roku w gaz z sieci komunalnej wyposażonych było 75% mieszkań w miastach i 17% na wsi, natomiast w wodociąg - 99% mieszkań w miastach i 89% na wsi. Odwrotnie przedstawia się wskaźnik powierzchni użytkowej na 1 osobę: 20,5 m^2 w miastach i 21,9 m^2 na wsi [Powszechny Spis Ludności i Mieszkań 2002]. Kompleksową ocenę warunków mieszkaniowych ludności w 2002 r. przedstawiają dane w tabeli A.14.2 (aneks).

Rola obywatelska kobiet wiejskich i ich organizacje

237.

Wciąż niewielki jest udział kobiet w samorządach gmin i powiatów oraz w sejmikach wojewódzkich (tabela A.14.3 - aneks). W gminach wiejskich zaangażowanie kobiet jest jeszcze mniejsze. Jedyną organizacją, w działalność której kobiety wiejskie angażowały się częściej było Koło Gospodyń Wiejskich (KGW). Znaczna część kobiet wiejskich jako przyczynę tego, iż nie należy w chwili obecnej do żadnej organizacji, podaje rozwiązanie miejscowego KGW. Znakomita większość kobiet należących do organizacji społecznych ma powyżej 45 lat. Młodsze kobiety, zarówno na wsiach, jak i w miastach wydają się nie być zainteresowane jakąkolwiek formą aktywności społecznej (2003, raport Centrum Analiz Społeczno – Ekonomicznych na zlecenie Sekretariatu Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn). W ostatnich latach w Polsce zaczęły także powstawać zespoły rolników mające na celu poprawę pozycji konkurencyjnej producentów rolnych. Dotychczas najwięcej takich zespołów powstało w branży sadowniczej, mleczarskiej i mięsnej. Wśród ich uczestników zaledwie co dziesiąta osoba to kobieta.

Edukacja

238.

W porównaniu do wyników spisu rolnego z 1996 r. nastąpiła wyraźna poprawa struktury wykształcenia użytkowników. Wzrósł udział osób z wykształceniem wyższym (o 3 punkty procentowe), policealnym, średnim zawodowym i ogólnokształcącym (łącznie o 7 punktów procentowych), zmniejszył się udział osób z wykształceniem podstawowym i osób, które szkoły podstawowej nie ukończyły (o 7 punktów procentowych). Należy zwrócić uwagę, że mimo wyższego poziomu wykształcenia kobiet, nadal istnieje poważna przewaga kobiet z niepełnym wykształceniem podstawowym - zjawisko to wynika ze średniej długości życia kobiet i zostało szczegółowo omówione w Raporcie IV-V. [Powszechny Spis Rolny 2002].

Zdrowie

239.

Ocena funkcjonowania systemu opieki zdrowotnej w środowisku wiejskim po wprowadzeniu reformy wskazuje na to, iż w okresie 2000-2002 nie ujawniły się deklarowane w zamierzeniach reformy pozytywne zmiany w funkcjonowaniu służby zdrowia (struktura, jakość i dostępność usług medycznych). Według badań przeprowadzonych przez Instytut Medycyny Wsi w Lublinie ponad połowa respondentów przynajmniej raz zrezygnowała z ważnej usługi medycznej z powodów finansowych, częściej były to kobiety, niż mężczyźni. Najczęściej rezygnowano z przepisanych przez lekarza droższych leków oraz badań specjalistycznych i częściej były to kobiety, niż mężczyźni.

240.

Niższy poziom świadomości i kultury zdrowotnej, a także mniejsza dbałości o własne zdrowie wśród ludności wiejskiej sprawia, że kobiety z terenów wiejskich i z małych miast rzadziej niż mieszkanki dużych metropolii korzystają z wizyt u lekarza, w tym u ginekologa. Nie zauważono zdecydowanej dysproporcji pomiędzy przyczynami nie stosowania

antykoncepcji hormonalnej w zależności od miejsca zamieszkania. W przypadku wszystkich kobiet jako najczęściej podawane uzasadnienia pojawiały się nawiązania do wyznawanych poglądów religijnych, obaw związanych z działaniem tych środków (w stosunku do własnego zdrowia i zdrowia przyszłych dzieci), z naciskiem na stosowanie naturalnych metod antykoncepcyjnych. Warto jednak podkreślić, iż powyższe uwagi w znacznie mniejszym stopniu odnoszą się do kobiet młodszych – do 35 roku życia.

241.

W mieście umieralność kobiet jest znacznie niższa niż na obszarach wiejskich, a różnica wynosi 85 osób na 100 tysięcy kobiet (tabela A.14.5 – aneks). Natomiast umieralność kobiet przy porodzie w 2000 roku była identyczna zarówno na wsi, jak i w mieście. Współczynnik umieralności noworodków wciąż jest nieznacznie wyższy na wsi, niż w miastach (tabela A.14.6 - aneks), ale w latach 1998-2001 uległ znaczącemu zmniejszeniu. Wskaźnik przewidywanej długości życia jest nieznacznie wyższy na terenach wiejskich.

242.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) prowadzi działania prewencyjne z zakresu poprawy warunków pracy w gospodarstwie rolnym, będące realizacją przepisów zawartych w ustawie. W latach 1999-2000 Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi uczestniczyło w realizacji *Strategicznego Programu Rządowego „Bezpieczeństwo i ochrona zdrowia człowieka w środowisku pracy”* w zakresie profilaktyki zagrożeń zawodowych, profilaktyki medycznej oraz edukacji w zakresie bezpieczeństwa pracy i ochrony zdrowia. Dystrybucją materiałów opracowanych i wydanych w ramach Programu zajmowały się KRUS, centra doradztwa, rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, ośrodki doradztwa rolniczego oraz izby rolnicze. W latach 1990-2000 zanotowano znaczny spadek liczby wypadków przy pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych o 45,6%.

Artykuł 16. Równość w małżeństwie i wobec prawa rodzinnego

243.
15 listopada 1998 r. weszła w życie nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (uchwalona 27 maja 1998 r.), dotycząca następujących kwestii: wieku uprawniającego do zawarcia małżeństwa, nazwiska, które każdy z małżonków będzie nosił po zawarciu małżeństwa, nazwiska dziecka oraz tzw. małżeństw konkordatowych.
244.
Wyrównany został wiek, w którym dopuszczalne jest zawieranie małżeństw przez kobiety i mężczyzn. Art. 10. § 1 k.r.o. stanowi, iż nie może zawrzeć małżeństwa osoba nie mająca ukończonych lat 18. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny. W przypadku mężczyzn takie zezwolenie jest przez prawo niedopuszczalne.
245.
W praktyce przepis ten stosuje się, podobnie jak w poprzednim okresie sprawozdawczym, w sytuacji zajścia młodej kobiety w ciążę. Pełnomocnik Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn przygotował propozycję zmiany tego przepisu, tak, aby umożliwić sądowi wydawanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobie (bez względu na płeć), która ukończyła lat szesnaście. Miałoby to zapobiec dyskryminacji małoletnich matek, które zaszły w ciążę ze swoim rówieśnikiem.
246.
Na mocy nowelizacji k.r.o. dokonano również zmiany przepisów dotyczących wyboru nazwiska przez każde z małżonków. Zarówno w przypadku kobiety, jak i mężczyzny o nazwisku noszonym po zawarciu małżeństwa decydować ma oświadczenie, złożone przed tę osobę kierownikiem urzędu stanu cywilnego. Małżonkowie mogą nosić wspólne nazwisko, będące dotychczasowym nazwiskiem jednego z nich. Każdy z małżonków może również zachować swoje dotychczasowe nazwisko albo połączyć z nim dotychczasowe nazwisko drugiego małżonka. W razie nie złożenia oświadczenia w sprawie nazwiska, każdy z małżonków zachowuje swoje dotychczasowe nazwisko.
247.
Dokonując powyższej nowelizacji pominięto jednak ustawę z dnia 15 listopada 1956r. o zmianie imion i nazwisk. Według niej jedynie kobieta, która pozostaje lub pozostawała w związku małżeńskim, miała prawo - na zasadach określonych w tej ustawie – zmienić swoje nazwisko rodowe. Takiego uprawnienia nie posiadał mężczyzna, co sprzeczne było z wyżej zacytowanymi przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, zakładającymi możliwość przyjęcia przez męża nazwiska żony. Z propozycją zmiany przepisu ustawy o zmianie imion i nazwisk wystąpił w lutym 2003 (a więc już po okresie objętym sprawozdaniem) Pełnomocnik Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn.
248.
Na mocy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1998 r. dokonano również zmiany przepisów dotyczących nazwiska dziecko. Po zmianie przepisów dziecko, co do którego istniało domniemanie, że pochodzi ono od męża matki, nosiło jego nazwisko, chyba że małżonkowie oświadczyli, że dziecko nosić będzie nazwisko matki (usunięto warunek polegający na zachowaniu przez żonę jej dotychczasowego nazwiska albo dodaniu do niego nazwiska męża).
249.
W związku z zawarciem konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w dniu 28 lipca 1993 r., nowelizacją z 1998 r. dokonano zmiany przepisów regulujących

zawarcie małżeństwa. Dotychczas małżeństwo zawierane było przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego. W wyniku nowelizacji małżeństwo może być zawarte również w sytuacji, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik urzędu stanu cywilnego następnie sporządzi akt małżeństwa. Przepis stosowany jest w sytuacji, gdy ratyfikowana umowa międzynarodowa (jak konkordat) lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego. Od chwili zawarcia małżeństwo kanoniczne wywiera więc takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim

250.

Od 16 grudnia 1999 r. każdy z małżonków w przypadku zupełnego rozkładu małżeństwa mógł żądać orzeczenia separacji. Pociągało ono za sobą identyczne skutki, jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód (Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dział V tytułu I *Małżeństwo*). Rozwiązanie to wprowadzono z myślą o osobach wyznania rzymsko-katolickiego, które nie chciały występować o rozwód, uznawany w doktrynie Kościoła katolickiego za grzech.

251.

Bigamia, podobnie jak w poprzednim okresie sprawozdawczym, niezmiennie pozostaje w Polsce przestępstwem. Kodeks karny z 6 czerwca 1997 r. (wszedł w życie 1 września 1998 r.) stanowi, iż kto zawiera małżeństwo, pomimo że pozostaje w związku małżeńskim, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 206). Prawo karne zabrania również współżycia z osobą poniżej 15 roku życia (art. 200 Kodeksu karnego z 1997 r. przewiduje za to przestępstwo karę pozbawienia wolności od roku do lat 10, podobnie jak w poprzednim okresie sprawozdawczym).

252.

W okresie sprawozdawczym trwały prace nad przygotowaniem *Krajowego Programu Działań na rzecz Kobiet – II etap wdrożeniowy na lata 2003-2005*, który przewiduje promowanie zasady równego traktowania obojga rodziców w zakresie pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych.

253.

Kwestie związane z decydowaniem o liczbie dzieci i odstępach czasu między ich narodzinami oraz z dostępem do informacji, poradnictwa i środków umożliwiających korzystanie z tego prawa omówione zostały w części sprawozdania dotyczącej art. 12, a kwestia przemocy w bliskich związkach – w art. 5.

ANEKS

Tabela A.5.1.
Interwencje domowe Policji z uwzględnieniem przemocy w rodzinie.

	2000	**2001**
Interwencje domowe ogółem	479 602	482 007
w tym dotyczące przemocy w rodzinie	86 146	86 545

Tabela A.6.1.
Ofiary przemocy domowej

	2000	**2001**	**Spadek 2001-2000**
Liczba ofiar przemocy domowej ogółem	116.644	113.793	2,45%
w tym kobiety	67.678	66.991	1,02%
w tym mężczyźni	5.606	5.589	0,31%
w tym dzieci do lat 13	27.820	26.305	5,45%
w tym małoletni od 13 do 18 lat	15.540	14.908	4,17%

Tabela A.6.1.
Postępowania w sprawach o prostytucję i handel ludźmi

Kwalifikacja prawna	**Postępowania wszczęte**				**Postępowania zakończone**				**Przestępstwa stwierdzone**			
	1999	**2000**	**2001**	**2002**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**
Uprowadzenie w celu uprawiania prostytucji za granicą (art. 204 k.k.)	55	33	10	55	112	77	66	99	33	66	110	22
Handel ludźmi (art. 253 § 1 k.k.)	88	112	77	77	44	113	113	88	55	119	224	88

Tabela A.7.1.
Udział kobiet w kierownictwach partii politycznych po wyborach parlamentarnych w roku 2001

Partia	liczba osób w zarządzie	w tym kobiet
Sojusz Lewicy Demokratycznej	38	8 (w tym wiceprzewodnicząca)
Unia Pracy	20	6 (w tym 2 wiceprzewodniczące)
Polskie Stronnictwo Ludowe	15	0
Platforma Obywatelska	57	11
Prawo i Sprawiedliwość	35	3
Samoobrona	4	0
Liga Polskich Rodzin	12	0
Unia Wolności*)	15	6 (w tym wiceprzewodnicząca)

*) Unia Wolności, która nie weszła do parlamentu. Jako jedna z trzech partii w swoich dokumentach programowych i na listach wyborczych uwzględniała zasadę kwotowego udziału kobiet.

Tabela A.8.1.
Udział kobiet-ekspertów w składach delegacji zagranicznych reprezentujących Polskę na forum międzynarodowym w latach 1998-2002 (na podstawie danych z 4 urzędów: MF, MGPiPS, MENiS i GUS)

Rok	Udział kobiet				
	MF	**MGPiPS**	**MENiS**	**GUS**	**Średnio**
1998	43%	39%	brak danych	63%*	**48%**
1999	44%	40%	brak danych	63%*	**49%**
2000	54%	42%	brak danych	63%*	**52%**
2001	41%	44%	75%	67%	**56%**
2002	35%	brak danych	brak danych	67%	**51%**

* GUS podał łącznie dane za lata 1998-2000

Tabela A.10.1.
Udział kobiet wśród studentów i absolwentów szkół wyższych w roku akademickim 1999/2000:

Typy szkół wyższych	Udział kobiet w ogólnej liczbie studentów	Udział kobiet w ogólnej liczbie absolwentów
Uniwersytety	65%	72%
wyższe szkoły techniczne	31%	37%
wyższe szkoły rolnicze	54%	55%
wyższe szkoły ekonomiczne	61%	68%
wyższe szkoły pedagogiczne	73%	82%
akademie medyczne	70%	70%
wyższe szkoły morskie	35%	46%
akademie wychowania fizycznego	47%	51%
wyższe szkoły artystyczne	61%	65%
wyższe szkoły teologiczne	58%	46%
szkoły resortu obrony narodowej	23%	8%
szkoły resortu spraw wewnętrznych i administracji	8%	8%

Tabela A.10.2.
Wskaźnik liczebności dziewcząt w placówkach oświatowych:

Rok	Podstawowe	Gimnazjalne	Zasadnicze	Średnie ogólnokształcące	Średnie zawodowe
1998/1999	48,4%	-	35,4%	64,9%	46,9%
1999/2000	48,5%	48,1%	34,8%	63,8%	46,4%
2000/2001	48,5%	48,4%	34,2%	62,7%	45,8%
2001/2002	48,5%	48,6%	34,2%	62,2%	45,0%

Tabela A.11.1
Stosunek miesięcznego wynagrodzenia kobiet do wynagrodzenia mężczyzn wg wielkich grup zawodowych (dane za październik 1998 r. i październik 2002 r.)

Grupy zawodowe	1998	2002
Wyżsi urzędnicy i kierownicy	75%	72%
Specjaliści	72%	75%
Technicy i inny średni personel	74%	73%
Pracownicy biurowi	94%	101%
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	75%	85%
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	90%	91%
Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy	67%	63%
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	85%	84%
Pracownicy przy pracach prostych	83%	86%

Tabela A.11.2
Zatrudnienie kobiet i mężczyzn wg wielkich grup zawodowych w roku 2000

	kobiety	**mężczyźni**
Ogółem	**6.682**	**8.089**
Wyżsi urzędnicy i kierownicy	322	613
Specjaliści	912	488
Technicy i inny średni personel	1.013	635
Pracownicy biurowi	771	256
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	909	458
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	1.392	1.616
Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy	532	2.386
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	152	1.009
Pracownicy przy pracach prostych	681	578

Tabela A.11.3.
Udział kobiet w grupie ludności aktywnej zawodowo (wg. grup wiekowych w %) w latach 1999 i 2001

Wiek	**15-24**	**25-34**	**35-44**	**45-54**	**55-64**	**65 i więcej**
1999 rok	45,8%	45,9%	43,7%	48,0%	39,8%	42,5%
2001 rok	46,3%	46,6%	47,7%	48,7%	41,0%	40,2%

Tabela A.12.1
Warunki realizacji opieki zdrowotnej według stanu na dzień 31 grudnia

wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002
Zakłady opieki zdrowotnej				
a/ przychodnie	5.425	5.685	5.776	5.657
b/ ośrodki zdrowia	2.802	2.503	2.235	2.170
c/ praktyki lekarskie	2.509	5.080	6.419	7.004
w miastach	2.076	4.211	5.136	5.642
na wsi	433	869	1.283	1.362
d/ szpitale	715	716		739
e/ zakłady				
opiekuńczo-lecznicze	95	126		174
leczniczo-wychowawcze	15	11		
pielęgnacyjno-opiekuńcze	20	49		100
hospicja	15	26		41
Apteki i punkty apteczne	8.145	8.589	9.262	9.605
w tym na wsi	1.735	1.763		
Pracownicy medyczni cywilnej służby zdrowia				
a/ lekarze	87.524	85.031	86.608	
w tym kobiety	47.384	46.071	46.737	
b/ lekarze stomatolodzy	13.260	11.758	10.124	
w tym kobiety	10.275	8.911	7.617	
c/ lekarze specjaliści				
pediatrii	8.717	8.238	3.775	
położnictwa i ginekologii	5.962	5.861	4.179	
d/ felczerzy	501	374	294	
e/ farmaceuci	21.857	22.161	23.774	
w tym kobiety	19.258	19.510	20.512	
d/ pielęgniarki	197.153	189.632	186.491	
e/ położne	22 683	21 997	21 997	
Porady				
a/ ogółem	206.683 tys.	209.085 tys.	234.820 tys.	238.933 tys.
b/ dla kobiet	6.242 tys.	3.228 tys.		
c/ dla dzieci	25.627 tys.	17.654 tys.		
d/ na wsi*)	31.647 tys.	32.355 tys.	34.408	
e/ na 1 mieszkańca	5,3	5,4	6,1	

*) porady udzielone w ośrodkach i punktach zdrowia na wsi
Rubryki niewypełnione oznaczają brak danych

Tabela A.12.2
Liczba zabiegów przerywania ciąży.

rok	Urodzenia żywe	Zabiegi przerywania ciąży	Poronienia samoistne
1999	382.000	151	41.568
2000	378.300	138	41.007
2001	368.200	124	40.559
2002	353.800	159	41.707

Tabela A.12.3
Statystyka przestępstw na tle realizacji ustawy *o planowaniu rodziny(...)*

rok	dzieciobójstwo	porzucenie	porzucenie ze skutkiem śmiertelnym	przerwanie ciąży za zgodą kobiety	przerwanie ciąży bez zgody kobiety	wszczęte sprawy sądowe
1999	31	46	1	95	4	62
2000	47	71	0	20	10	83
2001	26	76	0	17	4	60
2002	28	63	3	200*)	10	69

*) na południu Polski ujawniono w jednej ze spraw wykonanie ponad 190 aborcji.

Tabela A.14.1
Sytuacja kobiet wiejskich na rynku pracy (stan w III kwartale 2002)

Wyszczególnienie		Wskaźnik aktywności zawodowej	Wskaźnik zatrudnienia	Wskaźnik bezrobocia
Ludność Polski	Ogółem Mężczyźni Kobiety	55,6% 63,0% 48,9%	44,6% 51,3% 38,5%	19,8% 18,6% 21,3%
Ludność wiejska	Razem Mężczyźni Kobiety	57,3% 65,1% 49,6%	47,4% 55,0% 40,0%	17,2% 15,5% 19,2%
Ludność wiejska związana z gospodarstwem rolnym	Razem Mężczyźni Kobiety	65,9% 72,1% 59,4%	59,1% 65,6% 52,3%	10,4% 9,1% 12,0%
Ludność wiejska bezrolna	Razem Mężczyźni Kobiety	46,5% 55,8% 38,3%	33,0% 40,9% 25,9%	29,1% 26,6% 32,3%

Tabela A.14.2.
Ludność zamieszkująca w mieszkaniach w 2002 r.

	Ludność w mieszkaniach ogółem					
	bardzo dobrych	dobrych	dostatecz-nych	złych	bardzo złych	
						w tym ze wzgl. na nadmierne zaludnienie
Ogółem	**8,6%**	**25,0%**	**30,5%**	**23,3%**	**12,2%**	(8,7%)
Miasta	11,9%	26,5%	31,7%	21,2%	8,4%	(7,4%)
Wieś	3,2%	22,6%	28,7%	26,7%	18,4%	(10,7%)

Tabela A.14.3.
Kobiety radne organów jednostek samorządu terytorialnego (odsetek kobiet w każdej grupie)

Wyszczególnienie	**Radni**			
	rady gmin	**rady miast w miastach na prawach powiatu**	**rady powiatów**	**sejmiki województw**
stan w dniu wyborów: 11.10.1998				
Kobiety	15,7%	19,9%	14,9%	10,9%
stan w dniu 31.12.2001				
Kobiety	15,9%	20,1%	15,0%	11,5%

Tabela A.14.4.
Ludność wsi w wieku 13 lat i więcej w gospodarstwach z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według płci i poziomu wykształcenia w 2002 r.

Wyszczególnienie	**Ogółem**		**Wieś**	
	mężczyźni	**kobiety**	**mężczyźni**	**kobiety**
Ogółem w tys. osób	3133,1	3025,3	2716,5	2608,4
w odsetkach				
wyższe	3,6%	5,1%	2,3%	3,7%
policealne	0,9%	3,1%	0,8%	2,6%
średnie razem	53,4%	44,5%	52,6%	43,6%
zawodowe	16,2%	17,0%	14,7%	16,1%
ogólnokształcące	2,6%	6,9%	2,0%	5,8%
zasadnicze zawodowe	34,7%	20,6%	35,9%	21,6%
podstawowe ukończone	37,7%	40,9%	39,8%	43,2%
podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego	4,0%	6,1%	4,2%	6,6%
nieustalone	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%

Tabela A.14.5.
Długość życia i umieralność kobiet w 2001 roku

Rok	Wieś	Miasto
Umieralność kobiet (liczba kobiet na 1000 kobiet)		
2001	9,10	8,25
Umieralność kobiet w czasie ciąży, porodu, połogu (liczba kobiet na 100 tys. ludności)		
2000	0,1	0,1
Przewidywana średnia długość życia kobiet (w latach)		
2001	78,72	78,20

Tabela A.14.6
Współczynnik umieralności noworodków na 100 tys. urodzeń w 2001 roku

Wyszczególnienie	2001
Miasto	766
Wieś	768
Ogółem	767